

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség levéltárai közül ezúttal a hatodik archívum felépítését sikerült – Isten kegyelméből – nyomdai kiadásra is előkészíteni. A 2006-ban útjára bocsátott *Erdélyi Római Katolikus Levéltárak* c. kötetsorozat az érseki levéltár részletes ismertetésével kezdődött két kötetben, majd nem sokkal utána négy gyűjtőlevéltár egy kötetben megjelent repertóriumával folytatódott. Mivel az erdélyi négy örmény katolikus plébánia 1930-ig az Erdélyi Püspökséghez tartozott, attól kezdve pedig a közvetlen Szentszéknek alárendelt Szamosújvár székhelyű új örmény egyházmegyéhez – a Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusához –, a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár magába foglalja az erdélyi katolikus örmények teljes levéltári anyagát. Minden középszintű segédlet, más néven repertórium, a levéltárakban kutatók munkáját kívánja könnyíteni, és egyben a forrásokra alapozott történetírást szolgálni. A levéltári repertóriumok tájékoztatási céllal mutatják be a legkisebb raktári egységek szintjéig egy adott levéltár összetételét, rendszerük a levéltári anyag tényleges raktári rendjéhez igazodik.

A több mint háromszáz éves múlttal rendelkező erdélyi örmény katolikusok különálló rítusa a Gyulafehérvári Főegyházmegye keretén belül külön levéltár létrehozását tette indokolttá. A Szamosújváron 2010 nyarán létesült levéltár fogja egybe az erdélyi örmények egyházi intézményeinek archívumait: a négy örmény katolikus plébánia (Gyergyószentmiklós, Erzsébetváros, Szamosújvár és Szépvíz) hivatali irategyütteseit, az Örmény Apostoli Kormányzóság 20. századi levéltárát, valamint két főesperesi kerület levéltártöredékét.

Ez a könyv a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a lipcsei egyetem Közép-Kelet Európa Centruma (GWZO), valamint az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesülete támogatásával jött létre, amellyért külön köszönetet mondunk.

Jelen kötet színvonalát emeli az a részletes történeti bevezető, amely a levéltár belső ismertetését előzi meg. Az erdélyi örmények múltjáról és jelenéről, akiknek lelki gondozását és egyházi adminisztrációját 1992. március 1-je óta a Szentatya rám bízta, a könyv háromnyelvűségének köszönhetően így szélesebb körben tájékozódhat a határon inneni és túli érdeklődő egyaránt.

Boldog II. János Pál pápa szavaival élve mi is bátran vallhatjuk, hogy "*A levéltárosi munka az igazságnak tett szeretet-szolgálat*." Reméljük, hogy levéltáraink használóit is előbbre viszik kutatásaikban ezek a szolgálatok.

Kelt Gyulafehérváron,

2011. november 30-án,

Szent András apostol napján

dr. Jakubinyi György

érsek, örmény apostoli kormányzó

Kovács Bálint: ÖRMÉNYEK ERDÉLYBEN (A 17. SZÁZADI LETELEPEDÉSTŐL A 20. SZÁZADIG)

Örmények a Kárpát-medencében már a középkor óta ismertek, e terület alkotmányjogi változásai, a helyi társadalom sokszínűsége az erdélyi örmények történetét, nyelvét, kultúráját sok irányból befolyásolta. Tanulmányunkkal azokra a témákra, illetve összefüggésekre kívánunk rámutatni, amelyek a levéltárban kutatóknak az anyag feldolgozásához, megértéséhez támpontot adhatnak.

Mivel a SZÖKGYL az erdélyi örmény katolikus egyházközségek levéltárainak összegyűjtéséből alakult ki, legfőképp az erdélyi örmények egyháztörténetéhez találunk benne adatokat. A levéltárban már az örmény unió időszakából található dokumentumok, legnagyobb számban azonban a 19. századból maradtak fenn iratok. Az egyháztörténet mellett az örményeket érintő szinte valamennyi részdiszciplína, így a jogtörténet, társadalomtörténet, néprajz, művelődéstörténet stb. kutatója is gazdag levéltári anyagot talál Szamosújváron.

A levéltárban található dokumentumok örmény, latin, magyar és német nyelven íródtak, de elvétve egy-egy francia dokumentum is előkerül. Az örmények integrációképessége nagyon jó volt, ennek sajnos a gyors nyelvi asszimiláció lett a következménye. Míg a 18. században még viszonylag gyakran találkoztunk örmény nyelvű dokumentumokkal, addig a 19. században ennek szerepét egyre inkább átveszi a magyar nyelv. Az egyházi adminisztráció dokumentumai pedig szinte mindvégig latin nyelvűek maradtak.^{1[1]}

Az integráció asszimilációhoz vezetett. A gyergyószentmiklósi örmény legényegylet jegyzőkönyvében az örménység öntudatával kapcsolatban megjelenő szomorú hangvétel a 20. század elején már elég egyértelműen mutatja a folyamat sikeres voltát: „...*Szeressük elsősorban gyönyörű templomunkat, és gyarkán látogassuk! Keressük szertartásainkat, melyekben nyelvünk egyedül él; szokásainkat, melyek drága örökségként szállottak reánk.*”^{2[2]}

A 20. század elején ennek a három értéknek köszönhetően voltak az örmények Erdélyben. Ezek a következők: az örmény templomok, az örmény liturgia nyelve és a népszokások.

I. Erdély történetének vázlata a 17. századtól a 20. század közepéig

a) Alkotmányjogi változások

Erdély a középkori Magyar Királyság, a viszonylag önálló Erdélyi Fejedelemség, a Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és végül Románia részeként alanya és sokszor tárgya volt az európai politikai játszmáknak. Az Erdélyi Fejedelemség fennállásának mintegy 150 éve alatt a terület viszonylagosan önálló volt, amelyben a 19–20. századi magyar, szász és román történetírás saját nemzeti kontinuitásának igazolását látta.^{3[3]}

Erdély 1526 (1541) előtt a középkori Magyar Királyság része volt, az Oszmán Birodalom hódításának következtében azonban az ország három részre szakadt, Erdély önálló fejedelemségként („Erdélyi Fejedelemség”) viszonylagos függetlenséget élvezett, csak külpolitikai kérdésekben kellett kikérnie az

Oszmán Birodalom véleményét. A három részre szakadt országot mind Erdélyben, mind a királyi Magyarországon a politikai elit csak átmeneti állapotnak gondolta, és a középkori Magyar Királyság egységének helyreállításán fáradozott.

Az Erdélyi Fejedelemség alkotmányjogilag önálló államként 1541–1691 között létezett, vezetője a fejedelem volt, akit Erdély országgyűlésén választottak meg és 1595-ig Erdély vajdájának (vayvoda Transylvaniae) hívták. 1595-től Báthory Zsigmond bevezette a „Princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes” (Erdély fejedelme, Magyarország Réseinek ura és a székelyek grófja) elnevezést. A fejedelemség önálló államiságáért fizette az évi adót (harâç) a Portának, követnie kellett az oszmán külpolitika irányait, valamint a megválasztott fejedelemnek a Porta jóváhagyására volt szüksége hatalmának érvényesítéséhez.^{4[4]} Az erdélyi fejedelem alá volt rendelve a Portának, ugyanakkor a szultán részéről ez rokoni, sőt egyes esetekben fiú-anya viszonyként volt megjelölve, ami igen előkelő helyet jelentett.^{5[5]}

Ez az állapot Buda felszabadításáig, a törököknek a Kárpát-medencéből való kiűzéséig tartott. 1688-ban a rendek és a fejedelem elismerték I. Lipót Habsburg császárt uralkodónak (magyar királyként 1657–1705). Az 1690-ben kiállított Diploma Leopoldinum lett Erdély alaptörvénye, amely a fejedelemnek és a rendeknek vallásszabadságot ígért.^{6[6]} A Habsburg uralkodók ezáltal Magyarország királyai és Erdély fejedelmei voltak perszónálunióban. Erdélyt pedig egy kormányzó, a gubernátor kormányozta, a terület közigazgatási vezetőjeként.^{7[7]}

Az új berendezkedés, a Diploma Leopoldinum, valamint az 1699-es karlócai béke, amelyet a Habsburgok az Oszmán Birodalommal kötöttek, a társadalom részéről nem voltak teljesen elismerve. Ennek egyik megnyilvánulása volt a Rákóczi szabadságharc, amelyben a szabadságért harcoló magyar kurucok a Kárpát-medence jelentős részét elfoglalták, és II. Rákóczi Ferenc személyében 1704-ben új erdélyi fejedelmet választottak, aki 1711-ig, a szatmári békéig uralkodott. Ebben az évben azonban Magyarország és Erdély visszatért a Habsburg uralom alá, Rákóczi Ferenc pedig száműzött lett.^{8[8]} Ekkor megerősödött az 1690-ben elindult folyamat, ugyanakkor az ország közjogi alapja nem változott. 1722-ben III. Károly (1711–1740) Erdélyben elfogadtatta az országgyűléssel a Pragmatica Sanctiót, amely a Habsburg-ház házi törvénye volt és biztosította a nőági öröklést, jóllehet az elfogadtatás puccsszerű volt, mivel a főrendeknek a fele nem volt jelen. Ennek ellenére a Pragmatica Sanctio Erdélyben közjogilag is életbe lépett.^{9[9]}

II. József (1780–1790) többször utazott Erdélybe (1773, 1783, 1786), a rendeleteiről elhíresült uralkodó

azonban Erdély államszervezetét és társadalmát maradandóan nem tudta megváltoztatni. A privilégiumok eltörlését, a népek békés együttélését és egyenlőségét tűzte ki célul, ehhez adminisztratív és adóreformokat vezetett be. Ennek egyik legjellemzőbb példája a concivilitas volt, amely polgárjogot adott volna minden Királyföldön lakó szabad embernek, ezáltal a románok is tagjai lettek volna a szász universitásnak. A három nemzet és négy bevett vallás országán azonban nem tudta akaratát teljes mértékben keresztülvinni, mindhárom natio örömmel fogadta II. József halálát.10[10]

A reformkor (1830–1848), amely a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korszaka volt Erdélyben is, világszemléletbeli változásokat hozott, tért hódított a nemzeti ideológia, és kibontakoztak a nemzeti mozgalmak. Növekvő népességszám, városiasodás jellemezte Erdélyt. A korszakban 11 szabad királyi városa (ide tartozott az örmények két városa, Szamosújvár és Erzsébetváros is), 13 taxás helysége és 50-60 mezővárosa volt Erdélynek. Az árucseré, a vásár volt a legfontosabb városképző erő, és mint látni fogjuk ebben az örmények igen nagy szolgálatot tettek Erdély számára.11[11] A reformkorban vetődött fel igazán Erdély Magyarországhoz való csatolásának, vagyis uniójának kérdése. Wesselényi Miklós állította Erdély unióját tevékenységének középpontjába, ebben látva Erdély demokratizálódásának és fejlődésének egyedüli feltételét. Így Erdély Magyarországgal való alkotmányjogi egyesítése az 1848/49-es forradalom pontjai között is szerepelt.12[12]

Erre azonban várni kellett 1867-ig, a kiegyezésig, amikor létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, amely „indivisibiliter ac inseparabiliter” összetartozott, amelynek teljes jogon része volt Erdély is. 1920-ig volt az Osztrák–Magyar Monarchia, ezáltal Magyarország része. 1920-ban, a Trianoni békeszerződéssel Romániához csatolták, ettől kezdve Románia része lett.

b) Erdély etnikumai

Erdély etnikumainak története és népesedésének fejlődése sajátos európai jelenség. Erdély mindig is sokvallású és soketnikumú ország volt, a három politikai nemzet vagyis natio („fraterna unio trium nationum”: székely, magyar, szász), valamint a négy bevett vallás (katolikus, református, evangélikus, unitárius) sajátos hatalmi rendszert alkotott, biztosítva a hatalommegosztást és ezáltal egyfajta hatalmi egyensúlyt. A három nemzetet és négy bevett vallást később Erdély hét főbűnének is nevezték.13[13]

Erdély lakosság számára becsült adataink vannak. 1710 körül Erdély lakossága 800000-860000 lélek lehetett, ebből körülbelül 47% volt magyar, 34% román és 19% szász, bár az adatokról a különböző szerzők véleménye nagyon eltérő.14[14] Mintegy 120 évvel később, 1830–40-ben Erdély közel 2 millió lakosa közül a románok aránya 59,7%, a magyaroké 28,3%, a németeké pedig 11,6% lehetett.15[15] A 19.

század második felében Erdélynek az 1857. évi népszámlálás alapján 2300000 lakosa volt, amely az 1869-es népszámlálás szerint a következőképpen oszlott meg: román 59,5%, magyar 29,1%, német 9%, egyéb 2,4%.16[16]

Erdélyben a „natio Hungarica”, mint rend, etnikailag heterogén volt, a 18. század második feléig így nevezték a nemességet.17[17]

A székelyek – akik ma Románia egyik etnikai kisebbségét alkotják Erdély keleti részén – eredete vitatott,18[18] a történelem folyamán katonanépként tűntek fel, az adók alól fel voltak szabadítva, cserébe Erdély keleti határvidékét őrizték.19[19] A 16. század közepéig gyakorlatilag a kollektív nemesség megilletett mindenkit, aki része volt a székely társadalomnak, a székely közösség tagjai pedig hangsúlyosan fontosnak tartották önkormányzatuk autonómiáját (szabályalkotási jog, bíró- és előjáróválasztás joga, országgyűlési követ küldése és követi utasításadás joga), emellett sajátos öröklési jogosítványaik voltak, valamint megillette őket az adómentesség.20[20] A kollektív nemesség azonban felbomlott, és a székely közösség elkezdett a személyesen megszerzett jogok alapján tagozódni.21[21]

A szászok, akik a Német Birodalom különböző részeiről származtak és a 12/13. századtól Erdélyben telepedtek le, saxones (Sachsen, Teutonici ultrasilvani) néven jelentek meg a forrásokban.22[22] Négy nagyobb, szászok által lakott terület alakult így ki Erdélyben: a Nagyszebeni, a Királyföldi, a Medgyesi szék, valamint a Besztercei szász terület. A szász egyetem (*universitas Saxonum*), mint az egyik első európai autonómia jött életre.23[23] A szászok a Diploma Leopoldinum időszakának elején minden reményüket a Habsburgokba vetették, mivel a kuruc időszakban a Habsburg udvarhoz hűek maradtak és segítették a császári csapatokat.24[24] Ezt a hűséget az udvar azzal köszönte meg, hogy Nagyszeben lett az Erdélyi

Gubernium székhelye, Mária Terézia, majd II. József idejében Samuel von Bruckenthal volt a szászok legfontosabb és egyben legjobban kiképzett politikusa, egyben Erdély kormányzója.²⁵[25]

Románok Erdélyben a levéltári források szerint a 13. század óta ismertek (1291-ben a fehérvári országgyűlésen említik őket). Politikai szempontból még hosszú időn keresztül nem kaptak jelentőséget. Ezen okból kifolyólag a 17. század végéig nem lehet a románok etnikai/ nemzeti tudatáról beszélni Erdélyben, hanem az ortodox valláshoz való tartozásuk az ami meghatározta őket.²⁶[26] A 17. század végén – 18. század elején ismert az erdélyi ortodox románok uniója a katolikus egyházzal, amit a szakirodalom a románok emancipációjával hoz összefüggésbe.²⁷[27] A román önállósághoz vezető út egyik mérföldköve a „Supplex Libellus Valachorum” volt, amelyet panaszlevélként 1791-ben nyújtottak be a románok II. Lipóthoz, és amelyben a három nemzettel azonos jogokat követeltek maguknak. A 18. században a román nemzeti érdekeket elsősorban a román társadalom hagyományos vezető ereje, a két egyház (ortodox és görög katolikus) képviselhette. 1834-ben az ortodox Moga püspökkel a román negyedik nemzet elismerését kérték az uralkodótól. A hagyományos követelésre a hagyományos választ kapták: a negyedik nemzet felborítaná Erdély alkotmányát. Ezzel azonban a két román felekezet elkezdett a politikai követelések mentén közeledni egymáshoz.²⁸[28]

A Diploma Leopoldinum időszakában az örmények mellett a görögök voltak jelen Erdély társadalmában, mint különleges jogállású kereskedőelemek. Ők szintén szabadon kereskedhettek mindenféle áruval, önkormányzatuk volt, az Udvari Kamara és az erdélyi kincstartó alá tartoztak, mentesek voltak a kvártély és előfogat alól, volt kompániájuk Nagyszebenben és Brassóban. A görögökön kívül még a bolgár szórványt érdemes megemlíteni Alvincen és Déván, valamint az aromán, illetve zsidó kereskedőket. Ők valamennyien sajátos privilégiumokat szereztek, ugyanakkor nem tartoztak az erdélyi rendek közé.²⁹[29]

II. Az erdélyi örmények származásának „*emlékezet helye*”: az Ani-örmény toposz

Egy nép származástudata, eredete legtöbb esetben történeti források hiányosságával küzd, amely így teoretikus származásmítoszokkal vagy legendákkal egészül ki. Örmény jelenléről igen, de a különböző bevándorlási hullámok alapján az örmény jelenlét kontinuitásáról nem beszélhetünk a Kárpát-medence elmúlt 1100 évének történelmét vizsgálva. Az egyes örmény csoportok exodusának más és más okai voltak, mindegyik időszakban más és más területről érkeztek Kelet-Közép-Európába.

A közép-kelet Európai örmények (főleg Galícia, Erdély területén) eredetüket Ani-hoz, az ősi örmény fővároshoz kötötték. Ani a 8. századtól a Bagratida örmény királyi ház birtokába került, majd 961-

től örmény főváros lett. A virágzó kultúrájú, jelentős népességű főváros 1001 tornyáról volt a legendák szerint híres. 1064-ben a szeldzsuk-török, majd a 13. században a mongol invázió hatására a város erősen lehanyatlott.

A mai napig nem igazolható történeti forrásokkal egyértelműen, hogy a 17. században Erdélybe bevándorolt örmény népcsoport egy homogén Ani-örmény népcsoport volt-e vagy pedig vándorlásuk során keveredtek máshonnan származó örmény csoportokkal. Tudományosan megalapozottnak látszik az, hogy a kora újkorban a Krím félszigeten élő örmény kolóniák Ani-örmények voltak.³⁰[30] A Moldvából Erdélybe bevándorolt örmények őseit azonban feltételezhetően több irányban kell keresnünk. De talán e kérdéskör vizsgálatánál nem is ez a lényeg.

Ani az örmény történelemben egy sajátos helyet foglal el, a Bagratidák központi hatalmának mintegy emléke, amelynek lerombolása után az örmény államiságnak lett a szimbóluma.³¹[31] Olyan speciális jelzőket rendeltek az örmények Anihoz, amelyek a következő ezer év örmény sorsát meghatározták. Az állam hiányát abból származtatták, hogy a Bagratidák hatalma lehanyatlott, az idegenek megszállták az államot és ez tömeges exodushoz vezetett. A legtöbb örmény emigrációs hullám hagyományosan Aninak mondja magát, az emigránsok magukkal vitték Ani emlékezetét és azt, hogy kereskedelmileg, gazdaságilag, politikailag és kulturálisan a főváros nagyon fejlett volt. Ezt a magyarázatot életben is tartották, a lerombolás után még évszázadokig inspirálta, táplálta az örmények nemzeti büszkeségét az ősi főváros. Nemcsak az emigránsok, de az anyaországi örmények is Ani-örménynek tartották magukat, a város lerombolásával magyarázták kivándorlásuk okát. Ezt a szóbeli hagyományt megtaláljuk a Krím félszigeten, a Kárpát-medencében, Bulgáriában, Lengyelországban, Djoulfaban (Julaban) a Van-tó vidékén, Erzurumban (Karin), Trabzonban. A lengyelországi, galíciai örmények Ani-ősöket követeltek maguknak és erre nagyon büszkék voltak. Levond Ališan fogalmaz erről a következőképp: *„Hogy még mondjak nektek pár dolgot az örményekről, akik Lvovban laknak, ők büszkéek és jól szervezettek, mivel igazi Ani-ak”*.³²[32]

Ani történetfilozófiai fogadtatása és művészeti interpretációja először világosan Nersēs Šnorhalinál jutott kifejeződésre, a „Siralom Edessa elestén” című munkában, amelyben két hatalmas államot hívott segítségül, Rómát és Bizáncot, majd Edesszát Ani rangjára emelte és az olvasót is arra hívta, hogy osztozzon az ő fájalmában. Nersēs Šnorhalinál megfigyelhető, hogy Ani az államfogalom hordozója, és maga Ani a Bagratida-ház szuverenitását szimbolizálja.³³[33]

A 18. században Ani egy orosz-örmény politikai-gazdasági tervben is komoly szerepet kapott, amely Örményország felszabadításáról és a monarchia visszaállításáról szólt. A dokumentumban (1783) Yovsēp Arlut'ian az örmények jövőbeni fővárosának Anit vagy Valarsapatot javasolta, annak ellenére,

hogy az Ararat tartománynak Jereván volt ekkor már az adminisztrációs központja, amit az örmények akkor már fővárosuknak tartottak.³⁴[34]

Ez az ötlet a 19. század elején ismét előkerült, amikor az örmények Ani lakatlan területét az önállóságáért folyó küzdelmek szervezési központjává tették. Erről tanúskodik Xac'atur Abovian történelmi regénye is az „Örményország sebei”.³⁵[35]

A 18. század végéig – 19. század elejéig Ani megőrizte ezeknek a politikai ábrándozásoknak a varázserejét, a 19. század első felétől pedig megjelenik egyfajta tudományos rajongás is a terület iránt. Örmények és külföldiek egyre többen látogatták ekkor a területet, gyűjtötték a leírásokat és az erről a témáról szóló irodalmi műveket. Claude Mutafian szavaival élve a városfajta főnixhez hasonlított, amelyre újra rá-rátekintettek, mint az örmény kultúra, hagyomány és történelem fontos központjára.³⁶[36]

Ezt a rajongást nagyon jól ábrázolja Minas Bžškeanc' mechitarista szerzetes útirajza,³⁷[37] amelyről Nikolas Jakowlewitsch Marr ezt írta: „*itt egyesül minden – a realitások határain belül – amit az örmény források erről a városról mondanak. Bžškeanc' nem látta Anit... mégis úgy tűnik Ani babonázó hatása erős és nem csak azokra, akik tényleg látták a város romjait, de az ember képzeletére is.*”³⁸[38]

A 20. század első évtizedeiben Ani sorsának hagyományos víziója életben maradt és folytatta túlélését. Még tudományos viták tárgyát is képezte, miután Nikolas Jakowlewitsch Marr (1865–1934) kutatásai Ani feltárásakor kimutatták, hogy a királyság eltűnése után Ani még gazdaságilag virágzó város maradt.³⁹[39] Čanik Aramian (1820–1879) pedig az 1860-as években létrehozta az „örmény anya” kifejezést, igyekezett azt kézzelfoghatóvá tenni az egész nemzet számára. 1861-ben Párizsban publikált egy plakátot, amelyen a metszet Ani romjait ábrázolja, és ezt örmény anyának nevezte el. Később ez a metszet kedvelt lett, különböző méretben és formában reprodukálták és örmény családok házait díszítette.

Az örmény anyából később Örményország anyala lett, amely ismét segített a nemzeti tudat megerősítésében. Végül Ani az örmény haza szabadságáért folytatott küzdelem emblémájává vált, 1921-ben azonban az egykori város területe török kézre került. Ani kultúrájával és történetével egy olyan fórum

lett, ahol az örmény sors koncentráldott, az örményekkel élt, az országban úgy, mint a kolóniákban a 20. század első évtizedéig, erőt és hitet adva a jövőre.⁴⁰[40]

Aniról alapvetően kétféle módon lehet történeti szempontból értekezni. Beszélhetünk róla mint egykori városról, amely a valóságban létezett, ugyanakkor beszélhetünk róla, mint a nemzeti emlékezet helyéről. Az erdélyi örmények történeti tudatának vizsgálatakor ez utóbbi kerül előtérbe. Vagyis arra a kérdésre nehezen tudnánk választ adni, hogy az erdélyi örmények tényleg Aniból származnak-e, viszont arra sokkal inkább, hogy a 19–20. századi szövegek alapján a történeti származástudat hogyan kötötte őket össze tudatilag az örménységgel. Az Ani-toposz volt az, amely az erdélyi örményeket összekapcsolta más örményekkel akkor, amikor ők már csak magyarul beszéltek.

Ani, mint „*lieu de mémoire*” vagyis az „*emlékezet helye*” (Erinnerungsort) jelenik meg a 19. századi erdélyi örmények kollektív történeti tudatában.⁴¹[41] Az emlékezet helye általában lehet egy utca, egy város, egy falu egy konkrét hely, de ugyanakkor egy dátum, esemény is. Tehát nem feltétlenül egy konkrét helyszínből indulunk ki ennek meghatározásánál, hanem abból, hogy egy dologra, eseményre visszaemlékezik egy társadalom vagy az egyén. Tehát a „*lieu de mémoire*” egy kristályosodási pont, egy szimbolikus hely, ahol a közösség megtalálja a kapcsolódási pontot jelen és múlt között. Egy nép származástudata pedig az a pont, ahol már egyáltalán nincs meg a közvetlenül átélhető kapcsolat jelen és múlt között. Az erdélyi örményeknél Ani ezt a szerepet töltötte be, konkrét helyként, amelyből egy toposz formálódott ki.

Az örmény nemzet „*lieu de mémoire*”-ját, Anit, Hovhanesian Eghia (1885–1948 gödöllői ügyvéd) Szamosújvárral kapcsolta össze és ezáltal Szamosújvárt az erdélyi örmények emlékezet helyévé rendelte. Ani az egyetemes örménység fővárosaként tehát analóg szerepet játszott az erdélyi örménység „fővárosával”:

„Mintha az Ararat tövében egykoron virágzó Ani folytatódott volna Szamosújvárt és a többi örmény települési helyeken, mintha az ani-i templomok és kápolnák költöztek volna tömjén illatukkal Erdély berkeibe hiveikkel együtt. A magyarörménység mélységes vallásosságát megérthetjük, ha Ani-ból indulunk ki és együtt tesszük meg az Ani-Erdély vándorutat...”⁴²[42]

Az idézetekben általában megfigyelhető az 1001 tornyú Ani, amely egyfajta mitikus megrajzolása egy történeti városnak, amely már nem létezik. A mitikus számok még inkább kidomborodnak Ávedik Félix (1888–1949) írásában:

„A monda szerint 1001 templom, százezer épület dőlt romba és egymillió lélek megszűnt hirdetni, Ani falai között – Armenia jólétét és hatalmát!”⁴³[43]

Szongott Kristóf (1843–1907) szamosújvári gimnáziumi tanár, az erdélyi örmények történetének

egyik legkiválóbb kutatója az örmények két tulajdonságát már az Aniból való meneküléskor kihangsúlyozza: gazdagságukat, hiszen egyik tarisznyájukba aranyat és drágaköveket tettek, illetve vallásosságukat, mivel az örmény himnáriumot a másik tarisznyába tették. Az Ani-toposzt ő következőképp írja le Szamosújvárról szóló monográfiájában:

„A hazai örmények igen kiváló családokból vették eredetüket őseink a királyszékes Aniban, Örményország fővárosában, amely egy millió lakost és 1001 templomot számlált – laktak. Jólétben éltek fény, pompa mindenütt. ...De bosszút akartak állni rajtuk az őket körülvevő irigy csordák... a fényes Ani felé vették útjukat, mert itt lakott a nemzet színe java. Megízenték a műkincsekben bővelkedő város lakosainak, a dúsgazdag aristokratáknak, hogy megmenthetik életüket és roppant vagyonukat, ha megtagadják Krisztust. De az örmény főrangúak többre becsülték az égbe vezető kincset, az üdvözítő keresztény vallást, a mulandó földi javaknál – és tántoríthatatlan hívei maradtak azon tannak, mint Világosító Szent Gergely hirdett az örmény földnek. Azonban sokaknak még volt annyi idejük, hogy az éjszakai kapun elmenekülhessenek azért minden férfi két tarisznyát vett elő, egyikbe tették az olvasót, az ima- és egyházi könyveket, különösen a kedvelt „sárágán”-okat, hogy az idegenségben is anyanyelvükön dicsérbessék az Urat a másikat tele rakták arannyal, ékszerekkel és drágakövekkel ..azután kezökbe vették a sanyarú vándorbotot. Így hagyták el apáink fényes márványpalotáikat és könnybe lábadt szemekkel mondták végbucsút az ősi hazának, az Araratnak, a paradicsomnak...”44[44]

Merza Gyula (1861–1943) – az Armenia folyóirat társszerkesztője – a toposz elemeit továbbra is megtartja, kidomborítja azonban az örmények keresztény hitét. Ő a következőképpen fogalmaz:

„Azonban beigazolt tény, hogy az Erdélybe szakadt örmények a kereszties hadjáratokat támogató és így a pogányság fékevesztett gyűlöletét kibívó, tekintélyes és vagyonos örmény nemesség inadéka. Ugyanis az egymillió lakosságú, ezeregy tornyu Ani székesfővárosnak a XIII. évszázadban szeldzsuk-törökök és tatárok által történt feldulása után és Nagyörményországban az önálló nemzeti királyság megdőlésével az örmény családok színe-java előbb a zsarnoki rémuralom, később az iszonyu földrengések okozta sanyarúság elől, mint a keresztény vallás menekültjei a Kaukázus bércein át ezrével kibujdostak. A szamosújvári „Örmény Múzeum” valóságos kincstára azoknak a megőrzött kódexeknek és ereklyéknek, amelyek részint az őshazának, részint a vándorlás különböző határállomásainak a legbeszédesebb dokumentumai.”45 [45]

Budapesten jelent meg Ávedik Félix írása, ahol Anit szintén az erdélyi örmények őshazájaként írja le. A szerző forrásként Schweiger–Lerchenfeld szerzőpáros által Jénában 1878-ban megjelent „Armenien” című munkát jelöli meg:

„A magyar örmények őseinek őshona a romjaiból is a maga nagyszerűségében előtűnő királyváros, Örményország kulcsa: Ani volt. Asszírok, arabok, perzsák, tatárok, mongolok, törökök vetélkedtek a szép város megszerzésért. A harci dicsőség forgandósága halomra döntötte a drága várost. A monda szerint 1001 templom, százézer épület dőlt romba és egymillió lélek megszűnt hirdetni, Ani falai között – Armenia jólétét és hatalmát.”46[46]

Hovhanesian Eghia a II. világháború kezdetén nem a kereszténységet hangsúlyozza ki, hanem az örmények vagyonságát:

„Ebből a gazdag városból a magyarboni örménység nem tarisznyával a bátán, nem koldusbottal a kezében, nem kiéhezetten, még kevésbé zsákmányra éhesen jött, hanem sok arannyal és vagyont érő kincsekkel... Erre a magukkal hozott

vagyomból, családi kincsekből is lehet következtetni, de különösen következtetni lehet több magyarörmény család családnevéből is, ami nemest, vezért előljárót, fejedelmet, nagyurat stb. jelent. Az ottani nemesség és annak kísérelő személye jött Aniból Erdély felé.”47[47]

Az erdélyi örmények nemzeti emlékezetében a 19. század végén – 20. század elején nagyban élt az örmény származás tudata, elsősorban ez kötötte össze őket az örménységgel, vallásuk ekkor már római katolikus (igaz örmény rítusú), nyelvük a magyar volt. Az Ani-toposz ennek az egyik megnyilvánulása volt, és a narratívák segítségével, egy emlékezhely létrehozásával kívántak az erdélyi örmények kapcsolatba kerülni más örmény közösségekkel, mivel más összekötő erő ekkor már aligha volt. Az Erdélyben való letelepedésük után bekövetkezett politikai, vallási és társadalmi integrációjának megvoltak a sajátos állomásaik. Tanulmányunkban ezeket az állomásokat vesszük vizsgálat alá.

III. Erdélyi örmény diaszpóra vagy erdélyi örmény kolóniák?

Két örmény terminus technicus fejezi ki azt, ha egy népcsoport az anyaországon kívül él. A *galt'avajr* (ejtsd: gahtavajr) közösséget, települést illetve kolóniát jelent, míg a *sp'jurk'* (szpjurk) diaszpórát.

A kolónia – az örmény fogalomhasználat szerint – a nép egy elkülönített csoportját jelenti, amelyik egy konkrét helyen, településen él egy idegen országban. Az örmény kolóniák már a Kr. u. első századoktól kezdenek kialakulni, amikor a történelmi Örményország felosztva a nagy birodalmak között az önálló államiségát elvesztette. A középkorban örmények idegen országokban telepedtek le, ahol az együttélés a nyelvet és kultúrát még hosszú ideig megtartották, és közvetítővé váltak a kereskedelem révén országok és régiók között. Az örmény könyvnyomdászat az európai örmény kolóniákban fejlődött ki először.48[48]

A *sp'jurk'* vagyis a diaszpóra a nép egy elkülönített részét jelenti, amelyik nem az anyaországban él, ugyanakkor identitását továbbra is erősen őrzi. Az örmény történettudományban a 20. századtól beszélnek szpjurkról, amikor az örmény népirtás következményeként a korábbiaknál erősebb és tömegesebb kivándorlás történt meg és nagyobb, összefüggőbb örmény társadalmi csoportok jelennek meg Amerikában, Európában, illetve más kontinenseken. Az örmény közösségek/települések és az örmény diaszpórák tehát alapvetően a történelemben való időbeli kialakulásukban különíthetők el egymástól. Ha az armenológia kívánalmait követjük, akkor az erdélyi örmény településeket egyértelműen *galt'avajr*ként kell meghatározni.

Erdélyben a történelmi források szerint több helyre telepedtek le örmények a 17. század második felében. Antalffy János gyulafehérvári római katolikus püspök (1724–1728) 1726-ban Rómába küldött levelében arról számol be, hogy Szamosújváron 70 vagy 80 örmény család, Erzsébetvárosban ugyanennyi, Csíkszépvízen 20 örmény család, Görgényszentimrén 8 vagy 9 család, Kantavásárhelyen 6 örmény család élt ekkor, illetve Gyergyószentmiklóson vannak még gazdag örmény családok. Ha a számok talán nem a legpontosabban fedik is a realitást, az örménység meglehetősen polarizáltan élt Erdélyben.49[49] Mintegy 100 évvel később Minas Bžškyanc velencei örmény mechitarista szerzetes útleírásában felsorolja Szamosújvárt, Erzsébetvárost, Csíkszépvizet, Gyergyószentmiklóst, Marosvásárhelyt, Brassót,

Nagyszebent, Szászsebest, Dévát, Kézdivásárhelyt, Nagyváradot, Temesvárt, mint olyan településeket, ahol örmények éltek.⁵⁰[50]

Az örmények száma ezeken a településeken nagyon változatos képet mutat. Alapvetően négy erdélyi település volt, amelyek örmény helységként voltak számon tartva. Ennek oka pedig az örmény egyház jelenléte, ezeknek a településeknek ugyanis közös ismertetőjegye volt, hogy működött örmény katolikus egyházi közigazgatás örmény rítusú plébániák keretében. A legtöbb örmény család ezekről a településekről rajzolt ki Erdély és a Kárpát-medence különböző területeire.

Az erdélyi örmény „kolóniák” nevei				
<i>Latin</i>	<i>Magyar</i>	<i>Román</i>	<i>Német</i>	<i>Örmény</i>
Armenopolis	Szamosújvár	Gherla	Armenierstadt	Hajakalak / Kēř-la
Elisabethpolis	Ebesfalva / Erzsébetváros	Dumbrăveni	Elisabethstadt	Ibasfalau / Yelisabet'owpolis
	Gyergyószentmiklós	Gheorgheni	Niklasmarkt	Sēnd Migloř / Čurčov
	Csíkszépvíz	Frumoasa		Sibviz

Egy szent kultusza is elárul sokszor migrációs adatokat. Világosító Szent Gergely – az örmények patrióta szentjének – oltárképe a fenti településeken kívül még Máramarosszigeten, Nagyszebenben is megtalálható. Ez azt jelzi, hogy az örmények nemcsak ezen a négy településen voltak jelen Erdélyben, hanem tevékenységükből fakadóan a területen belüli migráció is jelentős volt, az oltárképek adományozása pedig nemcsak a valláshoz való tartozásukat jelentette, de azt is mutatta, hogy mennyire tehetősek voltak.⁵¹[51]

IV. Adatok az örmények és az erdélyi társadalom kapcsolatához

Az Erdélyben letelepedett örmények már a 17. században, illetve a 18. század folyamán rendszeresen az uralkodóktól rendszeresen különböző privilégiumokat, kiváltságokat kaptak, amelyek a kereskedő-iparos tevékenységüket segítették elő. Mindezek a kiváltságok Erdély népeiben több alkalommal az ellenszenvet váltották ki az örményekkel szemben. Az egyik ilyen konfliktus a besztercei szászokkal történt a 18. század elején.⁵²[52] 1712-ben Besztercén pestisjárvány ütötte fel a fejét, amelyet a várost vezető és a városban túlsúlyban lévő szászok az örményekre fogtak (ekkor 231 örmény élt a városban). A város tanácsának határozata szerint az örményeknek 24 órán belül el kellett hagyniuk Besztercét, melynek következtében Szamosújvárra telepedtek át. Oxendio Virziresco az erdélyi örmények püspöke levelében,

amelyet 1712. október 22-én írt Johann Klein városi bírónak az esetet a zsidók Egyiptomból való kiűzéséhez hasonlította.⁵³[53] Az örmények elűzésével a pestis problémája azonban nem oldódott meg, ugyanis ha a különböző beszámolókat, a városi egészségügyi hivatal jelentéseit elolvassuk, az 1710–20-as években a város körül a pestis a továbbiakban is feltűnt.⁵⁴[54] Az örmények idegen kereskedőelemként a szászoknak konkurenciát jelentettek, már korábban, az 1698-ban történt tűzvészkor is az örmények kerültek szóba.⁵⁵[55] Hasonlóan következtetett Konrad Schünemann is, aki Erzsébetváros kapcsán megállapította, hogy a szász településekhez való hihetetlen közelségükben az örmények idegen nyelvük miatt, de főleg gazdasági okok miatt nem voltak kedveltek.⁵⁶[56]

Gyergyószentmiklóson az örmények és a székelyek között volt konfliktus, az ok itt is az örmények sajátos privilegizált társadalmi helyzete volt, illetve az örmények kereskedésből való gyors meggazdagodása. A gyergyószéki hatóságok 1726-ban megtiltották az örményeknek, hogy a városi piacon nyáron reggel nyolc óra, télen pedig kilenc óra előtt megjelenjenek. Ennek oka az volt, hogy korábban az örmények reggelente a vásáron olcsó áron felvásárolták a székelyek áruit, majd napközben drágán újra eladták azokat. A másik tiltás az italkimérésre vonatkozott, az örmények nem folytathattak italkimérést, ugyanis a Moldvából származó olcsó borokkal nagy jövedelemre tettek szert, ez a székely közösség irigységét vonta maga után. Ugyanígy az örmény mészárosok tevékenységét is korlátozták a székelyek. Az örmények saját bírója pedig gyilkossági ügyekben nem ítélezhetett.⁵⁷[57] A székely székek ezen túlmenően megtiltották a kútásást és bizonyos helyeken az örményeknek a templomépítést.⁵⁸[58]

Erdély három nemzetéről (székelyek, magyarok, szászok) többször esett eddig szó. Az örmények szerettek volna negyedikként a három nemzet mellé felzárkózni – ugyanúgy, ahogy azt a románok is kérték –, de a rendek az örmények kérelmét is elutasították. Szamosújvár és Erzsébetváros 1791-ben adták be ezzel kapcsolatban közös kérvényüket az erdélyi országgyűlésnek.⁵⁹[59] Szamosújvár részéről Gorovei Kristóf és Novák Theodor, Erzsébetváros részéről pedig Issekutz Antal, Zakariás Tamás és Csiki Lázár jegyezték a beadványt. A beadványban azt is kérték, hogy Szamosújvár és Erzsébetváros a magyar királyi városok és a taxális helyek közé legyenek számítva, kereskedő városokként ne kelljen nekik quartélyt

(katonák elszállásolása) fizetni, valamint akik eddig Szamosújvár és Erzsébetváros lakosai közül „megnemesítették”, azokat ettől fogva valóságos nemesként ismerjék el.60[60] Kérésük mellé 4000 aranyat is „lehelyeztek”. A kérvényükben már az integráció sajátos foka jelenik meg, hisz az örmények a magyar nyelv ügyét kívánták támogatni cserébe: „*A magyar nyelv gyarapítására s az országnak egyéb szükségéire nézve négy ezer aranyat ajánlanak...*”61[61]

A székelyek meglehetősen barátságtalan véleményen voltak az örményekkel kapcsolatban, a válaszukban egyfajta ellenszenvet lehetett érezni az örmények iránt. A székelyek szerint az örmények Erzsébetvárosban és Szamosújváron letelepedve más városok kárára szereztek maguknak mentességeket és privilégiumokat. Ezek védelme alatt olyan javadalmakra tettek szert, amelyek törvénytelenek voltak és másoknak kárt okoztak. Amikor pedig pénzt kölcsönöztek, azt nem adták vissza, hanem csődeljárással kibújtak a felelősség alól.62[62]

Egy másik reflexióban a székelyek a Gyergyóban letelepedett örményekről azt írták, hogy nem fizettek megfelelő mértékben adót, az utakat használták, de az utak javításával nem foglalkoztak, illetve önmaguknak magisztrátust alakítottak, önálló pecséttel, így nem tartoztak másoknak felelősséggel. „...nevezetesen a Csíkszépvízi és Gyergyó Szent Mikósiaknak merészségek annyira terjedtek, hogy magoknak Magisztrátust formáltak, azt különös pecséttel, minden ama megkívántato privilegium nélkül éltetik, ilyen környül írással: *Sigillum Armenorum Gyergyó Szentmiklosiensis Magistratus...*”63[63]

Govrik Gergely (1841–1931, Grigor Govrikan) szintén megjegyzi az Erzsébetvárosról szóló monográfiájában, hogy a magyarok irigykedtek az erdélyi örményekre. Ehhez pedig a tudós szerzetes két okot fogalmazott meg, III. Károly 1733-as privilégiumát, illetve Mária Terézia 1785-ös privilégiumát, melyek szerint az erdélyi örmények nem voltak kötelesek katonát állítani. Ezeket aztán II. József 1785-ben és 1786-ban megerősítette.64[64]

A szász városok hasonlóképpen érveltek, ők szintén azt kifogásolták, hogy az örményeknek nem úgy kellett adót fizetni, mint a területen élő többi népcsoportnak.65[65]

V. Az erdélyi örmények vallása

a)Unió Rómával

Az erdélyi örmények Rómával kötött uniójához mindenekelőtt Oxendio Virziresco személyét kell kiemelnünk, aki 1655 körül Botoșani városban született, gyermekként uniólt, majd a római Collegio Urbanonak, vagyis a Sacra Congregatio de Propaganda Fide missziós kollégiumának lett a szeminaristája.⁶⁶[66] Ide 1678-ban iratkozott be, a kollégium anyakönyve megjegyzi róla, hogy sok nyelven tudott, így örményül, lengyelül, moldvai románul, törökül, magyarul és latinul.⁶⁷[67]

1685 októberében érkezett meg Erdélybe, hogy misszionáriusi tevékenységet folytasson az erdélyi örmények között.⁶⁸[68] Stefano Stefanowicz Roska krónikájában megjegyzi Oxendióról, hogy először Gyergyószentmiklóson kezdte el tevékenységét.⁶⁹[69] Származásáról és tanulmányairól több történetíró is beszámol. Például Fasching Ferenc megerősíti 1743-ban, hogy 14 évesen került Rómába, majd visszatért Erdélybe, hogy itt missziós tevékenységet folytathasson.⁷⁰[70] Benkő József és Illés András műveikben ugyanezeket az adatokat említik meg.⁷¹[71]

Oxendio maga is írt arról, hogy Erdélyben a katolikus misszióért dolgozott, és „eretnek honfitársait” próbálta katolikus hitre téríteni. Emiatt Mária-litániákat énekelt, rózsafüzért imádkozott, hetente két-három alkalommal magyarázta a katolikus katekizmust és vasárnaponként prédikált.⁷²[72] Kezdetben valószínűleg nem lehetett egyszerű dolga, a haragos apostoli örmények elfogták és csaknem megölték.⁷³[73] Missziós munkájának elején az örmények makacsul ellenálltak, és prédikációját is rendszerint megzavarták. A magyar római katolikus papok azonban segítettek Oxendiónak, megszerezték az apostoli örmények fatemplomát, és megtiltották nekik a pataragh celebrálását. Oxendio családja, rokonsága lehetett az első, aki áttért a katolikus hitre, ez valószínűleg Oxendio munkáját is megkönnyítette.⁷⁴[74] Tevékenysége gyors eredményeket hozhatott, ugyanis 1689-ben a lengyel nuncius

már azt írta a római Propaganda Kongregációnak és a lembergi örmény érseknek, hogy 2000 (!) székelyföldi örmény a Rómával való uniót kérte Oxendiótól.75[75]

Oxendio Virziresco Erdélybe való megérkezését követően még nem volt az erdélyi örmények egyházi vezetője, hanem csak örmény rítusú római katolikus misszionárius.76[76] Püspökké való megválasztása csak Minas Eudoxiensis Zilifdar halála után vált lehetővé. Vardan Hunanean lembergi örmény katolikus érsek is javasolta Oxendiót, mivel moldvai születésű volt és jól ismerte az erdélyi örmények nyelvét, és bízott abban is, hogy ezáltal az erdélyi örmény katolikusok akár hosszabb távon a lembergi örmény érsekség suffraganeus egyházmegyéjévé válhatnak.77[77]

1690. május 29-én döntött a Propaganda Kongregáció az erdélyi örmények püspöki székét illetően, amelynek következtében kinevezték Oxendio Virzirescót az erdélyi örmények vallási vezetőjének, és évi 100 scudot állapítottak meg neki fizetségképp.78[78] Ezáltal a Propaganda Fide Kongregáció biztosította magának továbbra is a jurisdictionis jogot az erdélyi örmények egyháza felett. Az erdélyi örmények tehát elszakadtak a lembergi örmény katolikus érsekségtől, amelyben minden bizonnyal a bécsi nunciának is szerepe lehetett, hiszen Erdély az ő illetékességi területéhez tartozott. 1690. október 2-án VIII. Sándor pápa két brévet adott ki, amelyben Oxendio Virzirescót címzetes aladai érseknek nevezte ki és Erdélybe küldte. A püspökké szentelése Lembergben történt 1691. július 30-án.79[79]

Oxendio mindezek után folytatta missziós tevékenységét Erdélyben, de ez továbbra sem volt egyszerű feladat. Oxendio és az örmények között a viszony valószínűleg továbbra sem lehetett jó. Erről számol be a Bécsi Nunciatura levéltárában található írás, amelyben az erdélyi örmények azt részletezik, hogy Oxendio tyrannoszként, zsarnokként viselkedett velük.80[80] Majd az örmények arra kérték a Szentszéket, hogy Oxendio helyett továbbra is a lembergi örmény katolikus érsekhez tartozzanak. A theatinus Maria Accorsi 1698-ban azt írta a Propaganda Kongregációnak, hogy Oxendio az erdélyi örmények problémáit nem tudta orvosolni. Rómában az ügy kivizsgálásával Sancta Croce bíborost bízták meg, aki Deodatus Nersesowitzot küldte Erdélybe. Nersesowitz elmarasztalólag szólt Oxendióról, aki csak megnehezíti az erdélyi örmények egyházi dolgait.81[81]

A háttérben minden bizonnyal egy személy és a körülötte álló csoport állhatott. Elia Mendrul papként tevékenykedett Erdélyben, de még Moldvában született, Bonalini mellett Lembergben, később Oxendio mellett tevékenykedett.⁸²[82] Oxendio őt azonban eretnekséggel gyanúsította meg, és ellene 1697. június 22-én folytatták le a pert Besztercén, azonban az eretnekség vádjait nem tudták bebizonyítani. Ettől függetlenül mivel házas ember volt és papként tevékenykedett, feleségét el kellett hagynia.⁸³[83]

Nagy valószínűség szerint ez a per is hozzájárult ahhoz, hogy egyes örmények, illetve kisebb örmény csoportok a 17. század végén visszatelepedtek Moldvába. A Moldvába való visszatelepülés miatt Oxendio szerette volna a missziós munkát Moldvában és Havasalföldön is elkezdni. Erről írt a lemergi theatinus 1700. március 8-án a Szentszéknek, ugyanis ha a moldvai örményeket is uniáltatni lehetne, akkor egy nagy uniált örmény egyházmegyét lehetne létrehozni, amelynek székhelye Suceava lehetett volna. A Propaganda Kongregáció 1700. április 26-án foglalkozott is az ügygel, azonban Oxendio problémái miatt nem őt, hanem a már említett Deodatus Nersesowitzot küldték missziós munkára Moldvába. Az ő munkája azonban egyáltalán nem vezetett eredményre, a moldvai örmények – valószínűleg az erdélyi katolikus unió rossz híreinek köszönhetően is – elutasították az uniót.⁸⁴[84]

Szongott Kristóf írja, hogy Oxendio három éven keresztül Konstantinápolyban fogságban volt, majd a karlócai béke adta vissza szabadságát.⁸⁵[85] Ha a fent említett adatokat figyelembe vesszük, akkor valószínűleg ennek az adatnak kevés lehet a valóság alapja, illetve nem ekkor történhetett, mivel ebben az időszakban Oxendio egyértelműen Erdélyben tevékenykedett. Egy másik fogsága azonban nagy valószínűséggel valós volt, 1703–1707 között Munkács várában raboskodott, mivel nem volt hajlandó elfogadni II. Rákóczi Ferenc uralmát. Szabadon bocsátása után visszatért Erdélybe.⁸⁶[86]

Oxendio 1696-ban Bécsbe utazott, különböző privilégiumokat akart megszerezni az erdélyi örmények számára, útja eredményt is hozott.⁸⁷[87] Életművéhez hozzátartozik még Szamosújvár megalapítása, amelyről maga Szongott Kristóf is beszámol, de az adatokat és ezt a hagyományt Illés Andrásról, illetve Lukácsi Kristóftól vette át. A város alapítása ezek szerint 1700-ban történt.⁸⁸[88] Oxendio Virziresco saját

vagyonát is gazdagította, ugyanis Erdélyben birtokokat szerzett, a görgényszentimrei uradalom az övé lett.⁸⁹[89]

Oxendio ezek után még egyszer Bécsbe utazott, ahol 1715. március 15-én titokzatos körülmények között meghalt.⁹⁰[90] Trócsányi Zsolt véleménye azonban az, hogy halála nem volt feltétlenül titokzatos, mivel már elég idős lehetett ahhoz, hogy természetes körülmények között haljon meg.⁹¹[91]

Az örmények Virziresco halála után Görgényszentimrén gyűltek össze – ahol Oxendiónak a birtokai voltak –, hogy új püspököt válasszanak.⁹²[92] A közösségen belül azonban annyira ellentétesek voltak az érdekek és a nézetek, hogy az egyházi vezető kiválasztását a Propaganda Fide bíborosaira bízta. A bíborosok azonban egészen 1735-ig halogatták ennek eldöntését, így először ideiglenesen, 1735-től pedig véglegesen az erdélyi örmények egyházi igazgatása a gyulafehérvári latin rítusú püspökhöz került.⁹³[93]

b)Az unió után: örmény misszionáriusok és örmény plébániák

Az Oxendio halálát követő évtizedekben erzurumi és konstantinápolyi származású misszionáriusok érkeztek Erdélybe, de erdélyi származású örmény katolikus papok tevékenységéről is hallunk idegen területeken, így Bukarestben vagy a Krím félszigeten. Létezett tehát egy interregionális szellemi kapcsolat a különböző kora újkori örmény kolóniák között, ennek a hálózatnak, kapcsolatrendszernek az erdélyi örmények is tagjai voltak.⁹⁴[94]

Az egyik első misszionárius, aki Mxitar apát mellett is tevékenykedett és az egyik első mechitarista szerzetes volt, Xač'atowr Ęrzrowmec'i (Cacciadurus Arachiel, Garini Chatschadur Arhakel, 1666–1740), mint nevéből is látható Erzurumban született, majd a római Collegio Urbanóban folytatott tanulmányokat.⁹⁵[95] Teológiából doktorált, így a vardapet címet viselhette.⁹⁶[96] A kármelita David S.

Carlo 1700. augusztus 3-i beszámolója szerint Konstantinápolyban nagyon eredményesen prédikált.⁹⁷[97] Tanulmányai után Velencében tevékenykedett. Az a típusú „értelmiségi” volt, aki ismert sok idegen nyelvet, örményül azonban kevésbé tudott, olyannyira, hogy az örmények is nehezen értették őt – írja róla kritikusan Carl Friedrich Neumann irodalomtörténeti monográfiájában.⁹⁸[98]

Az erdélyi örmény történetíróknál is megjelenik az ő neve, igaz Lukácsy Kristóf azt írta 1859-ben, hogy Xač'atowr Ęrzrowmec'í Erdélybe lett küldve, azonban ide nem érkezett meg.⁹⁹[99] Néhány évvel később Szongott Kristóf már Xač'atowr Ęrzrowmec'í erdélyi tartózkodásáról számolt be, Szongott szerint a szamosújvári örmények szerették őt.¹⁰⁰[100] A Sacra Congregatio de Propaganda Fide Levéltárában pedig gazdag levelezése követhető nyomon 1719–1722 közötti erdélyi tartózkodásáról. Erzsébetvárosba küldött levelet 1728-ban Velencéből, amely a SZÖKGYL-ban található.¹⁰¹[101]

Mártonffy György erdélyi katolikus püspök bepanaszolta az erdélyi örményeket az eretnokség vádjával,¹⁰²[102] amelyről 1719-ben Xač'atowr Ęrzrowmec'ít is tájékoztatták az örmények.¹⁰³[103] Xač'atowr Ęrzrowmec'í továbbította az örmények levelét Rómába, és biztosította a bíborosokat az erdélyi örmények hibátlan katolicizmusáról.¹⁰⁴[104] A bíborosok ezzel azonban nem elégedtek meg, hanem úgy határoztak, hogy magát Xač'atowr Ęrzrowmec'í-t küldik Erdélybe, aki jól ismerte mind az örmény, mind a latin egyházi szabályokat, hogy vizsgálja ki az esetet. Ő el is indult, először rövid látogatást tett Belgrádban, majd 1719. július 21-én már Szamosújvárról írta levelét.¹⁰⁵[105] Levelében leírta, hogy a szamosújvári örmények a prédikációját hallgatták és a tevékenységét segítették.¹⁰⁶[106] Az örmények őt atyjukként

szerették, és a misszionárius szerint az erdélyi örmények igazi katolikusok voltak. Az örmények kérték őt, hogy maradjon Erdélyben, azonban vissza kellett utaznia Velencébe.¹⁰⁷[107] Irodalmi tevékenysége szintén fontos, sokat prédikált, számos teológiai írása került kiadásra, amelyek az erdélyi örmény könyvtárakban is megtalálhatóak.¹⁰⁸[108]

Xač'atowr Ęrzrowmec'i mellett Minas Barun érdemel említést, aki konstantinápolyi származású volt, majd Rómában végezte tanulmányait 1712-től,¹⁰⁹[109] a Collegio Urbano katalógusaiban egészen 1720-ig megtalálhatjuk az ő nevét.¹¹⁰[110] A kollégiumba való felvételhez Xač'atowr Ęrzrowmec'i írt támogató ajánlást.¹¹¹[111] Tanulmányai után, 1722-ben Erdélybe küldték missziós munkára, ekkor Minas Barun mindössze 27 éves volt. Erdélyi tevékenysége azonban kevésbé volt népszerű, magatartása a nép és az örmény klérus között viszályt eredményezett. Működéséről Antalfy János (1724–1728) püspök tájékoztatta Rómát,¹¹²[112] majd a forrásokban előkerül egy per is, amelyet Minas Barun ellen folytattak a szamosújvári örmények.¹¹³[113] Ebben kiderül, hogy nem foglalkozott az örmények vallásos viselkedésével (jóllehet azok ekkor még mindig részben követték az apostoli örmény szokásokat), Oxendio Virziresco püspök jövedelmeire is igényt tartott, püspökként viselkedett és vardapetnek szólította magát.¹¹⁴[114] Minas Barun Rómába küldött leveleiből egy egészen más kép tárul elénk. Saját bevallása szerint vasárnaponként prédikált a népnek, szerette népét, lekipasztorként pedig búcsúengedélyt és vallásos nyomtatványokat kért a Propaganda Fide Kongregációtól, amelyeket a nép között kioszthatott volna.¹¹⁵[115] Az viszont kétségtelen, hogy Erdélyből való távozása után Bécsben az erzsébetvárosi

örményeknek ő eszközölte ki III. Károly 1733-as privilégiumát, amely alapján a települést a továbbiakban Erzsébetvárosnak és nem Ebesfalvának hívták.116[116]

Minas Barun után Stephano Stephanowicz Roska érdemel említést, akit már Oxendio is javasolt utódjának végrendeletében.117[117] Stephano Stephanowicz Roska 1670. augusztus 22-én született Kamyaneć-Podil'skiyban, apostoli örmény pap fiaként, anyai részről a Zarugowicz családból származott. Tanulmányait Kamyaneć-Podil'skiyban, Lembergben, majd Vardan Hunanean lembergi örmény érsek javaslatára a Collegio Urbanóban Rómában végezte, ahol 1700-ban pappá szentelték. Ezek után a római Chiesa di Santa Maria Egizziaca örmény templomnak lett a gyóntatója. 1701-ben doktorált, valamint megkapta az apostoli misszionárius címet is. 1701 novemberében visszatért Galíciába, majd rövid velencei tartózkodás után visszatért hazájába, ahol Varda Hunanean Podólia és Pokutia dékánjává nevezte ki, hivatali székhelye pedig Stanislawow (Ivano-Frankovsk) lett. Itt rendszeres lelki témájú prédikációkat tartott, az egyházközségekben vizitációkat végzett és könyveket írt részben teológiai, részben armenológiai témákban. 1709-ben Vardan Hunanean megbetegedett, koadjutor-püspökévé S. S. Roskát javasolta, a Propaganda bíborosai ezzel egyetértettek, a lembergi örmények azonban nem.118[118] Egy ellenválasztáson 1711-ben Tobias Augustionowiczot választották meg érseknek. Roska ezt elfogadta, sőt Augustionowicz később kinevezte a stanislawowi örmények prépostjává. 1729 őszén pedig az erdélyi örmények vizitátoraként Erdélybe jött, hogy az erdélyi örmények egyházközségeit látogassa.119[119] Erdélyben plébániai kongregációkat alapított mind a négy örmény plébánián.120[120] S. S. Roska erdélyi működésével kapcsolatban a SZÖKGYL-ban találunk adatokat, különösen a vallásos társulatok örmény nyelvű alapszabályaira hívnánk fel a figyelmet, amelyek részben a SZÖKGYL-ban, részben a Kolozs megyei Állami levéltárban megtalálhatóak. Erdélyi működésére vonatkozóan emellett a Sacra Congregatio de Propaganda Fide, valamint a Varsóban található Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich121[121] is tartalmaz bőséges adatokat. 1739. október 31-én halt meg, haláláról a stanislawowi anyakönyv is tudósít.122[122]

Az Erdélybe érkező misszionáriusok mellett találunk több esetet arra, hogy Erdélyből indultak lelkipásztorok távoli örmény missziókba. Így Jakobffy János, aki igaz 1779–1791 között Szamosújváron

volt plébános, előtte azonban misszionáriusként Bukarestben, Moldvában, illetve Bukovinában tevékenykedett.¹²³[123]

Az örmény misszionáriusok régiókat összekötő, az örmény identitást hordozó személyek voltak, akik a katolikus unió után is az egyes távoli örmény kolóniákat járva hírt adtak egymásról. A 18. század második felében az erdélyi örmény katolikus egyházban latinizáció ment végbe, aminek az örmény katolikus plébániák stabil rendszere kínált terepet a gyulafehérvári latin szertartású római katolikus püspökség vezetésével. Bár még észre lehet venni ekkor is a távolabbi örmény közösséggel való kapcsolatot, ez egyre inkább elhalványodik és az Erdélyen belüli örmény–örmény kapcsolatokra, illetve a bécsi és velencei mechitaristákkal való kapcsolatokra korlátozódik. A SZÖKGYL állományának egy nagyon jelentős részét teszi ki ezeknek az örmény plébániáknak az adminisztrációs anyaga, amelyből az egyes örmény plébánosok életútját is tanulmányozni lehet. A plébánosok közül Karácsonyi János erzsébetvárosi plébánost emeljük ki, az ő vezetésével uniólták a Csíkszépvízre 18. században letelepülő örményeket 1768–1769-ben. Erre Bajtay Antal római katolikus püspök utasítása alapján került sor, Karácsonyi János mellett Csíki Marcell erzsébetvárosi örmény pap tevékenykedett, akik Csíkszépvíz örményeit nem az örmény rítusnak megfelelően, hanem a latin rítus szerint unióltatták.¹²⁴[124]

A 18. század közepétől a Sacra Congregatio két szemináriuma – a római Collegio Urbano, illetve a leMBERGI Pontificio Collegio Armeno et Rutheno – vált az uniólt örmény papnövendékek intézményévé. Az erdélyi örmények rendszerint Rómába mentek tanulni, kevés kivételtől eltekintve Lembergbe.¹²⁵[125] Govrik Gergely szerint az erzsébetvárosi örmény közösség anyagilag támogatta a Propaganda Fide kollégiumának, a Collegio Urbanónak a működtetését.¹²⁶[126]

c) Az erdélyi örmények egyházi igazgatása a 20. században

A levéltári források szerint 1920-ban, amikor Erdély Románia része lett, az erdélyi örmények helyzete megnehezedett. Erzsébetváros jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy az új, román nemzetiségű polgármester a nem kifejezetten szükséges intézményeket be akarta zárni. A világháborúban az egyházközség jelentős vagyont adott Magyarországnak hadikölcsönre, a vesztes háború miatt az egyházközség tulajdona is nagyon megfogyatkozott, a román állam pedig sok egyházi földet kisajátított. Így az örmények nem tudták megvásárolni a mechitaristák eladó erzsébetvárosi rendházát, az örmény plébániatemplom renoválására alig tudtak pénzt szerezni, a használaton kívüli ingatlanokat (pl. Dániel-kápolna) kénytelenek voltak eladni, az iskoláknak és a szociális intézményeknek pedig nem csak a kamata, hanem a tőkéje is elfogyott.¹²⁷[127] Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz esetében arról olvasunk, hogy a bukaresti közoktatási miniszter az örmény közösség gyermekeit nem engedte a magyarok részére létesített felekezeti iskolába beírni, hanem kötelezően az állami iskolába. Ezt az örmény közösség

kényszerítésként, az örmény–magyar egység politikai erőszakjaként élte meg és memorandumot fogalmaztatott meg.¹²⁸[128]

Az impériumváltással előkerült ismét az erdélyi örmény katolikus egyházköztség autonómiája (azonban már nem a 19. század végi módon, amikor Lukácsy Kristóf önálló örmény katolikus püspökség létrehozását tűzte ki célul) nem alulról jövő módon, hanem a román állam részéről javasolt módon, vagyis jöjjön létre egy erdélyi örmény egyházi közigazgatási egység, amely Bukaresthez tartozik és nem a Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegyéhez. Ennek megalakulására 1930-ban került sor, amikor létrejött a Romániában székelő Katolikus Örmények Ordináriátusa (vagyis a szamosújvári örmény kormányzóság). Az Ordináriátus 6 területre ügyelt fel: a korábbi négy erdélyi örmény katolikus egyházközsége, valamint 1) a Kárpátokon túli Cernowitz–Rádóc–Szeret–Szucsáva területre (Moldva) és 2) az Olténiai–Munténiai–Bessarabiai–Dobrudzsai misszióra (Bukarest).¹²⁹[129] Az Ordináriátus vezetője Sahag Khogian O. Mech. bécsi mechitarista szerzetes lett, aki az erdélyi örményeket meg akarta menteni a végleges elmagyarosodástól, így örményül kezdett prédikálni. Kezdeményezése azonban kudarcot vallott, a hívek nem értették őt, így Bukarestbe költözött, majd 1939-ben lemondott a kormányzóságról.¹³⁰[130] Az erdélyi örmények határozottan kiálltak az egyházpolitika szándékával szemben. Kapatán Márton, Szamosújvár vezető lelképásztora például így nyilatkozott: „Az én forró, magyar érzéseimet átalakítani senki sem tudja. Minket csak egyféle módon szakíthatnak el a magyarságtól: ha repülőgépre ültetnek és elszállítanak Skandináviába vagy Grönlandba... Bukarest megértheti, hogy magyarelles törekvéseiben az erdélyi örménységben nem kapott segítőtársat.”¹³¹[131] 1940-től Lengyel Zoltán szamosújvári plébános vette át az Ordináriátus irányítását, aki továbbra is Szamosújváron maradt.¹³²[132]

A politikai változások azonban nem hagyták e helyzetet érintetlenül, a II. világháború után a Román Népköztársaság kikiáltásával (1947) az örmények helyzete is változott. Részben félték az unitus örmények, hogy az a sors vár rájuk, mint a görög katolikusokra (akiket az államhatalom beépített a Román Ortodox Egyházba), és a Bukarestben székelő Örmény Apostoli Egyházba olvasztják őket, így inkább római katolikusnak vallották magukat. A beolvasztás nem következett be, ugyanakkor a kommunista államhatalom megszüntette az Örmény Katolikus Ordináriátust 1951-ben, az örmény plébániák pedig átkerültek a Gyulafehérvári Püspökséghez 1953-ban.¹³³[133]

d) Vallásos társulatok

A laikus vallásos társulatok, a világi hívők önszerveződésének fontos formái, a vallási társadalom szervezeti kereteit jelentették. Emellett szociális, társadalmi feladatokat is elvállaltak: részt vettek a szegénygondozásban, árvák felkarolásában. A sokféle feladatkör hangsúlya koronként, területenként – és mint látni fogjuk –, akár etnikumonként is eltolódhat valamilyen irányba. Az egyház, mint a vallásos élet hivatalos szerve, ezeknek a társaságoknak az önszerveződését támogatta, ezen keresztül ugyanis az egyházpolitikai érdekek is könnyebben érvényesíthetőek voltak a társadalomban, hisz a társulatok jámbor eszméin keresztül sokszor a püspökök vagy zsinatok szándékait lehet keresztülvinni.¹³⁴[134] A testvérületek és a plébániai kongregációk megpróbálták kötőanyag lenni hívők és klérus között, a pap és a társadalom közötti hidat építeni. Részben tovább éltek a középkori testvérületek ugyanazzal a névvel Közép-Európa egyes részein, jelentős részben azonban a 18. században találni újonnan alapított társaságokat. A tagok a nyilvánosság előtt fejezték ki a tiszteletet és a személyes imát. Új áhítati formaként a 18. századi testvérületek bizonyos foglalkozások égi patrónusainak, bizonyos társadalmi csoportok védőszentjeinek oltalmát fejezték ki.¹³⁵[135] Erdélyben azt látjuk, hogy a társulati élet az örmény közösségekben nagyon színes és gazdag volt. Öregeknek és fiataloknak, házasoknak és legényeknek, férfiaknak és nőknek külön társulatai voltak.

18. századi társulatok

Ha összeszámoljuk, az erdélyi örmények négy egyházközségében a 18. században összesen 20 esetben alapítottak plébániai társulatot, ezek alapításáról a canonica visitatiók, illetve részben a még létező alapító iratok számolnak be. A plébániai társaságok a forrásokban kongregációkként jelennek meg, örményül yelbajrutyunként hívták őket. Az örmény yelbajrutyun gyakorlatilag a magyar testvérület vagy a német Brüderschaft szónak felel meg, az örmény yelpajer vagyis testvér szó alapján.

Az egyik legelső yelbajrutyun-t Oxendio Virziresco alapította 1700-ban, amelynek örmény nyelvű, illetve latinra fordított alapító oklevele a SZÖKGYL állományában található.¹³⁶[136]

*Szamosújvári plébániai társaságok:*¹³⁷[137] 1. Cong. Sanctiss. Trinitatis [Szentháromság Társulat]; 2. Cong. Nominis Jesu [Jézus Neve Társulat]; 3. Cong. Sanctiss. Rosarii [Rózsafüzér Társulat]; 4. Cong. B. M. V. in Caelos assumpta [Nagyboldogasszony Társulat]; 5. Cong. S. Gregorii Illuminatoris [Világosító Szent Gergely Társulata]; 6. Cong. S. Anna und Joachim [Szent Anna és Joachim Társulat].

*Erzsébetvárosi plébániai társaságok:*¹³⁸[138] 1. Cong. Sanctiss. Trinitatis (1729) [Szentháromság Társulata]; 2. Cong. Pass. Christi [Krisztus Szenvedésének Társulata]; 3. Cong. Sanctiss. Rosarii [Rózsafüzér Társulata]; 4. Cong. S. Stephani Prothomartyris (1729) [Szent István első vértanú társulata]; 5. Cong. Gregorii Illuminatoris (1729) [Világosító Szent Gergely társulat]; 6. Cong. S. Anna et Joachim

(1729) [Szent Anna és Joachim társulat]; 7. Cong. S. Michaeli Archangeli (1729) [Szent Mihály arkangyal Társulata]; 8. Cong. B. M. V. in Caelos assumpta (1729); 9. Cong. S. Joseph (1779)139[139] [Szent József társulat].

Gyergyószentmiklósi plébániai társaságok:^{140[140]} 1. Cong. Sanctiss. Trinitatis (1729) [Szentháromság Társulat, Legényegylet]; 2. Cong. B. M. V. in Caelos assumpta (1744) [Nagyboldogasszony Társulat]; 3. Cong. S. Stephani Protomartyris (1727) [Szent István első vértanúról elnevezett társulat]; 4. Cong. Passionis D. N. Jesu Christi (1727) [Jézus Urunk Szenvedésének Társulata].

Csikszépvízi plébániai társaságok:^{141[141]} 1. Confraternitas SS. Trinitatis (1730) [Szentháromság Társulat]; 2. Confraternitas Passionis Domini (1746) [Az Úr Szenvedésének Társulata].

Ha alaposabban megnézzük, akkor ezeknek nagy része 1729-ben alakult. Ekkor járt ugyanis Erdélyben a fent már említett Stefano Stefanowicz Roska Stanislawowból, vagyis a galíciai örmények egyik kolóniájából, mint apostoli misszionárius. Erdélyi útjának több maradandó eredménye is volt, egyik ezek közül a vallásos társulatok alapítása. A vallásos és világi céllal alakult társulatok az örmény társadalmon belül sokszor nem különíthetők el egyértelműen. Erre példa a gyergyószentmiklósi Boldogságos Szűz Mária Kongregációja vagy más néven Tímár Céh.^{142[142]} Tehát céhes keretekben működött, ugyanakkor Stefano Stefanowicz Roska stanislawowi prépost, az erdélyi örmények vizitátora, majd Erdély püspökei, gróf Batthyány József, báró Bajtay József és gróf Kollonitz László erősítették meg a céh szabályzatát. Csak akkor gyakorolhatta bárki a tímár mesterséget az örménységen belül, ha tagja lett a tímár társulatnak.^{143[143]} A fent felsorolt több mint 20 erdélyi örmény kongregációnak eddig mindössze néhány esetben maradt fent az alapító irata.

A 18. században megalapított örmény vallásos társulatok a 19. században többnyire még működtek Erdélyben, azonban a katolikus lelkiség változásai az örmény egyházközségekben is kimutathatóak. Erzsébetvárosban működött például a Jézus Szíve Társulat, amely 1898-ban alakult meg.^{144[144]} Ugyanitt 1860-ban már megalakult az Örmény Oltáregylet, amely a 20. század első évtizedeiben már több mint 130 tagot számlált (néhány kivételtől eltekintve csak nők voltak a tagjai).^{145[145]} Célja jámborsági és szociális jellegű volt: az Oltáriszentség tisztelete és a szegények

gyámolítása.146[146] A tagságnak két formája volt: a rendes tagok gyakorolták a jámborság és a szociális tevékenység különböző formáit, míg a „részvényes tagok” csak anyagilag támogatták az Oltáregyletet. Az egyletnek elnöksége és pontosan meghatározott szervezete volt, élén egy katolikus lekipásztorral.147[147] Az 1920-as évektől vannak források az erzsébetvárosi Örmény Nőegyletről, amely szintén az egyházi társulatokra jellemzően működött.148[148] A 20. századi forrásokból értesülünk az erzsébetvárosi Kármelhegyi Szűz Mária Skapuláré társulatról.

Csíkszépvízen szintén működött Oltáregylet, amely 1896-ban alakult és célja a jámborság előmozdítása, valamint az örmény templom gondozása volt. Csak nők lehettek alapító vagy rendes tagok, férfiak csak pártoló tagokká válhattak.149[149] Oltáregylet működött Gyergyószentmiklóson is, melynek célja a liturgikus tér (templom) díszítése volt, a tagság feltételei hasonlóak voltak a csíkszépvízi Oltáregyletéhez.150[150] A 20. századból az Oltáregyletnek „Leány-ifjúsági Alosztálya” is működött,151[151] valamint létezett az úgynevezett „Úrinők kongregációja”, amely nyilván a vagyonosabb vagy intellektuális nőket vette tagjai közé.152[152]

Gyergyószentmiklóson két vallásos társulat, a Szent István és a Nagyboldogasszony Kongregáció, 1873-ban ikeregyletté olvadt egybe,153[153] jegyzőkönyvei 1875–1914 között részletes képet adnak a társulat mindennapjairól. A társaságok mellett, hogy vallásos célt szolgáltak, jelentős vagyonnal is rendelkeztek, amely főleg váltókban, takarékbetétekben állt, és adományokból, valamint a takarékbetétek kamataiból gyarapodott.154[154] A társulat vagyonából, természetesen kamat fizetése mellett a helyi örmények – legyenek kereskedők vagy szegény iparosok – kölcsönt vehettek fel.

A gyergyószentmiklósi Szentháromság legényegylet a tagsági díjakból és adományokból olyan jelentős anyagi vagyont gyűjtött össze, hogy a 19. század közepén az örmény lelképásztornak már külön fizetést adott, évi mintegy 500 forint értékben. A helyi örmény közösség szakított is a szokással, és a helyi plébánost, aki addig mindig a legényegylet elnöke volt, a társulat alapszabályának módosításával leváltották, és helyére 1879-ben világi elnököt neveztek ki.¹⁵⁵[155]

Csíkszépvízen az 1870-es években alakult meg a Keresztelő Szent Jánosról nevezett társulat.¹⁵⁶[156] Ennek tőkétjét örmény kereskedők adták össze, és célja elsősorban a jótékonykodás és a kegyelet megőrzése volt. Mint mindenütt máshol, Csíkszépvízen is működött Oltáregyesület az 1890-es évektől, ugyanazokkal a lelkeségi célokkal.¹⁵⁷[157]

e) Az erdélyi örmények és a szerzetesrendek

Az erdélyi örmények alapvetően két szerzetesrenddel érintkeztek: a ferencesekkel és a mechitaristákkal. Emellett kevés információval rendelkezünk az irgalmas nővérek erzsébetvárosi működését illetően.¹⁵⁸[158]

Ferencesek

A 17. században már vannak arra adatok, hogy az akkor még Moldvában élő örmények kapcsolatba kerültek a csíksomlyói ferencesekkel. Benda Kálmán forrásgyűjteményében találunk például adatot egy apostoli származású örményről, aki a csíksomlyói kolostorban tevékenykedett, a neve Merig volt.¹⁵⁹[159] Oxendio Virziresco időszaka alatt az erdélyi örményeknek és ferenceseknek esetszerű kapcsolatai voltak. A mikházi ferencesek egy szoborszentelés kapcsán kerültek kapcsolatba Oxendio Virzirescóval. Kornis Zsigmond kancellár ugyanis Mikházán helyeztette el az ausztriai Mariazell kegyszobrának másolatát, amelynek felszentelését nagy hívősereg jelenléte közepette Oxendio Virziresco végezte 1711-ben.¹⁶⁰[160] Ekkor római katolikus püspök nem volt még Gyulafehérváron a fejedelemség

ideje után, így az örmény uniált püspöknek jutott ez a feladat.^{161[161]} Emellett az Elia Mendrul ügyben (lásd feljebb), fr. Michael Serger ferences barát volt az egyik jegyzőkönyvnek az aláírója.^{162[162]}

A 18. században a már uniált örmények lakta Erzsébetvárosba a ferences szerzetesek szerettek volna letelepedni, azonban a város ehhez nem adott engedélyt. Érdekes módon a másik örmény város, Szamosújvár ugyanebben az időben – ha nem is könnyen –, de letelepítette a befogadást kérő szerzeteseket.

György József írja, hogy 1727-ben a ferencesek szervezték meg az akkor még Ebesfalva néven szereplő településen a latin plébániát, és egészen 1793-ig tevékenykedtek itt.^{163[163]} A levéltári forrásokat is megvizsgálva, a letelepedéssel a ferencesek elsődleges célja az volt, hogy a környék eretnekeit és a „vlachokat” vagyis a románokat misszionálják,^{164[164]} tehát missziós állomást kívántak létrehozni Erzsébetvárosban. A ferencesek letelepedési igényüket megírták a gyulafehérvári püspöknek és több pontban érveltek a letelepedés fontossága és jogossága mellett. Érveik között szerepelt az, hogy egy örmény adománya folytán ingatlanuk van a városban, a koldult adományokat Erzsébetvárosban el tudják helyezni, nem úgy, mint a környező protestáns településeken, szívesen segítenek az egyházi feladatok ellátásában, az Erzsébetvárosba letelepedett mechtaristákat pedig nem zavarják.^{165[165]} Erzsébetváros ellenállt a ferencesek letelepedési kísérletének és azzal érvelt, hogy a ferencesek kívülről jött személyek, akiket senki nem hívott a városba; az egyedül otthon lévő nőktől – akik nagyon jószívűek – sok adományt kapnak, ez azonban hosszabb távon családi viszályokat szül; az örmény klérus is elszegényedik a ferencesek letelepedése esetén.^{166[166]} A ferencesek letelepedését nem, jelenlétüket azonban az erzsébetvárosi latin rítusú plébánia anyakönyveiből nyomon tudjuk követni: 1728-tól 1741-ig ferencesek tevékenykedtek az ebesfalvi latin rítusú katolikus közösségben.^{167[167]} A 18. század második felében több esetben ferencesek láttak el lelkipásztori feladatot Erzsébetvárosban. Így 1771-ben Asspidius Lázár konventuális ferences, 1773-ban, 1775-ben és 1788-ban páter Vincentius Demeter, Adrianus Simon, 1774-ben Jeremiás Barick, 1783-ban Placidus Csiki ferences barát.^{168[168]}

A másik településen, Szamosújváron a minorita ferencesek 1738-ban szerettek volna először letelepedni. Joachim Botar, a ferences rend előjárója 1742-ben meglátogatta Szamosújvárt, ahol Dániel Tódor királyi tanácsossal találkozott, ekkor határozott arról a város, hogy a ferenceseket befogadja.169[169] 1743-ban Szamosújvár örmény plébánosa (Verzár Lukács), a város bírása, valamint a városi tanács úgy döntött, hogy a ferencesek numerus claususszal lehetnek jelen a városban: maximum 8 pap és két testvér élhet a kolostorban. A határozat szerint ezen létszám felett kolduló barátokat sem szabadott beengedni Szamosújvárra.170[170]

A ferences templom 1757-ben lett kész, ennek felépülését a város gazdagabb örményei is adományokkal segítették. Azonban a ferences életeszmény a vagyonukra ügyelő örményeket igencsak zavarta. A kolduló ferencesek meghívás nélkül beléptek az örmények házaiba, amikor elemózsiáért koldultak, ezt a város lakói nagyon is nehezményezték.171[171] Ugyanakkor az örmények pénzt és telket adtak a ferences kolostor felépítésére, és oltárképet is adományoztak a ferencesek templomának. Szongott Kristóf szerint anyagilag tett jót a ferenceseknek, hogy a 18. században örmények is léptek be rendtagnak.

Csikszépvízen a 18. század második felétől a 20. századig az örmény egyházközségben ferences szerzetesek tevékenykedtek (Gál Cézár, P. Sándor, Tompos Szaniszló, Székely Cziprián, Szócs Ábel, Erős Pál).172[172]

Mechitaristák

A mechitaristák erzsébetvárosi missziója már 1719–1720-ban elkezdődött, amiről Fogolyán Miklós részletesen beszámolt.173[173] A mechitaristák Erdélyben először csak Erzsébetvárosban tevékenykedtek, jóval később Szamosújváron is megjelentek. 1753-ban Kopacz Péter végrendeletében erzsébetvárosi ingatlant hagyott a mechitarista testvérekre. (A 18. századi forrásokban ők gyakran antoniánus atyákként szerepelnek.) Ávedik Lukács felsorol monográfiájában néhány szerzetest, akik a 18. században Erzsébetvárosban tevékenykedtek, így 1763-ban Simon, 1767-ben Issekutz Izsák, 1770-ben Fark Márton és Kapatán Vazul, 1799-ben Ákontz Kövér István.174[174] Levéltári forrásokból értesülünk

Chistophoro Lázárról (1753–1771),^{175[175]} valamint egy bizonyos „Isac de Caffa” nevű szerzetesről 1766-ban.^{176[176]} A 19. század elején egy időben négy mechtarista szerzetes tevékenykedett Erzsébetvárosban.^{177[177]} 1844-ben Kápdebó Bertalan mechtarista neve tűnik fel a forrásokban.^{178[178]}

A helyi örmények 19. századi álláspontja szerint a mechtaristák városba való letelepedését csak amiatt engedte meg a település, hogy ők megszervezzék az iskolát és az örmény gyermekeket tanítsák örmény nyelvre, ezt őnekik el is kell látni, csak ekkor kaphatnak a várostól fizetést.^{179[179]} A feszült helyzet tisztázására 1810-ben Patrubány Antal plébános levelet írt a velencei érsek-főapátnak, Ákoncz Kövér Istvánnak. Ákoncz válaszában leírja, hogy a mechtaristáknak nemcsak az örmény nyelv oktatása a feladata, hanem az erkölcsstan oktatása is. A főapát helyeselte – a helyi erzsébetvárosi klérussal ellentétben – azt, hogy az oktatás a mechtarista kolostorban történjen.^{180[180]} A szerzetesekről a jegyzőkönyvek sokszor nagyon negatív színben emlékeznek meg, részben mert a helyi klérus nagyon elégedetlen volt a mechtaristák erzsébetvárosi jelenlétével, mivel sem az örmény gyermekek tanításával, sem mással nem foglalkoztak, részben pedig „*a rendes hatalmat dagályosan nem üsmerő*” szerzeteseknek írják le őket, valószínűleg amiatt, mert a szerzetesek nem voltak hajlandóak elismerni a velencei főapáton kívül semmilyen erdélyi főpap joghatóságát, és a szerzetesek kijelentették azt is, hogy nem akarnak szolgák lenni.^{181[181]} A mechtaristák végül a 20. század első feléig maradtak Erzsébetvárosban. Bodurján János O. Mech., aki 1881-ben az Oszmán Birodalomban, Bardizacban született, majd Velencében folytatott tanulmányokat 1911-től 1920-ig tevékenykedett Erzsébetvárosban, majd önként Bukarestbe távozott. 1928-tól ismét Erdélyben, most már Csíkszépvízen végzett lelkipásztori szolgálatot, ahol többek között nyomdát létesített, illetve kiadta a „Vörös Félhold” című regényét, amely az örmény népi társról magyar nyelven megjelent irodalmi mű. 1958-ban Örményországba távozott, ahol 1959-ben meghalt.^{182[182]}

VI. A szociális gondoskodás az erdélyi örményeknél

A szamosújvári Örmény Katolikus Központi Gyűjtőlevéltár számos forrást tartalmaz az örmények fejlett szociális érzékenységére vonatkozóan. Nem egy-egy alapítványról, nem egy-egy elszórt esetről van szó, hanem az egész 19. századon keresztül és a 20. század elején sorra megjelenő, magánszemélyek által tett adományokról.

Erzsébetvárosban már a 18. század végén hallunk olyan kezdeményezésről, amely az örmények szociális érzékenységéről tanúskodik. Govrik Gergely jegyezte fel, hogy a magatehetetlen embereknek kórház épült a településen. Isiguc'ean (Issekkutz) Antal és Grigor kezdeményezésére 1796-ban ugyanis egy olyan ház épült a városban, ahol a szegény, illetve beteg emberek élhettek, a testvérek azonban maguknak is hagytak 2 szobát az épületben, ahol szükség esetén tartózkodhattak. Az épület helyiségeit a város vezetése felügyelte és gondozta, a város dönthetett arról, hogy ki kap ott helyet.¹⁸³[183]

Erzsébetvárosban egy bizonyos Cameller Alapítvány gondoskodott a hátrányos helyzetűekről. Az egykori erzsébetvárosi örmény származású Cameller György tolmács (édesanyja Sinkoján Anna) 1838. február 3-án Bécsben kelt végrendeletében általános örökösnek az erzsébetvárosi örmény közösséget nyilvánította, rájuk hagyván bécsi ingatlanát, amelynek eladása után jelentős tőke keletkezett. A város a tőke kezelését egy 12 fős testületre bízta. Az évi kamatból támogatták mindazon erzsébetvárosi örmény gyermeket, aki akár tudományos vagy képzőművészeti pályára készült, akár iparos tanonc volt. Az egyes egyetemek diákjai, illetve a szakmákat tanulók egymás között differenciált összegeket kaptak. Nem kifejezetten csak a szegény sorsúak támogatása volt a cél, ugyanakkor ők előnyben részesültek a jövedelem kiosztásakor. Az elsődleges feltétel a szorgalom és a jó erkölcs volt. A tanulás mellett, ha egy szegény erzsébetvárosi örmény lány házasodni készült, hozományként a Cameller-féle alap támogatta, ez esetben az árva lányok élveztek elsőbbséget. Külön jutalomban részesült például az, aki az örmény nyelv tanulásában kitért társai közül. A szegények ügyét úgy karolta fel az alapítvány, hogy külön szegényházat (ispotályt) hozott létre, ahová idős, illetve sérült erzsébetvárosi örményeket vettek fel, ez a mai fogalmaink szerint egyesítette az időskori szociális otthont a fogyatékkal élők számára létrehozott intézményekkel.¹⁸⁴[184] Az alapítványnak igen gazdag, 11 dobozban elhelyezett levéltári hagyatéka maradt fenn.¹⁸⁵[185] A Cameller Alapítvány a 20. század első felében szűnt meg, erről így nyilatkozott Alexa Ferenc erzsébetvárosi plébános: „...s mindennek dacára Antalfy Em[anuel] egyházközségünk akkori főgondnoka a Cameller Alapítvány gyűlésein azon igyekezett, hogy annak feloszlására hasson a Cameller Bizottság tagjai között. Terve tényleg sikerült is, mert a szegények házáat Majláth püspök öméltségének jóváhagyása alapján megszüntette, eladatta, a pénz pedig rövidesen elpredáltatott, semmivé lett.”¹⁸⁶[186]

Cameller György példája Erzsébetvárosban nem volt egyedülálló. A 19. században, illetve a 20. század első felében számtalan szociális és jótékony célra hagyott nagyobb pénzösszegekről találunk forrásokat, amelyek az örmények szociális érzékenységéről tanúskodnak.¹⁸⁷[187] A jogosultság feltételei

között rendszeresen szerepelt, hogy erzsébetvárosi örmények kaphatták azt meg. Míg a Cameller Alapítvány valódi intézményként, adminisztrációval és infrastruktúrával rendelkezett, addig a kezdeményezések többi része alapvetően hagyatéki jellegű volt, és a felajánlott összeget az egyház kezelésén keresztül adták a rászorulóknak.

Már a 19. század elején Kabdebó János örmény pap a szegények részére alapítványt hozott létre,188[188] 1861. május 1-jén pedig Kabdebó Simon hasonló céllal írt végrendeletet és jelentős összeget hagyott a nagyszombati Ferencz József Kórházra, a marosvásárhelyi Schwarzenberg Kórházra, Erzsébetváros „házi szegény-alapjára”, valamint a létrejött Kabdebó Alapítványra. Ez utóbbi feladata ösztöndíj adományozása, olyan erzsébetvárosi örmény gyermekek támogatása, akik szorgalmasan elvégezték az alsó négy osztályt, ugyanakkor szegény sorsúak és tanulmányaik folytatására anyagi okból nem képesek. Magasabb összegű ösztöndíjat kapott az, aki örmény szertartású katolikus papnak készült.189[189] Kabdebó János az alapítvány fenntartását és kezelését Erzsébetváros közönségére bízta, azaz a város képviselő testületének megbízásából az örmény katolikus plébános elnökletével 7 tagú bizottság döntött az alapítvány vagyonáról, az ösztöndíjak kiosztásáról.190[190]

Az erzsébetvárosi Gorovei Jakab 6000 forintot hagyott hátra, kezelését az erzsébetvárosi örmény katolikus plébániára bízta, a pénzösszeg éves kamatait félévente hat egyenlő részre kellett osztani, kizárólag Erzsébetvárosban lakó, örmény vallású 6 szegény özvegy vagy árva nő segélyezésére.191[191]

A „Községi Szegények Pénzintézete” vagy másik nevén a „Szegények Pénztára” egy olyan pénzalap volt, amelyet nem egy vagyonos örmény hozott létre, hanem több örmény család, így a Dániel, a Kapdebo, a Lengyel és a Patrubby család közösen alapította meg.192[192] A 20. század eleji forrásokban előkerül még a Dr. Issekutz-féle alap, a Templomi Szegény alap, a Nepomuki Szent János alap, a Rafael-féle tanulmányi alap, a Szent Antal szegényei, amelyeknek azonban a korábbiaknál jóval kisebb tőkéje volt.193[193] A 20. században, Erdély Románia fennhatósága alá való kerülésével a szegénygondozás formái is megváltoztak. Alexa Ferenc feljegyzéséből értesülünk, hogy különböző alapítványoknak és a

Keresztény Szociális Missziós Társaságnak helyi szervezete működött Erzsébetvárosban, ez utóbbinak 55 tagja volt.194[194] Arról is találhatóak források, hogy a karácsonyi perselypénzt az erzsébetvárosi örmények a szegények között osztották szét.195[195]

Szamosújváron a Világosító Szent Gergelyről elnevezett fiú- és a Kovrig Tivadar nevét viselő leányárvaház elsődlegesen szociális céllal jöttek létre.196[196] A fiúárvaház megalapítása Lukácsi Kristófnak köszönhető, illetve az alapítók között megtaláljuk Szamosújvár és Erzsébetváros közönségét, Ákoncz Jánost és nejét Kolozsvárról, Moldován Simon szamosújvári polgárt, Csomák Emánuel nagyváradi és Kapatán Márton károlyfehérvári kanonokot is. Nekik köszönhetően 1860 és 1863 között már 4 árváról tudtak gondoskodni, aztán 1877-ig már 8-10 árva került az intézetbe. Először a felvett fiúk örmény családoknál voltak elszállásolva, és csak 1876-ban az alapító bekövetkezett halála után kezdődött el az intézet egy épületbe való áthelyezése. 1877 és 1893 között több mint 50 fiú volt a lakója.197[197]

A másik szamosújvári árvaházat lányoknak alapította Kovrig Tivadar 1893-ban, célja pedig az volt, hogy az erdélyi félárva vagy árva örmény lányoknak biztosítsa a nevelését. Az intézet épületének felépítését 1901-ben fejezték be, 1903-ban költöztek be az első növendékek.198[198]

A fiú árvaintézet igazgatója az alapszabályzat szerint mindig a szamosújvári örmény katolikus plébános volt. Kegyúri jogot biztosított neki Lukácsi Kristóf 4 árva felvételére. A szabályzat meghatározta a gyermekek felvételének feltételeit, a pályázás módját. Előnyt élveztek a teljesen árvák, de felvettek szegényebb vagyoni helyzettel rendelkező félárvakat is. Ha így sem teltek be a helyek, akkor jöhettek szóba olyan szegény sorsú örmény katolikus gyerekek, akiket szüleik képtelenek voltak eltartani. Legvégső esetben, megszabott díj ellenében, bentlakókat is felvettek, akik az árvaház szabályzata szerint éltek ott. Lukács Klára kutatásai alapján 1918 után az árvaházak rendeltetése is megváltozott, a körülmények miatt nevelőintézetévé vált minden szórványban élő örmény gyermek számára, akit szülei taníttatni akartak.199[199]

A fiúárvaházban 1909-től az 1930-as évekig folyamatosan örmény anyanyelvű mechtarista szerzetes volt az intézeti felügyelő. Közülük ismert a Hulunián Harutiun, Phiajan Jurarion, Djendojan

Arsen, Kylunian Marutinn, Szerogh Eliajan, Elias Seraphin és Diarian Francisc neve. A leányárvaházban ferences apácák dolgoztak, akik a németországi Mallerysdorfból érkeztek.200[200]

Gyergyószentmiklóson a Keresztes-féle alapítvány volt ismert a 19. században, amely örmény fiúgyermekek tanulását támogatta Csíksomlyón, Kolozsváron, illetve Károlyfehérvárt. Gyergyószentmiklóson megfigyelhető, hogy még a 18. század elején alapított, egyértelműen jámborsági célt szolgáló egyesület a 20. század elején már nem funkcionált, a tagok új feladatkört kerestek, ami egyértelműen a szociális gondoskodás, jótékonyág irányába mozdult.201[201] 1859-ben jött létre magánadományból a Zakariás Antal és Rebeka szegényház alapja,202[202] amely egy szegényházat, úgymond ápodlát működtetett. A jegyzőkönyvek szerint azonban meglehetősen rossz volt a szegényház állapota, az 1920-as években javítására egyáltalán nem volt pénz.203[203] Emellett 1884-ben jött létre Nadas Gergely ösztöndíj alapítványa, illetve templomfenntartási alapja, 1897-ben alakult meg Szekula Antal tanulmányi segély és szegény alapja, 1899-ből ismert özvegy Simay Gergelyné templomfenntartási alapja, 1900-ból pedig Czárán Jánosnak és leányának a szegény alapja.204[204]

Csíkszépvízen a 20. század elején alakult meg a Szentháromság Segély-Egyesület, amelynek célja az örmény egyházközség és iskola fenntartása volt, valamint a szegény csíkszépvízi örmény személyek ellátása és temetési költségeinek fedezése.205[205]

VII. Az „armenizmus” ideológiája

A szamosújvári 19. század végi levéltári anyag, főleg a sok személyi hagyaték feldolgozása akkor valósítható meg, ha az erdélyi örmények által alkotott 19. század végi ideológiáját megértjük.

Az ideológia kialakulása szinte párhuzamos volt a magyarországi nemzetiségi kérdés megjelenésével, illetve nemzetközi tekintetben az „örmény kérdés” nemzetközi problémává való szélesedésével. Kiindulópontjai pedig azok a felismerések voltak, miszerint az örmények elvesztették anyanyelvüket, ugyanakkor örmény származásukat szerették volna kihangsúlyozni, de úgy, hogy a befogadó magyar nemzetiségű társadalom számára az szimpatikus legyen. Az ideológiának köszönhetően olyan kulturális impulzusok jöttek létre az erdélyi örmények társadalmában, amelyek – mint látni fogjuk – Szentpétervártól Amerikáig csodálatot keltettek.

Merza Gyula foglalta ideológiai rendszerbe és nevezte el armenizmusnak az ideológiát, majd igyekezett mozgalommá szélesíteni. 1895-ben megjelent írásában hat olyan területet jelöl meg, ahol lehetőség nyílik az „örmény szellem” ápolására: 1. család, 2. vallás, 3. kegyelet, 4. nevelés és oktatás, 5. irodalom, 6. társadalmi élet és közügyek. Ezek örmény jellegének megőrzését és a hagyományok fenntartását, illetve az erre való törekvést nevezte armenizmusnak:

–A család keretei között ki lehet alakítani a gyermek nevelésére egy olyan mentalitást, amelynek a lényege, hogy magyar hazafinak kell lenni, de örmény módon kell élni.

–Az örmények ne szégyelljék származásukat és legyenek tisztában örmény voltak értékeivel.

–Merza Gyula igyekezett túlhangsúlyozni az örmények „fényes nemzeti múltját” (vö. Ani-toposz), az örmények által létrehozott kultúrértékeket, az örmény nép különlegességét. Kihangsúlyozza azokat az értékeket, amelyek által az örmények szimpatikussá válhatnak a magyarok szemében. Ezzel kapcsolatban fogalmazódott meg nála is az örménység és magyarság kettőssége: a tiszteletreméltó és közmondásossá vált örmény erények a magyar közvélemény előtt a legnagyobb elismeréssel találkoztak, aminek csattanós bizonyítékai voltak az örmény–magyar házasságok számtalan esetei.

–Az asszimiláció legfőbb oka, Merza Gyula szerint, az örmény nyelvnek, mint anyanyelvnek a térvesztése. Legfőbb feladat az örmények egységének helyreállítása, elsősorban néprajzi értelemben.

Az armenizmus legfontosabb ideológiai jellegzetességei Merza 1897-ben megjelent cikkében domborodnak ki legpregnansabban: már korábban kiemelte az egyház és vallás szerepét, majd részletesen kifejtette, hogy a hazai örmények „örmény-tudatát” az örmény katolikus jelleg erősítésével lehet leginkább megtartani. Az örmény rítus, az egyházi énekek jelentették a család szűk köre mellett azt a szélesebb közeget, ahol az örmény nyelv leginkább ápolható volt. Merza ugyanakkor elismerte, hogy az örmények egységes nemzetiségként való elismerése Magyarországon igazából illúzió. Az örmények összetartozásának tudatát újra létre kell hozni. Amíg az egységes gyakorlati és intézményi feltételek nem működnek, így amíg nincs önálló örmény püspökség, addig egy „megvalósítandó eszménykép” hivatott az örményeket összefogni.

Az Armenizmus során létrejött új „impulzusok”

a) Az erdélyi örmény püspökség gondolata

Az elmagyarosodás okát az örmények nem a vallási unióban látták, hanem az önálló egyházi vezető hiányában, így az örmény püspökség gondolata volt az armenizmus ideológiájának egyik központi eleme. Az örmény püspökség gondolata köré építette Lukácsy Kristóf – először gyulafehérvári teológia tanár, később szamosújvári plébános – irodalmi munkásságát.²⁰⁶[206] Véleménye szerint csakis egy örmény katolikus püspökségnek vagy legalább apostoli helynökségnek a létrehozása nyújthat garanciát az erdélyi örmény rítusú egyház és ezáltal a nemzetiség fennmaradására. Mindezt beleágyazta a magyarországi nemzetiségi kérdésbe és a politika felé igyekezett terelni az ügyet.²⁰⁷[207]

Lukácsy Kristóf mellett Merza Gyula vett tevékenyen részt az örmény püspökség létrehozásának tervében. Szamosújvár alapításának 200 éves jubileumára pedig azt javasolta, hogy Oxendio Virziresco szobrát állítsák fel a város főterén, azonban a szobornak csak a makettje készült el.208[208]

b) Történeti kutatások

Helytörténeti kutatások indultak meg, a Magyarországon is kibontakozó pozitívizmus tudományban érezhető hatásai az örmény historikusokat is megérintették. Az örmény egyházi levéltárak jelentették elsősorban a kutatások forrásbázisát. Szamosújvár kapcsán Govrik Gergely (Grigor Govrikean), Lukácsy Kristóf és Szongott Kristóf, Erzsébetváros kapcsán Govrik Gergely (Grigor Govrikean), illetve Ávedik Lukács nevei emelhetők ki ezzel kapcsolatban.209[209] A helytörténeti kutatások mellett örmény liturgiátörténeti, örmény történeti munkák is jelentek meg,210[210] illetve Lukácsy és Szongott a magyar akadémiai körök felkérésére bekapcsolódott a magyar őstörténet kutatásába is. Mindez az „ugor–török háború” idején történt, amelynek eredménye az lett, hogy mindketten bebizonyították, hogy a magyarok az örményektől származnak, illetve a két nép egymással rokon.211[211]

Erdély Romániához való csatolásakor sok örmény értelmiségi költözött Budapestre, ahol az armenizmus ideológiája, illetve az ezzel összefüggő kutatások még rövid ideig éltek, igaz a II. világháború kezdetén is jelentek meg olyan történeti feldolgozások, illetve publikációk, amelyeknek szellemi táptalaja a 19. századi erdélyi örmény kolóniák voltak.212[212]

c)Az Armenia folyóirat

Az új ideológia hirdetésének színtere a Szamosújváron szerkesztett és kiadott Armenia folyóirat lett (1887–1907).213[213] A főszerkesztő, Szongott Kristóf 1907-es halála után nem jelent meg többet, bár pár év múlva Herman Antal örmény származású néprajzkutató az Armenia újraindításával próbálkozott, azonban kezdeményezése nagyon rövid életűnek bizonyult. Az Armenia folyóirat körül örmény értelmiségi kör alakult ki, a munkatársak létszáma pedig mintegy 50 fő körül mozgott. (A leghíresebbek Bányai Elemér, Herman Antal, Molnár Antal, Papp Gusztáv, Gopcsa Jakab, Papp Bogdán, Patrubány Lukács voltak.)214[214] A folyóirat nyelve a magyar volt, így az olvasói kör egy részét a

magyarul tudó, örménység iránt érdeklődő értelmiségiek alkották. A folyóiratot a szamosújvári Aurora könyvnyomdában adták ki. Az Armenia indulása után a nyomda tulajdonosa, Todorán Endre örmény betűket is rendelt nyomdájának.²¹⁵[215]

Az Armenia folyóirat több célt is betöltött: ismeretterjesztő, tudományos és közéleti tematikában jelentek meg benne az írások. Az örmény témájú, történeti tárgyú írásokkal igyekeztek az örmény ifjúság érdeklődését is felkelteni származásuk iránt, így a médium egyben a re-asszimilációt is céljává tűzte ki. Tudományos értékeit jelzi, hogy a korabeli tudományos/értelmiségi magyar sajtó reagált az Armenia megjelenésére: így például a Századok, a Kolozsvári Közlöny vagy a Pesti Napló pozitívan és örömtelien számolt be az Armenia folyóirat megindulásáról.²¹⁶[216]

Az Armenia a regionális, Kárpát-medencei világot hamar túllépte. A SZÖKGYL állományában számos, eddig feldolgozatlan levél található Bostonból, Konstantinápolyból, Szentpétervárról, Moszkvából, amelyek a nemzetközi örmény értelmiségi körök örömet tolmácsolják, és azt mutatják, hogy az Armenia folyóirat – magyar nyelve ellenére – nemzetközileg elfogadott médiummá vált.²¹⁷[217]

d) Örmény Múzeum

Az örmény múltat bemutató kisebb kiállítások jöttek létre először 1900-ban Gyergyószentmiklóson, ahol Vákár P. Arthur megalapította a Gyergyói Múzeumot és Könyvtárat; illetve Kolozsváron, ahol az 1902-ben megalapított Erdélyi Kárpát Egyesület etnográfiai múzeumában volt önálló örmény szoba. A múzeumalapítási láz mérföldköveként 1889-ben az örmény származású Hermann Antal társaival együtt létrehozta a Magyar Néprajzi Társaságot. Két évvel később ő maga lelkesítő előadást tartott „*az örmény néphagyományok ápolásáról és a népiesség szellemi és tárgyi anyagának összegyűjtéséről*”. A múzeum létrehozása kapcsolatban állt az Armenizmus ideológiájával és ezáltal az önálló örmény püspökség létrehozásának tervével:

„Az Örmény múzeum Egyesület összes muzeális tárgya, könyvtára, bútora, pénze és a múzeum egész létezése vagy ennek megszűnése után a szamosújvári örmény plébánia vagy az esetlegesen újralétesített erdélyi örmény katolikus püspökség tulajdonát képezi.”²¹⁸[218]

A múzeum megalapítása után hatalmas gyűjtőmunka kezdődött, ennek következtében szamosújvári és kolozsvári értelmiségiek adományoztak tárgyi emlékeket, történelmi forrásokat a múzeumnak. Például Bárány Lukács szamosújvári plébános egy suczewai örmény kódexet és pecsétnyomókat ajándékozott a múzeumnak. A város 1700–1900 között keletkezett dokumentumaiból mintegy 100000-et ajándékozott a múzeumnak. A múzeum ideiglenesen a Szongott Kristóf házának udvarán álló hátsó épületben működött, majd 1906-tól az örmény gimnázium első emeletére költözött.

A múzeum ünnepélyes megnyitására 1907. június 16-án az erdélyiek által ünnepelt Szent Gergely napján került sor. (Sajnos, a múzeumot alapító Szongott Kristóf 1907. január 24-én meghalt.) A múzeum, mindjárt az elején, nemzetközi hírnevet is szerzett magának. A megnyitóbeszéd után felolvasták a sok neves személyiség – köztük Josef Theodorovicz lemergi örmény katolikus érsek, dr. Thorun Táde mechitarista főapát – levelét is.

A múzeum tudományos munkát is végzett: a Szamosújvár határában lévő római castrum régészeti feltárását végezték el. Az itt előkerült tárgyak a múzeum gyűjteményét gazdagították.²¹⁹[219]

A múzeum állománya a számok tükrében 1911-ből:

Könyvtára	1089 könyv, 59 kézirat, mintegy 500 egyéb irat, újság
Et(h)nográfiai részleg	256 műtárgy
Szépművészeti részleg	114 műtárgy
Látogatók száma 1911-ben	17541 fő

A múzeum további életét a világháborúk befolyásolták. A II. világháború alatt a múzeum tárgyait egyházi rendeletre az örmény kormányzó irányításával igyekeztek megmenteni. Így került az állomány egy jelentős része 1944-ben Bakonybélbe. Ezek közül sok minden visszakerült 1952-ben Szamosújvárra. Ekkor a múzeumnak egy új épületet jelöltek ki, az egykori Karácsonyi-kúriát. Még egy fontos év, 1975, amikor az örmény múzeum iratanyagát átadták a kolozsvári állami levéltárnak (Arhivele Naționale Cluj).

VIII. Örmény genocídium

Az Oszmán Birodalom területén az örménység ellen elkövetett népirtás az I. világháborúban és utána, illetve az ezt megelőző pogromok a 19. század második felében és a 20. század elején indirekt kapcsolatban állnak a Kárpát-medencei örménységgel. Míg a nyugati sajtók fokozott érdeklődést tanúsítottak az örmény népirtás iránt, addig a Kárpát-medencei sajtó ez meglehetősen hidegen hagyta, mint tudjuk az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháború idején szövetségben állt Törökországgal. Emiatt természetesen a cenzúra sem engedte, hogy minden hír megjelenjen magyarországi lapokban az örmény népirtásról.²²⁰[220]

Ettől függetlenül a 19. század végi erdélyi örménység nagyon jól volt informálva az Oszmán Birodalomban elinduló örmények elleni pogromról a Kárpát-medencében. Az örménység elleni pogromokról a 19. század végén a szamosújvári Armenia folyóirat tudósított, amely információit az örmények közötti kiváló kapcsolatrendszernek köszönhetően egyenesen Konstantinápolyból, illetve külföldi örmény folyóiratokból (például a tifliszi Murcs, Msak; a konstantinápolyi Arevelk; a bécsi Handes Amsorya; a calcuttai Ara folyóiratok) szerezte be.²²¹[221] A SZÖKGYL-ban pedig megtalálható az örmény, francia stb. nyelvű levelezés, amit a szamosújvári értelmiségiek folytattak az Oszmán Birodalom területén élő örmény egyházi vezetőkkel.²²²[222] A II. Abdul-Hamid szultán által elkövetett 1894–1896

közötti pogromokról az Arménia szinte naprakészen tájékoztatta az olvasókat, a szövegek mellett rendszeresen illusztrációkat is közölve.²²³[223]

Az indirekt kapcsolatok másik ága a Budapesten, Szamosújváron letelepedett örménység. Így megemlítendő a Martaian család (Nigde), a Kurusian család (Cesarea), a Horenian család, akik Szamosújváron telepedtek le, a Kozanlian család, a Jamgosian család (Cesarea), akik Kolozsváron telepedtek le, illetve a Bodurján család (Smyrna).²²⁴[224]Az erdélyi befogadó intézmények először a szamosújvári örmény árvaházak voltak. A Szamosújváron letelepedett, népiirtás elől menekülő örményeknek máig tanúi az örmény feliratú sírok a szamosújvári örmény temetőben.²²⁵[225] A SZÖKGYL erre vonatkozóan az anyakönyvekkel és az árvaházakra, illetve a szamosújvári iskolákra vonatkozó anyaggal kínál az érdeklődő kutatóknak segítséget.

226[1] Az erdélyi örmények nyelvi integrációjára szép példa Kapdebó János örmény katolikus plébános 1823-as leírása Erzsébetvárosról, ahol a nyelvek kapcsán kifejti: „Lingva principalis in hac ecclesia est armena, non tamen illa quam scripturasticam dicimus, sed composita quaedam, ex hac et vulgari, quo civilis vocatur, armenice ascharapar. Linguae accessoriae quas populus bene loquitur hungarica est, et valahica nec penitus ignota germanica et latina.” Kapdebo Johannes: *Descriptio parochiae Elisabethopolitanae*. 1823. Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár (A továbbiakban SZÖKGYL.)

227[2] SZÖKGYL: 612/d-4. doboz. A gyergyószentmiklósi Szentháromság Legényegylet jegyzőkönyve, 1929.

228[3] Volkmer, Gerald: *Das Fürstentum Siebenbürgen 1541–1691*. Kronstadt–Heidelberg, 2002. 17.

229[4] Uo. 33–45.

230[5] Uo. 49.

231[6] Roth, W. Paul: *Das Diploma Leopoldinum. Vorgeschichte, Bestimmungen*. In: Lengyel K. Zsolt–Wien, A. Ulrich szerk.: *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie*. Köln–Weimar–Wien, 1999. 1–3.

232[7] Vö. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, 2000. 235.

233[8] Vö. Köpeczi Béla szerk.: *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Budapest, 1990. 368–379.

234[9] Köpeczi Béla szerk.: *Erdély története*. II. 1606–1830. Budapest, 1987. 973.

235[10] Josupeit-Netzel, Elke: *Die Reformen Josephs II. in Siebenbürgen*. München, 1986. 279–281.; Vö. Pál Judit: „Unió vagy unificálatás?” *Erdély uniója és a királyi biztós működése (1867–1872)*. Kolozsvár, 2010. 35.

236[11] Köpeczi Béla szerk.: *i. m.* III. Budapest, 1987. 1232.

237[12] Pál Judit: *i. m.* 53–94.

238[13] Uo.30–31.

239[14] Köpeczi Béla szerk.: *i. m.* IV. Budapest, 1990. 409, 411.

240[15] Pál Judit: *i. m.* 14.

241[16] Uo. 20–21.

- 242[17] Roth, Harald szerk.: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*. Köln–Weimar–Wien, 2003. 92.
- 243[18] Kordé Zoltán: *Über die Herkunft der Szekler*. In: Roth, Harald szerk.: *Die Szekler in Siebenbürgen*. Köln–Weimar–Wien, 2009. 90–104.
- 244[19] Györffy György: *A székelyek eredete és településük története*. In: Mályusz Elemér szerk.: *Erdély és népei*. Budapest, 1999. 37.
- 245[20] Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. Kolozsvár, 2005. 27–29.
- 246[21] Uo. 139–143.
- 247[22] Teutsch, Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das Sächsische Volk. II. Band. 1700–1815. Von dem Kuruzzenkriegen bis zur Zeit der Regulationen*. Köln–Wien, 1984. I. (Einleitung.)
- 248[23] Kessler, Wolfgang: *Universitas Saxonum*. In: Wolfgang Kessler szerk.: *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationuniversität*. Köln–Wien, 1990. 3–5.
- 249[24] Köpeczi Béla szerk.: *Erdély története*. I–III. Budapest, 1987. 878–918.
- 250[25] Gündisch, Gustav: *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen*. Köln–Wien, 1987. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 14.) 399–405.
-

251[26] Vö. Roth, Harald: *i. m.* 68–69.

252[27] Uo. 87.

253[28] Köpeczi Béla szerk.: *i. m.* III. 1987. 1309.

254[29] Köpeczi Béla szerk.: *i. m.* II. 1987. 999–1003.

255[30] Hewsén, Robert H. *Armenia: A Historical Atlas*. Chicago, 2001.

256[31] Vö. Aniról általában Tatevos Hakobyan: *Anii Patmutyun*. Jereván, 1982. Az Anira vonatkozó irodalom bibliografikusan feldolgozva: Sat'énik, Gejyan: *Ani matenagitont'yown*. Jereván, 2006.

257[32] Tchobanian, Pavel: *Ani et son mythe (XIIIe–XIXe siècles)*. In: Kévorkian H. Raymond szerk.: *Ani – capitale de l'Arménie en l'an mil*. Paris, 2001. 276–282. (Kiállítási katalógus)

258[33] Schütz Ödön: *Hajk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I. Ókor–Középkor*. Budapest, 1995. 156–160.

259[34] Tchobanian, Pavel: *i. m.* 276–282.

260[35] Uo. 276–282.

261[36] Mutafian, Claude: *Ani after Ani, Eleventh to Seventeenth Century*. In: Richard G. Hovannisian szerk.: *History Armenian Kars and Ani*. Costa Mesa–California, 2011. 155–160.

262[37] Minasay Bžškeanc': *Շարքործու՛նն ի Լեհաստ և՛ հայլ յո՛ղման Բնաեալս ի Հայկազանս՝ սերոյ ի նախնա՛նս Անի կ՛աճին*. I Venetik, I Vasn Srboj Lazaru, 1830.

263[38] Tchobanian, Pavel: *i. m.* 276–282.

264[39] Jakowlewitsch Marr, Nikolas: *Ani. Eglise du palais Pamjatniki armjanskatgo iskusstva*. Petersburg, 1915.

265[40] Tchobanian, Pavel: *i. m.* 276–282.

266[41] A „*lieu de mémoire*” fogalomról bővebben Pierre Nora szerk.: *Erinnerungsorte Frankreichs*. München, 2005. A fogalom pedig a Jan Assmann által meghatározott kulturális emlékezethez kötődik. A kulturális emlékezetben – amely három emberi generáció után jelenik meg – a múlt szimbolikus alakzatokat ölt és átformálódik. Ugyanakkor megjelenik a mitológia, amely a múltat megpróbálja a jelenben is érezhetővé tenni. Vö. Assmann, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1997.

267[42] Hovhannesian Eghia: *A hazai örmények a nemzet szolgálatában*. Gödöllő, 1940. 21–22.

268[43] Ávedik Félix: *A magyar-örménység multja és történeti jelentősége*. In: Ávedik Félix–Hermann Antal–Hovhannesian Eghia: *Az örmények*. Budapest, 1921. 9.

269[44] Szongott Kristóf: *Szamosújvár Szab. Kir. Város Monográfiája 1700–1900*. III. Szamosújvár, 1901. 3.

270[45] Merza Gyula: *Az örmény betelepülés története Magyarországon és a szamosújvári örmény-katolikus püspöki illetőleg vikáriusi székek.* In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle.* 1913. I. II. sz.

271[46] Ávedik Félix: *A magyar-örménység multja és történeti jelentősége.* In: Ávedik Félix–Hermann Antal–Hovhannesian Eghia: *Az örmények.* Budapest, 1921. 9.

272[47] Hovhannesian Eghia: *i. m.* 22.

273[48] Hajkakan Sowelakan Harangitaran. II. Jerevan, 1976. S. 669.

274[49] Archivio storico della Sacra Congragazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Roma (=APF), Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (=SOCC) vol. 661. fol. 219rv. „In Szamosújvár in bonis fiscalibus oppidum sibi construxerunt, et sunt circiter 70 aut 80 familia, sunt omnes uniti... In Ebesfalva in bonis Apafinis pariter oppidum sibi construxerunt, et sint etiam ibi 60 aut 70 familia, ... in CsikszépViz paucins circiter 20 familia sunt, habent etiam capellam... in Görgénj in bonis D. Cancellrij Transylvanici circiter 8 aut 9 familia non habent capellam nec sacerdotem... In Cantavásárhelj sunt 6 Familia...”

275[50] Minasay Bžškeanc': *i. m.* 324–344 (bekezdések).

276[51] Pál Emese: *Világosító Szent Gergely ábrázolásai Erdélyben.* In: Kovács Zsolt–Sarkadi Nagy Emese–Weisz Attila szerk.: *Liber Discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára.* Kolozsvár, 2011. 239–254.

277[52] Dahinten, Otto: *Geschichte der Stadt Bitritz in Siebenbürgen.* Köln–Weimar–Wien, 1988. 98–99.

278[53] Bartelmäss, Martin: *Die Ausweisung der Armenier aus Bistritz in Folge der Pest im Jahre 1712*. In: *Programm des evangelischen Obergymnasiums [...] dann der evangelischen Mädchenschule A.B. zu Bistritz*. Bistritz, 1897. 5–17.

279[54] Arhivele Naționale Cluj, Cluj-Napoca. Primăria Orașului Bistrița.

280[55] A szász–örmény konfliktushoz Szongott Kristóf további okokat is felsorol monográfiájában. Vö. Szongott Kristóf: *i. m.* I. Szamosújvár, 1901. 110–116.

281[56] Schünemann, Konrad: *i. m.* 222.

282[57] Garda Dezső: *A gyergyói örmények könyve*. I. Budapest, 2007. 219–223.

283[58] Kölönte Béla: *Gyergyó története a kialakulástól a határország szervezéséig (tekintettel a nemzetiségi kérdésre)*. Gyergyószentmiklós, 1910. 130.

284[59] Egyed Ákos: *Az örmény kérdés az 1790–91-es erdélyi országgyűlésen*. Világtörténet, 1995, ősz–tél. 19–22.; Pál Judit: *i. m.* 130.

285[60] SZÖKGYL: 88/b, 1. doboz. 1791. Kivonat a Kolozsváron megtartott „Három Nemzetből álló Rendeknek 1790. dik esztendőben Karátson havának 12. dik napjára... Közönséges Gyűlésének Jegyzőkönyvéből”.

286[61] Uo.

287[62] Uo.

288[63] SZÖKGYL: 88/b. 1. doboz. 1795. A székely nemzetnek a Szamosújvári és Ersébethvárosi Közönségnek Instántiájakra való Reflexioi.

289[64] Govrikan, Grigor: *Hayk Elisabet'upolis Transilovaniy. Hator B. (1780–1825)*. Vienna, 1899. 403–405.

290[65] Uo. 406–408.

291[66] Az uniált erdélyi örmény egyház történetéhez hasznos forrásgyűjtemény Nilles, Nicolaus: *Symbolae ad illustrandam historiarum ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*. Oeneiponte, 1885. Az unió utáni egyháztörténethez fontos forrásokat közöl Kovács András–Kovács Zsolt szerk.: *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737*. Kolozsvár, 2002.

292[67] Oxendio Virzirescónak számtalan névváltozata ismert, így Verzerescul, Värzärescu, Vrzarean, Värzärean, Verzár püspök stb. Tanulmányunkban a leveleiben aláírásaként fennmaradt formát használjuk.

293[68] Petrowicz, Gregorio: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi Limitrofi*. Parte terza. 1686–1954. Roma, 1988. 86. Petrowicz idézi a forrást: „entro nel Collegio ai 19 dic. 1678... ha studiato precedentemente nel Collegio [Armeno] di Leopoli un anno la grammatica armena, la logica ecc. Sá la lingua armena volgare e litterale, polacca, rutena, moldava, turchesca un po' latina. È stato ordinato sacerdote [e] ricevè la dignità di Vartabiet...”

294[69] [Řošk'ay, Step'anosi S.: Žamanakagrov'inn kam tarekank' ekelec'akank'](#). Kiadta: Oskean, Hamazasp. Wien, 1964. 184.

295[70] Fasching, Ferencz: *Nova Dacia*. Claudiopoli, 1743. 25, 29. „*Quartus jam supra octuagesimum saeculi priorisolvebatur annus, ex quo Oxendius Virzirescī gente Armenus, Romae annis 14 in collegio urbano de Propaganda moribus et litteris excultus, ejuratis prius in Palatio sacri officii*

fidei erroribus, redux in Transylvania cum potestate apostolici missionarii reducendorum ex integro ad Romana sensa Armenorum spem fecit.” Vö. Szongott Kristóf: *i. m. I.* 258–259.

296[71] Benkő, József: *Transilvania*. II. Claudiopoli, 1833. 560–561. „*Donec a. 1684 Oxendius Verzireski, armeno moldaviensi diaecano natus, et antedecenter dogmatibus graecis imbutus, post navatam Romae (quo statim a. 1670 concesserat) in Urbano Collegio sacris profanisque scientiis per 14 annos operam, ac ejuratum ritum graecum, cum potestate apostolici missionarii in Transsilvaniam sacerdos reverteretur.*” Illés, Andreas: *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionum*. Claudiopoli, 1764. 64. „*Donec anno 1684 Oxendius Verzirescus post navatam in urbano collegio sacris profanisque scientiis decem et quatuor annis operam, ac ejuratos in Palatio sacri officii armenorum errores sacerdotio insignis reverteretur.*” Szongott Kristóf: *i. m. I.* 258–259.

297[72] APF Scritture riferite nei Congressi (=SC) Armeni, vol. 3. fol. 469. és Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 87.

298[73] Szongott Kristóf: *i. m. I.* 260.

299[74] APF SC Armeni, vol. 3. 465, 468–469; Vö. Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 86–87.

300[75] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 87. Vö. APF SOCG, vol. 504. fol. 103.

301[76] Vö. Szongott Kristóf: *i. m. I.* „*1684-ben érkezett meg Rómából a nagy tudományú férfiú hitküldéri minőségben.*”

302[77] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 78–79.

303[78] Oxendio Virziresco mellett más jelölt is volt, így Theodor Wartanowicz, akit még IV. Jakab örmény apostoli katolikosz szentelt püspökké, majd Lembergben tevékenykedett. A lebergi theatinusok azonban nem kedvelték őt, a theatinus prefektus Francesco Bonesana még azt is elérte, hogy Wartanowiczot börtönbe zárták. Örmény apostoli eredete miatt soha nem is volt megbízható az örmény katolikusok előtt, Rómában a Propaganda Fide Kongregáció bíborosai előtt kihallgatták 1692-ben, ahol korábbi „eretnek” dolgait igaz megbocsátották, püspöki címét nem ismerték el, azonban áttérhetett a katolikus hitre. Mindezek után Rómában maradt, a források itteni működéséről nem írnak semmi, csak annyit tudunk, hogy 1700. február 12-én halt meg és

a Chiesa di Santa Maria Egizziacaban lett eltemetve. Erről bővebben Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 92–93.

304[79] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 93–95; Vö. Szongott Kristóf: *i. m.* I. 263.

305[80] Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (=ASV), Archivio della Nunziatura in Vienna (=Archivio Nunz Vienna) Vol. 196. 181rv. Vö. Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben.* In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében.* Piliscsaba, 2006. 57.

306[81] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 97–98.

307[82] Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-Ügy. A besztercei örmény egyházi viszály története (1607–1700).* In: *Századok.* 143/4. (2009). 945–974.

308[83] Vö. Vanyó Tihamér: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786.* Budapest, 1986. 180; ASV Archivio Nunz Vienna Vol. 196. fol. 159–164; fol 159 r: „*Prozessus et acta Reverendissimi Domini Elia Mendrul uxorati Sacerdotis Armeni uniti contra coelibatum Admodum Reverendissimi Domini Lazari Budachovicz actu Parrochi Armenorum Catholicorum Bistrizenstium.*” Vö. Nagy Kornél: „*Errorres et abusus inter Armenos Transilvaniae vigentes*” 1719-ből és a *khalkedónizmus kérdése.* In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében.* II. Piliscsaba, 2007. 158.

309[84] Petrowicz, Gregorio: *i. m.*. 99–101.

310[85] Szongott Kristóf: *i. m.* I. 263. „Három kínos, nélkülözésteljes esztendő él át Konstantinápolyban. Végre a karlóczai békekötés adta vissza szabadságát.”

311[86] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 102–103.

312[87] Uo. 97.

313[88] Szongott Kristóf: *i. m.* I. 267.; Vö. Iliá Andreas: *Ortus et Progressus variarum in Dacia gentium et religionum*. Claudiopoli, 1730. 67.

314[89] Ennek a megerősítő oklevele 1696-ból töredékben, de fennmaradt (valószínűleg későbbi másolat) SZÖKGYL: 612/[b], 1. doboz.

315[90] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 103–104. Vö. Kovács Bálint: *Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. 29 (100) Jahrgang (2006) Heft 1.

316[91] Trócsányi Zsolt: *Transilvaniaji hajeri iravakan kacovt'yonnə Leopoldyan brovartaki šřjanovm (1690–1848)*. In: Barxowdaryan Vladimir: *Haj-hungarakan patmakan jev mšakuť'ajin kaperi patmut'junic*. Jerewan, 1983. 180.

317[92] 1715. május 20-án tartott görgényszentimrei gyűlésen a szépvízi, szamosújvári, ebesfalvi, gyergyószentmiklósi és görgényszentimrei örmények vettek részt. Vö. SZÖKGYL: 339/b, 1. doboz.

318[93] Petrowicz, Gregorio: *i. m.*

319[94] Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális szellemi kapcsolatai a 17–18. században*. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. II. Piliscsaba, 2007. 30–47.

320[95] Hofmann, Gregorio: *Il Vicariato Apostolico di Konstantinopoli*. Roma, 1935. (Orientalia Christiana Analecta 103.) 23.

- 321[96] Tournebize, F. Aračelian Khatchatur. In: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*. Paris, 1912. 1436—1438.
- 322[97] Hofmann, Gregorio: *i. m.* 80—81.
- 323[98] Neumann, Carl Friedrich: *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*. Leipzig, 1836. 266.
- 324[99] „*Cacciadurum incertum quare Transilvaniam nunquam est ingressus saltem nullum illius in monumentis nostris, ut harum partium visitoris deprehendere vestigium.*” Lukacsy, Christophorus: *Historia Armenorum Transylvaniae*. Vienna, 1859. 70.
- 325[100] Szongott Kristóf: *i. m.* I. 350—351.
- 326[101] SZÖKGYL: 88/b, 2. doboz. Xač'atowr Ęrzrowmec'i örmény nyelvű levele Velence, 1728. július 27.
- 327[102] Ezzel kapcsolatban S. S. Roska is írt levelet Mártonffynak Stanislawowból 1719. február 20-án. SZÖKGYL: 339/b, 1. doboz.
- 328[103] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 173.
- 329[104] Uo. 174.
- 330[105] APF SC Fondo Armeni, vol. 7. fol. 8r és APF SC Fondo Armeni, vol. 7. fol. 62r.
-

331[106] Prédikációi a levelezésének visszatérő témái. Például 1729. május 14-én írta: „*Omnibus diebus dominicis, et sub prescepto festivis mane, et vespere praedico*”. APF SC Armeni, vol. 9. fol. 160.

332[107] Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 175.

333[108] Drost–Abgarjan, Armenuhi–Kovács Bálint–Martí Tibor: *The Catalogue of the Armenian Library of Elisabethpolis*. Eger–Leipzig, 2011.

334[109] APF SC Collegio Urbano, vol. 4 (1708–1727), 624r–628v.

335[110] APF SC Collegio Urbano, vol. 4 (1708–1727), 485r–488r (1717-es év katalógusa); 510r–514r (1718-as év katalógusa); 555r–559r (1719-es év katalógusa); 624r–628v (1720-as év katalógusa).

336[111] APF SC Collegio Urbano, vol. 4 (1708–1727), 345r, „...*vocatam Minas Baroni Constantinopolitanum, ut mittam Romam studiorum causa.*”

337[112] APF SOCG, vol. 661, fol. 217r–218r: „*Redux ex visitatione Siculica...*” kezdetű levél.

338[113] A Minas Barun elleni per tanúkihallgatásai SZÖKGYL: 339/b, 1. doboz. „*Inquisitio contra R. D. Minas sacerdotem Armenum Szamosujvariensum 1727. august. 23.*”

339[114] APF SOCG, vol. 661, fol. 206r–213v (1728).

340[115] APF SC Armeni, vol. 7, fol. 467r.

341[116] „*Primo. Concendimus clementissime ut locus ille in Dominio Fiscali Ebesfalvensi Comitatuque nostro Küküllőiensi, ubi dictae familiae Nationis Armenae, suas jam extruxerunt Domos, a modo imposterum Oppidum Municipale, latine vocabulo Elisabethopolis, germanico Elisabethstadt, hungarico autem Erzsébeth-Város vocetur...*” Részlet III. Károly kiváltságleveléből. In: Ávedik Lukács: *i. m.* „Okmánytár” XVIII.

342[117] Számomra kétséges a végrendelet eredetisége. SZÖKGYL: 339/b, 1. dobozban található egy irat, amely a „*Copia testamenti Oxendii Episcopi Armenorum Transylvanorum – Viennae Anno 1715 4a Martii*” címet viseli. Vö. Szongott Kristóf: *i. m.* I. 352.

343[118] A ius eligendirol bővebben Obertynski, Sdislaus: *Die Florentiner Union der Polnischen Armenier ind ihr Bischofskatalog.* (Orientalia Christiana Vol. XXXVI–1.) 14.

344[119] Adatok az életrajzához Petrowicz, Gregorz: *Roszka Stefan.* In: Romiszowski Aleksander–Rudowski Jan szerk.: *Polski Słownik Biograficzny.* Tom XXXII. Polska Akademia Nauk Instytut Historii. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1989–1991. 255–256. A koadjutor-püspökség kérdésköréhez Petrowicz, Gregorio: *i. m.* 58–61. Vö. Nagy Kornél: *Stefano Stefanowicz Roszka koadjutori kinevezése.* In: Óze Sándor–Kovács Bálint: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében.* Piliscsaba, 2006. 39–45.

345[120] „*Ho istituito dodeci confraternita, cio e, cinque in Szomusujvar che ora per i privilegii Cesarei si chiama Armenopolis, cinque in Ebesfalva e due in Giorgio, con una gran contentezza di quel popolo.*” APF SC Armeni, vol. 9, fol. 251. Lásd bővebben a vallásos társulatokról szóló fejezetet.

346[121] Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskisch, Warszawa. A 0777–m–0082 jelzetű kézirat például S. S. Roska lelkipásztori feljegyzéseit tartalmazza örmény, latin és lengyel nyelven, a kéziratban például Oxendio hozzá intézett egyik levele is megtalálható. „*Copia epistolae Rev. Oxentii Episcopi Verzerescul Aladiensis Armeno. Transylv. ad me scripum.*”

347[122] Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskisch, Warszawa. Liber Defunctorum Parochianorum Stanislavoviensium

Armenorum (1715–1829). Jelzet: 776–m 8a. fol. 39.

348[123] APF SC Armeni, vol. 19. (1778–1780) 93r–97v, 174r–175v, 192r–193v.

349[124] APF SC Armeni, vol. 15. fol. 414r–v.

350[125] Pápai Márton doktori diplomája 1766-ból, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide római kollégiumából, a Collegio Urbanóból. SZÖKGYL: 612/g–j.

351[126] Govrikan: *i. m.* 50–55.

352[127] SZÖKGYL: 88/g, 2. doboz. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1879. január 10.–1963. január 17.

353[128] SZÖKGYL: 612/d, 3. doboz. A gyergyószentmiklósi örmény katolikus egyházközség egyháztanácsának jegyzőkönyve. 1927–1933. 1928. augusztus 26.

354[129] SZÖKGYL: 88/f, 1. doboz. Nr. 25/931.

355[130] Jakubinyi György: *A romániai katolikus örmények ordináriátusa*. Szamosújvár, 2001. 31.

356[131] Keleti Újság XII. évf. 136. sz. 5.

357[132] Jakubinyi György: *i. m.* 31.

358[133] Uo. 32.

359[134] Barna Gábor: *A szentek tisztelete*. In: Barna Gábor szerk.: *A szentisztelet rétegei és formái Magyarországon és Közép Európában. A magyar szentek tisztelete*. Szeged, 2001.

360[135] Aurenhammer, Hans: *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit. Der Wandel ihrer Ikonographie und ihrer Verehrung*. (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde, Band VIII.) Wien, 1956. 24.

361[136] SZÖKGYL: 339/g, 1.doboz. Tematikusan rendezett kötetek, valamint 339/b–1. doboz.

362[137] Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban GYÉFL): *Canonica Visitatiók, Szamosújvár vizitációja* (Rit. Arm.) 178. f. 15.

363[138] GYÉFL: *Canonica Visitatiók, Erzsébetváros* (Rit. Arm.), 1766.

364[139] Ávedik Lukács: *i. m.* 117–118.

365[140] GYÉFL: *Canonica Visitatiók, Gyergyószentmiklós vizitációja*, 1768.

366[141] GYÉFL: Canonica Visitatiók, Csíkszépvíz visitációja.

367[142] SZÖKGYL: 612/b, 1. doboz. Mercantile Fórum iratai, 1806. „...az Gyergyó Szentmiklósi Örmény Compániabéli ugy nevezett Boldogságos Szűz Mária Congregatioja nevezete alatt lévő Timár Czéh aázatos Kérelem Levelével foylamodván mü bozzánk...”

368[143] A tímár társulatról bővebben: Garda Dezső: *i. m.*. I. 255–280.

369[144] SZÖKGYL: 88/h, 1.doboz.

370[145] SZÖKGYL: 88/f, 1. doboz.

371[146] SZÖKGYL: 88/g, 3.doboz. Az Oltáregylet jegyzőkönyve 1860–1910.

372[147] SZÖKGYL: 88/g, 3.doboz. Az Oltáregylet jegyzőkönyve 1860–1910.

373[148] SZÖKGYL: 88/ h, 1. doboz.

374[149] A *Csíkszépvíz 1896-ban alakult Oltár-Egylet alapszabályai*. Csíkszereda, 1897.

375[150] SZÖKGYL: 612/d, 5. doboz. Oltáregylet alapszabálya, 1880.

376[151] SZÖKGYL: 612/d, 5. doboz. Leány-egyesület jegyzőkönyve.

377[152] SZÖKGYL: 612/d, 4. doboz. Az Úrinők Kongregációjának jegyzőkönyve.

378[153] A gyergyószentmiklósi Szent István első vértanú és Nagyboldogasszony örmény szertartású ikeregylet alapszabályai. Gyergyószentmiklós, 1906.

379[154] SZÖKGYL: 612/d, 4. doboz. A Szent István és Nagboldogasszonyról nevezett Ikeregylet Számadáskönyve. 1870–1913, valamint a Szent István és Nagboldogasszonyról nevezett Ikeregylet Számadáskönyve. 1875–1914.

380[155] SZÖKGYL: 612/d, 3. doboz. Gyergyószentmiklósi Örmény Plébánia kimenő leveleinek fogalmazványi jegyzőkönyve. (1879. július 19.) 1878-ban Szentpéteri János örmény katolikus plébánost Lázár Menyhért váltotta a legényegylet elnöki székében.

381[156] SZÖKGYL: 584/e, 1. doboz.

382[157] SZÖKGYL: 584/e, 1. doboz.

383[158] Erzsébetvárosban irgalmas szerzetes nővérek (vincés nővérek) az iskola körül tevékenykedtek. Az 1920-as években az örmény egyházköztség szerint azonban „idegen és makacs” magatartást tanúsítottak, és a püspökön keresztül fenyegették meg a nővéreket, ha nem hagyják ezt abba, akkor az örmény egyházköztség feloszlatja iskolájukat. Vö. SZÖKGYL: 88/h, 1. doboz. 1921. szeptember 8-i ülés jegyzőkönyve.

384[159] Benda Kálmán szerk.: *Csángó–magyar okmánytár*. Budapest, 2003. 683–684.

385[160] Medgyesy S. Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiség-történeti háttere*. Piliscsaba–Budapest, 2009. 47.

386[161] Oxendio Virziresco nem csak Mikházán szentelt szobrot, de Csíkrákoson ugyanígy a latin rítusú római katolikusok harangjait szentelte fel 1710-ben. Vö. SZÖKGYL: 339/b, 1. doboz.

387[162] ASV Archivio Nunziatura Vienna, vol. 196. fol. 159r–160v. Vö. Nagy Kornél: *i. m.*

388[163] György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1930. 277, 377, 398, 400, 419, 444, 493, 530, 540, 571.

389[164] SZÖKGYL: 88/b, 1. doboz. „*Ad nostram humilliam..*” kezdetű levél.

390[165] SZÖKGYL: 88/b, 1. doboz.

391[166] SZÖKGYL: 88/b, 1. doboz.

392[167] Római Katolikus Plébánia, Erzsébetváros. Liber baptisatorum, copulatorum Ebesfalvae ab Anno 1728.

393[168] Római Katolikus Plébánia, Erzsébetváros. Liber baptisatorum, copulatorum Ebesfalva ab Anno 1728. Fol. 36–65.

394[169] Szongott Kristóf: *i. m.* III. 79–80.

395[170] Uo. II. 50–51.

396[171] Uo. III. 83–84.

397[172] SZÖKGYL: 584/e, 1. doboz. „A Frumoasa–Csíkszépvízi örm. Szert. Rom. Kath. Plébánia története”.

398[173] Fokolean (Fogolyan) Lukás: *Mxit'ar Abbahayr ew T'ransilvaniay Mxi'arean Arak'elowi'ean (1723-1736)*. In: *Bazmavep*. 1985/3–4, 267–293.

399[174] Ávedik Lukács: *i. m.* 115.

400[175] SZÖKGYL: 88/b, 2. doboz. (Mechitaristákkal kapcsolatos iratok.)

401[176] APF SC Armeni, vol. 15. (1764–1767) 144 rv.

402[177] SZÖKGYL: 88/b. Az ersébeth Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6. – 1813. január 9.) fol. 34.

403[178] SZÖKGYL: 88/b, 2. doboz. (Mechitaristákkal kapcsolatos iratok.)

404[179] SZÖKGYL: 88/b. Az ersébeth Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6. – 1813. január 9.) fol. 24.

405[180] SZÖKGYL: 88/b, 2. doboz. (Mechitaristákkal kapcsolatos iratok.) Ákoncz Kővér István levele.

406[181] SZÖKGYL: 88/b. Az ersébeth Városi Tisztelendő és Nemes Megyének Hivatalosan tartott rendes Gyűlései. (1807. szeptember 6. – 1813. január 9.) fol. 32.

407[182] SZÖKGYL: 612/g–j. Bodor Gábor fényképalbuma.

408[183] Govrikan: *i. m.*. 104–107.

409[184] Vö. *Az ersébetvárosi „Cameller-alapítvány” alapítványi levele és alapszabályai*. Erzsébetváros, Erzsébetvárosi Nyomda, 1900.

410[185] SZÖKGYL: 88/f, 1–11. dobozok.

411[186] SZÖKGYL: 88/f, 1. doboz. Alexa Ferenc plébános búcsúbeszéde. A Cameller alapítvány házának eladása 1917-ben történt. Vö. SZÖKGYL: 88/b, 26. doboz. Majláth Gusztáv gyulafehérvári püspök levele.

412[187] SZÖKGYL: 88/f, 1–2. dobozok.

413[188] SZÖKGYL: 88/f, 1. doboz.

414[189] *A Kabdebo Simon nevét megörökítő alapítvány.* Erzsébetváros, Nyom. Kotzauer Dánielnél. 1891.

415[190] SZÖKGYL: 88/f, 3. doboz. Kabdebo Simon alapítványi könyve.

416[191] SZÖKGYL: 88/f, 1. doboz. „Alapítványi oklevél”.

417[192] SZÖKGYL: 88/f, 1. doboz.

418[193] SZÖKGYL: 88/f, 3. doboz. Számadások, Vagyonkimutatás 1905.

419[194] SZÖKGYL: 88/f, 1. doboz. Alexa Ferenc feljegyzései.

420[195] SZÖKGYL: 88/h, 1. doboz. 1917. december 14-i ülés jegyzőkönyve.

421[196] Lukács Klára: *A szamosújvári örmény katolikus árvaházak története.* In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében.* II. Piliscsaba, 2007. 170–176.

422[197] Uo. 170–176.

423[198] Uo. 170–176.

424[199] Uo. 170–176.

425[200] Uo. 170–176.

426[201] SZÖKGYL: 612/d, 3. doboz. A gyergyószentmiklósi örmény katolikus egyházközség egyháztanácsának jegyzőkönyve. 1927–1933. „Elnök indítványozza, hogy a legényegylet alapszabályai dolgoztassanak át a viszonyoknak megfelelően s esetleg valami más néven, mint jótékony egylet szerepeltessék.”

427[202] SZÖKGYL: 612/d, 3. doboz. Gyergyószentmiklósi örmény plébánia. Kimenő levelek fogalmazványai. (1878. november 19.)

428[203] SZÖKGYL: 612/d, 3. doboz. A gyergyószentmiklósi örmény katolikus egyházközség egyháztanácsának jegyzőkönyve. 1927–1933. (1929. nov. 15.)

429[204] SZÖKGYL: 612/c, 2. doboz. Jótékony célú alapítványok alapító iratai.

430[205] *A csíkszépvízi Szentháromság Segély-Egyesület Alapszabálya*. Csíkszereda, 1903.

431[206] Lukácsy, Christophorus: *Historia Armenorum Transylvaniae*. Viennae, 1859.; Lukácsy Kristóf: *Adalékok az erdélyi örmények történetéhez*. Kolozsvár, 1867.

432[207] Lukácsy Kristóf: *Adalékok...* 5–15.

433[208] Merza Gyula: *Örmény püspökség*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1897. 1. sz. 28. A szobor felállítására vonatkozó iratok SZÖKGYL: 339/h, 11. doboz.

434[209] A megjelent publikációk bibliográfiája Ávedik Félix: *Magyar-örmény bibliográfia*. In: Hermann Antal–Hovhannesian Eghia szerk.: *Az örmények*. Budapest, 1921.

435[210] Ávedik Lukács: *Szentföldi emlékfűzér az 1882-iki első magyar jeruzsálemi zarándoklás alkalmából*. Marosvásárhely, 1883; Ávedik Lukács: *Az örmény kereszténység eredete*. Ávedik Lukács történetírói munkásságát feldolgozta Polyák Mariann: *Ávedik Lukács, Erzsébetváros történetírója*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. I. Piliscsaba, 2006. 83–125.

436[211] Lukácsy Kristóf: *A Magyarok ősele, hajdankori neveli és lakbelyei eredeti örmény kútsók nyomán*. Kolozsvár, 1870. Illetve Szongott Kristóf: *Magyarok eredete és őslaka. A munkák tudománytörténeti vonatkozásairól*. In: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest) Kézirattár. Régi Akadémiai Anyag 249/1876: Lukácsy Kristóf tagajánlása Wenczel Gusztávtól; 1/1839: Lukácsy Kristóf gyűjteménye a régi örmény (haicana) és a magyar rokonhangzású szavakról.

437[212] Például Hovhannesian, Eghia: *Armenia népe. Multja, történelme. Irodalma, sajtója, művészete. Az örmény-kérdés. Az örmény kolóniák. A magyarországi örmények*. s.l.1934, Hovhannesian, Eghia: *Hazai örmények a nemzet szolgálatában. Függelék: A magyarországi örmény családok teljes névsora*. Gödöllő, 1940.

438[213] Az Armenia folyóiratról tudományos feldolgozások Szimonján Anahit: *A magyarországi örmény sajtó XIX–XX. századi története*. Budapest, 1996; Bagi–Gevorgyan, Eva: *Hay–Hovngarakan grahan arñjovt'yonnerə ev „Armenia” Amsagira*. Jereván, 1979. Valamint Polyák Mariann: *Az Armenia folyóirat jelentősége Erdélyben*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. II. Piliscsaba, 2007. 138–143.

439[214] Szimonján Anahit: *A magyarországi örmény sajtó XIX–XX. századi története*. Budapest, 1996. 11–12.

- 440[215] Polyák Mariann: *Աջ Armenia folyóirat...* 141.
- 441[216] Szimonjárn Anahit: *i. m.* 13.
- 442[217] SZÖKGYL: 339/i–I. Szongott Kristóf személyi hagyatéka, 2. és 3. doboz.
- 443[218] *Armenia*. 1906. 241–254.
- 444[219] Orosz Endre: *A szamosújvári római castellum praetoriumának ásatásáról*. Szamosújvár, 1907.
- 445[220] Poósz Lóránd: *Աջ օրմény néպirtásը և արդélyի վիսսընգյարը*. In: *Látó – Szépirodalmi folyóirat*. 2008/4. 70.
- 446[221] Szimonjárn Anahit: *i. m.* 14.
- 447[222] Például SZÖKGYL: 339/i–III. Bárány Lukács hagyatéka, 2. doboz.
- 448[223]A témára vonatkozó eddigi egyetlen feldolgozás Poósz Lóránd: *Աջ օրմény néպirtásը վիսսընգյարը արդélyի սայթ- և կօջըմենյ տյուրեբը*. Diplomadolgozat, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar. Cluj-Napoca, 2008.
- 449[224] Ermone Zabel Martaian szíves közlése, amelyért ezúttal is köszönettel tartozunk.
-

450[225] Vö. Balázs-Decsi Attila: *A Szamosújvári örmény temető monográfiája*. Budapest, 2009.

(44,59 ifm)

Az erdélyi örmények és egyházi szerveik

Az örmények Erdély területére való 17. századi tömeges betelepülésükkel magukkal hozták egyházi szervezetüket, majd a katolikus egyházzal megkötött unió következtében egyházuk örmény rítusú római katolikus lett. [1] Az uniált vallású örményeknek Oxendio Virziresco aladiai címzetes püspök személyében önálló apostoli vikáriusuk volt. Ez a vikáriátus Oxendio Virziresco 1715. március 10-én bekövetkezett halálával megszűnt. 1741–1930 között a négy erdélyi örmény katolikus plébánia az erdélyi római katolikus egyházmegyéhez tartozott, akárcsak ma is. 1930. június 5-én a román konkordátummal létrehozták a Szamosújvári Örmény Katolikus Kormányzóságot. Ez az apostoli kormányzóság 1948-ban megszűnt, 1990-től egyházjogilag is újjáéledt, államilag viszont a négy örmény szertartású plébánia továbbra is a Gyulafehérvári Főegyházmegye keretében működik.

[2]

Az örmény katolikus plébániák a következő években jöttek létre: Szamosújvár 1700-ban, Erzsébetváros 1708-ban, Gyergyószentmiklós 1730-ban és Szépvíz 1785-ben. [3]

Az egységes örmény főesperesség két részre oszlott 1740-től, az erzsébetvárosi plébánosok, mint a Gyergyószentmiklóson, Kézdivásárhelyen, Kantában, Szépvízen és Görgényszentimrén lakó székelyföldi örmény hívek „örmény főesperesei” külön felhatalmazást nyertek. Szamosújvár külön főesperességgént működött. Batthyány Ignác püspök 1786-ban megszüntette a két örmény főesperességet és a latin főesperesi kerületekbe olvasztotta be. [4]

Az erdélyi egyházmegye 1762-ben készült népesség-összeírásában két örmény rítusú

főesperesi kerület szerepel: a szamosújvári egy plébániával (Szamosújvár) és az erzsébetvárosi két egyházközséggel (Erzsébetváros és Gyergyószentmiklós). [5]

Az erdélyi örmény plébániák a nyomtatott egyházmegyei sematizmusok közül csak az 1782-es kiadásúban szerepelnek két önálló főesperesi kerülettel: a szamosújvárival, amely egyetlenegy plébániából áll és az erzsébetvárosival, amely három plébániából tevődött össze (Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Szépvíz). [6] Az 1788-as évi és a későbbi, 19. századi sematizmusokban már mind a négy örmény katolikus egyházközség a korabeli főesperesi kerületi beosztások latin rítusú plébániáinak sorában található.

A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség érseke (dr. Jakubinyi György) egyben örmény apostoli kormányzó is. Munkáját a főegyházmegyében birtuális engedéllyel egyedül rendelkező vikárius, a szamosújvári plébános segíti (Msgr. Ft. Szakács Endre).

Az örmények a 19. század közepén végbement nyelvcsere következtében hivatali levelezéseikben is áttértek a magyar nyelv használatára, az örmény csupán a liturgia nyelveként élt tovább.

A levéltár kialakulása

A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség területén 2002-től napjainkig összesen nyolc gyűjtőlevéltár létesült az egyházmegye írásos emlékeinek levéltári feldolgozása és őrzése céljából. A nemrég millenniumát ünneplő érsekség figyelme az erdélyi katolikus múlt tárgyi- és szellemi emlékeire is fokozottan kiterjed, amely főként történelmi írott forrásainak védelmében és őrzésében, valamint műemléktemplomainak fenntartásában és megújításának központosított leltározásában is megmutatkozik.

A Gyulafehérvári Főegyházmegye ebbe a nyolc központba gyűjtötte össze és főesperességi szinten csoportosította az egyházközségek hivatali működése folyamán keletkezett különböző irategyütteseket. A plébániai levéltárakat összefogó gyűjtőlevéltárak Gyulafehérváron, Sepsiszentgyörgyön, Szamosújváron, Marosvásárhelyen, Gyergyószentmiklóson, Székelyudvarhelyen és Kolozsváron lettek kialakítva, a már rendezett egyházközségi irategyüttesek jelenleg is itt kutathatók. [7] Az erdélyi négy örmény katolikus plébániának az apostoli kormányzóság alá való tartozása külön gyűjtőlevéltár létrehozását tette indokolttá. Szamosújvár, mint az apostoli kormányzóság központja bizonyult erre a célra a legmegfelelőbbnek.

A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár kialakításának konkrét lépéseire 2010 augusztusában került sor. A helyszíni szemlét a szamosújvári örmény katolikus plébánia levéltárának korábbi őrzési helyein, valamint az ehhez kapcsolódó szakmai javaslatok megtételét Msgr. Ft. Szakács Endre örmény katolikus vikárius kezdeményezte a terepmunka megkezdése előtt egy hónappal. [8] A gyűjtőlevéltár jelenleg az Örmény Apostoli Kormányzóság székhelyén, a szamosújvári örmény katolikus plébániával egybeépített tűz-, víz- és betörésbiztos ingatlanban található modern tárolóeszközökbe rendszerezve. A levéltár felújításához a szamosújvári örmény katolikus plébánia a Szülőföld Alaptól nyert 2010 decemberében támogatást, amellyel utólagosan finanszírozni lehetett a munkálatok megelőlegezett költségeit. Az iratok korszerű tárolásához elengedhetetlenül fontos levéltári dobozok magyarországi levéltárak egyesületileg szervezett gyűjtéséből származnak, a stabil fémállványzatot pedig az Esztergomi Prímási Levéltártól kapta az érsekség adományba. [9]

Ez a gyűjtőközpont fogja egybe a Gyulafehérvári Főegyházmegye négy örmény rítusú katolikus plébániájának – Szamosújvárnak, Erzsébetvárosnak, Gyergyószentmiklósnak és Szépvíznek – a levéltári anyagát, melyből három plébániai fondot Szamosújváron, egyet pedig a helyszínen rendeztünk. 2010 szeptemberében gyűjtöttük ide be Erzsébetváros és Szépvíz örmény plébániák levéltári anyagát, a gyergyószentmiklósi örmény plébánia 2011 februárjában, helyben rendezett levéltárát ugyanez év májusában szállítottuk a szamosújvári raktárba. Ugyanitt található a Romániai Örmény Apostoli Kormányzóság iratanyaga is, amelynek nagy részét korábban is Szamosújváron, kisebb részét Gyergyószentmiklóson tartották – az éppen aktuális kormányzó működési helyének függvényében. A plébános és a kerületi főesperes személyének azonossága miatt két főesperesi kerület fondja is itt nyert otthont: a belső–szolnokié, amelyet a szamosújvári örmény katolikus plébánia irataiban különítettünk el, és az erzsébetvárosié, amelyet az itteni örmény rítusú plébánia fondjából válogattunk ki. Így tehát a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár összesen hét fondképző szerv anyagát őrzi és kezeli: az Örmény Apostoli Kormányzóságét, két főesperesi kerületét és négy örmény katolikus plébániáét. Ezek a fondok, amint azt a fondszámok (85, 88, 313, 339, 345, 584, 612) is mutatják a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár főesperesi kerületek szerint alfabetikusan rendezett főesperességi és egyházközségi levéltárainak a részét képezik.

A gyűjtőlevéltár irategyűtteseinek rendezése 2011 szeptemberében fejeződött be. A levéltári rendezési munkálatokban erdélyi és magyarországi szakemberek (dr. Szögi László, Németh György, Paulik Ágnes, Barabás Kisanna, Hladiuc Bogdan, Puskás Attila, Orosz Krisztofer, Spiegel Eszter, Pál Emese, Poósz Lóránd), valamint helyi önkéntesek (Esztegar Erika és Barta Katalin) egyaránt részt vettek. Az armenológiai szakmai kérdéseket dr. Kovács Bálint segítségével tisztáztuk.

A felélénkült családfakutatás megkönnyítése érdekében a közeljövőben az erzsébetvárosi és a szamosújvári 18–19. századi eredeti anyakönyvek digitalizálását szándékozunk elvégezni, amely a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár honlapján keresztül lesz elérhető.

A levéltárban a kutatás előzetes bejelentkezés alapján történik. A levéltárkezelői munkakör kialakítása folyamatban van.

A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltárhoz tartozó négy örmény katolikus plébánia, két főesperesi kerület és az Örmény Apostoli Kormányzóság levéltári anyagának mennyisége 44,59 ifm.

[1] A folyamatról bővebben lásd Kovács Bálint bevezető tanulmányát.

[2] Jakubinyi György: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Kolozsvár, 2010. 69.

[3] *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis*. (A továbbiakban *Sematizmus*.) Gyulafehérvár, 1882 . 74–75, 77, 86, 154–155.

[4] Jakubinyi György: *A Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa Szamosújvár*. Kolozsvár, 2001. 28.

[5] Bárh János: *Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén*. Kecskemét, 2008. 23.

[6] *Sematizmus*. Gyulafehérvár, 1782. 14, 16–17.

[7] Ezek közül négy gyűjtőlevéltárnak már az ismertető leltára is megjelent nyomtatásban. Lásd Bernád Rita: *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium*. Gyulafehérvár–Budapest, 2009.

[8] A levéltár kialakításáról és rendezéséről részletesebb interjú készült Bernád Ritával. Lásd *Keresztény Szó*, 2011. február, 13–18.

[9] A Magyar Levéltáros Egyesület felhívásával elindított adománygyűjtési kezdeményezést, az anyaországi egyházi és világi levéltáraknak, valamint a savmentes dobozok gyártóinak mindenkoron önzetlen támogatását ezúton is hálásan köszönjük. Külön köszönjük T. Küsmődi Attila szamosújvári római katolikus plébánosnak szakmai kapcsolatai révén történt szervezői közbenjárását, valamint a doboz és polcszállítás körüli fáradságos utánajárását, amely nélkül a nagylelkű doboz- és állványadományok nem valósulhattak volna meg.

1809–20. század

2 doboz = 0,26 ifm

Az erdélyi örmény katolikus plébániák két és fél évtizedig, 1762–1786 között két külön örmény rítusú főesperesség alá tartoztak. Az egyik főesperes Szamosújváron, a másik Erzsébetvárosban működött, és ők voltak egy személyben ezen települések örmény plébánosai is voltak. Ebből az évkörből azonban nem létesült külön főesperességi fond egyik plébánia esetében sem.

A két külön szertartású (latin és örmény) ebesfalvi plébánia 1753-ban és az 1761-es egyházmegyei összeírásban a küküllői főesperesi kerület része volt. [\[1\]](#)

Az erzsébetvárosi örmény katolikus főesperesi kerület 1762-ben jött létre és két örmény szertartású plébánia tartozott hatáskörébe: Erzsébetváros és Gyergyószentmiklós. A szamosújvári örmény katolikus plébánia is külön főesperesi kerületet alkotott ekkor. [\[2\]](#)

Az erzsébetvárosi főesperesség még 1782-ben is létezett és három örmény katolikus plébánia tartozott az illetékességi körébe: Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Szépvíz. Az erzsébetvárosi latin szertartású plébánia ugyanebben az időszakban a küküllői főesperesi kerületbe volt sorolva. [\[3\]](#) A szamosújvári örmény katolikus egyházközség egyben külön főesperességet is alkotott, egyetlen egy plébániával. [\[4\]](#)

Mivel Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök az örmény főesperességeket 1786-ban megszüntette és az örmény rítusú egyházközségeket a latin szertartású főesperesi kerületekbe osztotta, így az 1788-as sematizmusban az örmény plébániákat nem sorolták külön örmény főesperességbe. Az erzsébetvárosi főesperességet Almakerék, Ebesfalva (Erzsébetváros), Sárpaták és Segesvár plébániák alkották. Főesperese Erzsébetváros plébánosa volt. [\[5\]](#)

1846-ra az erzsébetvárosi főesperesség Kiskapus és Medgyes plébániákkal bővült, a sematizmus Erzsébetváros mindkét rítusú egyházközségét tárgyalja.

[6]

Ez a főesperesi kerület 1884-től az ekkor alapított bólyai plébániával együtt nyolc egyházközségből állt.

[7]

Jelenleg az erzsébetvárosi kerület Bólya, Erzsébetváros (latin), Kiskapus, Medgyes és Segesvár plébániákból áll, főesperese egyben a szeben–fogarasi kerület főesperese. [8]

Mivel az erzsébetvárosi főesperesi kerület főesperesi tisztségét másfél évszázadig az örmény katolikus plébános látta el, így levéltári anyaga is az örmény plébánián halmozódott fel. A főesperesség iratanyagát főként iktatókönyvek, vizitációs-, széki- és papi kongregációs jegyzőkönyvek képezik. A főesperesi hivatal iktatott levelezését nehezen lehet elkülöníteni a plébánia iratanyagától, így tárolásuk és kezelésük is egy helyen javasolt. A kerületet alkotó plébániák a Gyulafehérvári Gyűjtőlevéltár illetékességi körébe tartoznak, azonban az erzsébetvárosi főesperes és az örmény katolikus plébános azonos személye miatt a két fond egymáshoz társítva kutatható a jelzett időszakban, ezért is vált indokolttá a jelen kötetben történő közlésük.

1. doboz.

- a. kötet. Iktatókönyv 1809. március 28.–1814. augusztus 5.
- b. kötet. Főesperességi protokollum (iktatókönyv) 1809–1811, 1829–1832
- c. kötet. Iktatókönyv 1816–1821
- d. kötet. Iktatókönyv 1822–1829
- e. kötet. Iktatókönyv 1855
- f. kötet. Iktatókönyv 1856
- g. kötet. Iktatókönyv 1857
- h. kötet. Iktatókönyv 1859
- i. kötet. Iktatókönyv 1867–1875
- j. kötet. Püspöki, királyi és főkormányzéki rendeletek, szentszéki határozatok és házassági felmentések protokolluma 1814. augusztus 19.–1816. január 10.

2. doboz.

- a. kötet. Iktatókönyv 1880–1889
- b. kötet. Iktatókönyv 1893–1895
- c. kötet. Iktatókönyv 19–20. század (július 6–szeptember 30)
- d. kötet. Főesperesi vizitáció jegyzőkönyve 1812

- e. kötet. Főesperesi széki jegyzőkönyv 1815 (töredék)
f. kötet. Papi Kongregáció üléseinek jegyzőkönyve 1807–1813
g. kötet. Papi Kongregáció üléseinek jegyzőkönyve 1807–1838
(töredék)
-

[1] Bárth János: *i. m.* 13, 59.

[2] Uo. 23.

[3] *Calendarium dioecesanum v. cleri M. Principatus Transilvaniae*. Nagyszeben, 1782. 16–17.

[4] Uo. 14–15.

[5] *Calendarium ecclesiasticum ...* Gyulafehérvár, 1788. 8.

[6] *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLIV* . Kolozsvár, 1846. 59–64.

[7] *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis*. Gyulafehérvár, 1888. 37–38.

[8] Zsebe Márta–Knecht Tamás szerk.: *A Gyulafehérvári Főegyházmegye millenniumi sematizmusa* . (A továbbiakban *Sematizmus*.)
Kolozsvár, 2010. 124–131.

/1305/1700–1984

8,52 ifm

Ebesfalván – a későbbi Erzsébetvárosban – az első örmények szintén a 17. század második felében jelentek meg. II. Apafi Mihály fejedelem 1696-ban Ebesfalvát az erdélyi örmények közigazgatási székhelyévé minősítette, kiváltságlevelében bíróválasztási jogot adott a helyi örményeknek és meghatározta az örmények bírójának hatáskörét. [\[1\]](#)

A katolikus egyházzal való uniót követően az örmények 1708-ban örmény szertartású plébániát szerveztek, Első templomukat 1725-ben építették Szentháromság tiszteletére. Ezt a templomot fekvése miatt kétszer is árvízkárosodás érte (1763, 1773). Megszületett az igény egy tágasabb és biztonságosabb földrajzi téren építendő templomra. Így épült fel az Issekutz Vártántól és Manótól megvásárolt központi fekvésű telken az új és impozáns megjelenésű templom. A főtéri hatalmas templomot, amelynek Árpádházi Szent Erzsébet a védőszentje, 1766–1791 között építették. A főtéri hatalmas templomot, amelynek Árpádházi Szent Erzsébet a védőszentje, 1766–1791 között építették. Főhomlokzata számos vonásban hasonlóságokat mutat a kalocsai székesegyház homlokzatával.

[\[2\]](#)

A mechtarista szerzeteseknek a városba való letelepedését követően, 1753-tól ismert Szent Péter és Pál tiszteletére épült templomuk illetve rendházuk. [\[3\]](#) A 19. század első évtizedeiben felújított és átalakított templomukat a 20. században a római katolikusok megvásárolták és mindmáig használják. A városban összesen kilenc örmény kápolna és templom épült a hívek jóvoltából az elmúlt évszázadokban.

[\[4\]](#)

Erzsébetváros örmény katolikus plébániájának archívuma egy méreteiben nagy mennyiségű, tartalmában pedig igen gazdag történeti forrásokkal rendelkező iratgyűjtemény.

A település monográfusa és egykori plébánosa, Ávedik Lukács idézett művében említést tesz a

plébánia könyvtáráról és levéltáráról, amelyet működése idején tettek rendbe, és amelyet könyvének megjelenése után egy évszázaddal is ugyanúgy találtunk meg. [\[5\]](#)

Az iratörökség értékes adatokkal szolgál nemcsak az egyházigazgatási szervezet működéséhez, hanem egy kisebbségi rítusú egyház és tagjai történetének megismeréséhez is. A levéltár korábbi tárolását a Szent Erzsébet templom sekrestyéje fölött található könyvtárteremben oldották meg a 19. században készített könyves szekrények alsó fiókos részében. A 20. századi iratokat a sekrestye egyik faszekrényében tárolták. Állapotuk, az idők folyamán rájuk rakódott porréteget leszámítva, megfelelő volt. Biokémiai károsodás nem veszélyeztette az állományt.

A mára megfogyatkozott számú plébánia levéltárát 2010. szeptember 13-án és 16-án gyűjtöttük be az újonnan kialakított Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltárba. Az iratok rendezését 2010. október 20–23. között végeztük ugyanott. A rendezésben közreműködtek: Paulik Ágnes (Magyar Országos Levéltár – főosztályvezető-helyettes, Budapest), Barabás Kisanna (Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára – levéltáros, művészettörténész), Spiegel Eszter (levéltár szakos hallgató – Budapest, ELTE) és Puskás Attila (Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Szamosújvári Gyűjtőlevéltára – levéltárkezelő).

A plébániai iktatott levelezés főesperességi és plébániai ügyviteli iratokat, valamint gazdasági jellegű okmányokat is magába foglal. A főesperességi vonatkozású okmányokat – iktatókönyv és így a pontos megkülönböztetés lehetőségének hiányában – megtartottuk a plébániai iratsorozatokban. Ez az állag több, értékes 18. századi eredeti és/vagy másolatban fennmaradt okmányt foglal magába. A helyben tapasztalt levéltári renden belül Ávedik Lukács és Kovács Bálint levéltári kutatásának nyomai is azonosíthatók voltak.

88/a. Anyakönyvek

1708–1984

2 doboz = 0,26 ifm

Az anyakönyvek meglepő módon hiánytalan sorozatban maradtak fenn, nem érintette őket az 1950-es évekbeli államosítás. Nyelvük 1834-ig örmény, majd ezt követően váltakozva magyar és latin. A hívek kánoni állapotáról szóló bejegyzések visszakeresését névmutatókönyvek segítik.

1. doboz.

- a. kötet. Keresztelési anyakönyv 1708–1752
- b. kötet. Keresztelési, házassági és halotti anyakönyv 1708, 1713–1781
- c. kötet. Keresztelési anyakönyv 1752–1793
- d. kötet. Keresztelési anyakönyv 1794–1857, bérnyomtatási anyakönyv 1806
- e. kötet. Keresztelési anyakönyv 1857–1896
- f. kötet. Keresztelési anyakönyv 1897–1984

2. doboz.

- a. kötet. Halotti anyakönyv 1728–1752
- b. kötet. Keresztelési anyakönyv 1724–1751 (örményből átírva), halotti anyakönyv 1731–1751
- c. kötet. Halotti anyakönyv 1752–1810, névmutató halotti anyakönyvhöz 1752–1810
- d. kötet. Házassági anyakönyv 1728–1752
- e. kötet. Házassági anyakönyv 1752–1809
- f. kötet. Névmutató házassági anyakönyvhöz 1857–1949
- g. kötet. Érvénytelen házasságok anyakönyve 1918–1946
- h. kötet. Megtértek anyakönyve 1892–1959, kitértek anyakönyve 1921–1940, vegyes házasságok anyakönyve 1850–1920
- i. kötet. Névmutató anyakönyvhöz 20. század
- j. kötet. Névmutató keresztelési anyakönyvhöz 19. század

88/b. Plébániai iratok

/1349,1645/1700–1979

35 doboz = 4,19 ifm

1. doboz. /1349, 1645/, 1700, 1703, 1712, 1715, 1725, 1731–1732, 1739–1743, 1746, 1749–1750, 1752–1754, 1757–1761, 1765–1768, 1770–1771, 1773, 1783–1784, 1789, 1791–1799, d. n.

2. doboz. Tematikusan rendezett iratok:

1.

- ereklyeigazolványok 1729–1837 [\[1\]](#)
- mechitaristákkal kapcsolatos iratok 1753–1793 [\[2\]](#)
- plébániai, időrendi iratok 1761–1788

3. doboz. 1800–1806

4. doboz. 1807–1814

5. doboz. 1815–1819

6. doboz. 1820–1826

7. doboz. 1827–1835

8. doboz. 1836–1846

9. doboz. 1847–1855

10. doboz. 1856

11. doboz. 1857

12. doboz. 1858

13. doboz. 1859–1860

14. doboz. 1861–1863

15. doboz. 1864–1866

16. doboz. 1867–1873

17. doboz. 1874–1880

18. doboz. 1881–1885

19. doboz. 1886–1891

20. doboz. 1892–1893

21. doboz. 1894
22. doboz. 1895–1896
23. doboz. 1897
24. doboz. 1898–1899
25. doboz. 1903–1916
26. doboz. 1917–1922
27. doboz. 1923–1933
28. doboz. 1934–1937
29. doboz. 1938–1941
30. doboz. 1942–1946
31. doboz. 1947–1956
32. doboz. 1957–1968
33. doboz. 1969–1979.

Segédletek

/1305/1725–1938

1. doboz.

a. kötet. Gazdasági számadások 1771–1810, 1927–1936; iktatókönyv 1725–1878, 1930–1938.

b. kötet. Püspöki, királyi és főkormányzéki rendeletek jegyzéke 1725–1799

c. kötet. Iktatókönyv 1878–1884

d. kötet. Levéltári iratok darabjegyzéke 1305–1860 (19. században készült lista)

2. doboz.

a. kötet. Iktatókönyv 1885–1887

b. kötet. Iktatókönyv 1888

c. kötet. Iktatókönyv 1889

d. kötet. Iktatókönyv 1890–1892

e. kötet. Iktatókönyv 1911 (218. iktatószámtól)–1916 (35. iktatószámig)

f. kötet. Iktatókönyv 1916 (36. iktatószámtól)–1929

88/c. Házassági iratok

1815–1888

2 doboz = 0,26 ifm

- 1. doboz. 1815–1849
- 2. doboz. 1850–1888

88/d. Iskolai iratok

1858–1908

1 doboz = 0,13 ifm

- 1. doboz.
 - 1.
 - erzsébetvárosi főesperesi kerület iskolai kimutatása 1858–1908
 - erzsébetvárosi iskolaszéki jegyzőkönyv 1891

88/e. Cameller Alapítvány iratai

1790–1944

11 doboz = 1,38 ifm

A Cameller Alapítványt Cameller [\[1\]](#) (Kameller) György Erzsébetvárosból elszármazott örmény bevándorló hozta létre, aki a bécsi főtörvényszéken tevékenykedett hivatalos keleti tolmácsként a. 1838. február 3-án kelt végrendeletében az erzsébetvárosi örmény szertartású plébániára hagyta bécsi lakóháza eladási összegének kamatját, általános örökösének pedig az erzsébetvárosi Örmény Kompániát tette meg. Az alapítvány kezelésére a plébánia egy tizenkét tagú igazgatótanácsot választott. A hagyaték jövedelmének háromnegyedét az erzsébetvárosi örmény gyermekek taníttatására, örmény özvegyek és árvák támogatására, valamint jó erkölcsű, de szegényebb sorsú leányok kiházásítására fordították. A jövedelem fennmaradó egynegyed részét kezelési költségekre szánták. [\[2\]](#) Az alapítvány igazgatására a városi testület 1840-ben az egyházközség második nagy jótevőjét, Kábdebó Simont kérte föl, aki betegsége miatt nemsokára lemondott. Cameller bécsi házáat 1872-ben eladták, az így nyert összeget a tizenkét tagú igazgatótanács a fentnevezett célokra fordította.

[\[3\]](#)

1. doboz.

· igazgatótanács-i jegyzőkönyvek 1874–1880

· iktatókönyv (beadványok jegyzéke) 1878–1879

2. doboz. Igazgatótanács-i jegyzőkönyvek 1880–1894

3. doboz. Iktatott iratok 1790–1917

4. doboz. Iktatott iratok 1896–1906, 1924, 1928, 1944

5. doboz. Zárszámadások 1875–1914

6. doboz.

1.

- zárszámadások és pénzügyi kimutatások 1886–1927, 1930
- leltár 1892–1915

7. doboz

- jelzálogkönyv 1906–1942
- rovatos kimutatás 1885–1917

8. doboz.

- alapszabály (nyomtatvány)
- bevételi napló 1888–1897
- számadáskönyv (főkönyv) 1915–1934
- alapítványi levél

9. doboz. Nyugták, kölcsönszerződések 1879–1923
10. doboz. Nyugták, kölcsönszerződések 1896–1904
11. doboz. Nyugták, kölcsönszerződések 1905–1915

88/f. Gazdasági iratok

1772–1960

10 doboz = 1,28 ifm

1. doboz.

1.

- Keresztelő Szent János templom építésével kapcsolatos iratok 1772, 1846
- szentmise-alapítványok alapító oklevelei és iratai 1775–1931
- birtoktérkép 18. század
- leltárak 1855 (könyvtár és levéltár is), 1900, 1917, 1958
- Kis-Küküllő vármegye településeihez tartozó személyek birtokívei 19. század vége
- kántori lak építésének tervrajza és költségvetése 1906
- tervrajzok 20. század első fele
- Kábdebó János alapítványának iratai 1801–1847

2. doboz.

· adósok rovatos kimutatása 1843–1910

· pénztárnaplók 1871–1920

· adományok jegyzéke 1845–1857

3. doboz.

· Kábdebó Simon alapítványának alapítólevele és jegyzőkönyve 1861–1909

· Kábdebó Simon alapítványának jegyzőkönyve /1861/1910–1922

· számadások 1843–1881

- vagyonkimutatások 1905

- költségvetés-előirányzat 1883–1906, 1950–1964

4. doboz.

- számadáskönyv 1866–1878

- számadáskönyv 1880–1944

- adományok jegyzéke 1935

- postakönyv 1936–1952

- pénztárnapló 1942–1946

5. doboz.

- gazdaságügyi iratok 1827–1950

- gazdaságügyi nyomtatványok, betétkönyvek 1860–1949

- biztosításokkal kapcsolatos iratok 1880–1935

· egyházadó-jegyzékek 20. század eleje, 1937–1942, 1961, 1977

· Szegény Intézet (Kabdebó Antal alapította) jegyzőkönyve és számadáskönyve 1804–1819, 1819–1835

6. doboz.

· ingatlankönyvek 1939–1943

· raktárkönyv 1949–1951

· kasszakönyv 1950–1955

· ételjegyekkel kapcsolatos iratok 1952–1958

· szentmise-alapítványok nyilvántartása 1770–1824

· szentmise-alapítványok nyilvántartása 1816–1832

7. doboz. Nyugták, számlák 1880, 1900–1908, 1910–1912

8. doboz. Nyugták, számlák 1913–1919

9. doboz. Nyugták, számlák 1916–1937

10. doboz. Nyugták, számlák 1930–1949, 1960.

88/g. Tematikusan rendezett kötetek

1898–1948

5 doboz = 0,64 ifm

1. doboz.

- a. kötet. Historia domus /1723/ 18. század vége–1937
- b. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1865–1870
- c. kötet. Könyvleltár 19. század
- d. kötet. Canonica visitatio 1781
- e. kötet. Canonica visitatio 1812
- f. kötet. Canonica visitatio 19. század második fele
- g. kötet. Visitatio archidiaconalis 1812
- h. kötet. Canonica visitatio 18312. doboz.

2. doboz.

- a. kötet. Megyegyűlési jegyzőkönyv (töredék) 1832–1834
- b. kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1879. január 10.–1963. január 17.
- c. kötet. A viharkárosult nagytemplom renoválására vonatkozó egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyvek 1927. augusztus 10.–október 6.

3. doboz.

- a. kötet. Szent József, Mária és Jézusról nevezett Társulat alapítólevele 1779
- b. kötet. Oltáregylet jegyzőkönyve 1860–1910

4. doboz.

- a. kötet. Visitatio canonica 1766; püspöki rendeletek protokolluma 1761–1772, 1882–1904
- b. kötet. Püspöki és királyi rendeletek protokolluma 1781–1792
- c. kötet. Püspöki és királyi rendeletek protokolluma 1781–1843

5. doboz.

- a. kötet. Királyi rendeletek protokolluma 1781–1790; püspöki rendeletek protokolluma 1800–1804
- b. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1852–1865

88/h. Tematikusan rendezett iratok

1898–1963

3 doboz = 0,38 ifm

1. doboz.
 - Nepomuki Szent János Kongregáció jegyzőkönyve és tagnyilvántartása 1781–1869
 - Jézus Szíve Társulat tagnyilvántartása 1898–1926
 - Oltáregylet jegyzőkönyve 1934–1946
 - Oltáregylet pénztárnaplója 1910–1934
 - Oltáregylet pénztárnaplója 1934–1943
 - Nőegylet jegyzőkönyve és iratai 20. század eleje
 2. doboz.
 - örmény nyelvű kéziratröredék 19. század
 - Kármelhegyi Boldogasszony Skapuláré Társulat tagnyilvántartása 1915–1918
 - lélekösszeírás 1923
 - katolikus zászlószentelési ima 20. század eleje
 - Háborús Bizottság békével kapcsolatos iratai és nyomtatványok 1952–1954
 3. doboz.
 - kéziratok prédikációk, aprónyomtatványok 19. század–20. század második fele
 - örmény nyelvű keresztút 1866 (kézirat)
-

[1] A Kameller név az örmény Uchdján német fordítása, magyarul Tevés.

[2] Ávedik Lukács: *i. m.* 275–279.

[3] Ávedik Lukács: *Cámeller György alapítványa*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1890. 143–144.

[1] Az erzsébetvárosi ereklyék hitelesítő bizonyítványait közölte Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény társadalom szenttiszteletének rétegei az újkorban*. In: S. Lackovits Emőke–Szőcsné Gazda Enikő szerk.: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*

. 1. Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007. 204–205.

[2] Az erzsébetvárosi mechitarista szerzetesekre vonatkozó iratok 18. századi része kutatási célokból lett különválogatva a 20–21. század fordulóján. A rendtörténeti kiegészítést a plébánia ügyviteli iratanyagának átnézésével lehet megtenni.

[3] A Kameller név az örmény Uchdján német fordítása, magyarul Tevés.

[4] Ávedik Lukács: *i. m.* 275–279.

[5] Ávedik Lukács: *Cámeller György alapítványa*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1890. 143–144.

[1] Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár, 1896. 59–62, 125.

125.

[2] Uo. 95–96.

[3] Nagy Gergely Domonkos: *Az erzsébetvárosi örmény nagytemplom – térszervezés és struktúra*. In: Orbán János szerk.: *Stílusok, művek, mesterek*.

Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére
. Marosvásárhely–Kolozsvár, 2011. 73–74.

[4] *Sematizmus*. 2010. 435.

[5] „... E könyvtár a főtemplom déli oldalán fekvő alsó oratoriumban van elhelyezve és pedig üvegszekrényben. Első alapját Patrubány Antal főesperes, a tudós férfiú vetette meg. ... Levéltára a jelen időben lett rendezve. ... Jelesebb okmányait az örmények honfiusítására vonatkozó okmányok, vallási egyesületek, királyi és kormányzéri okiratok másolatai: Kastal, báró Sorger, Bajtay, Mártonffi, Rudnay és Kovács Miklós püspökök látogatási okmányai és az egyházközségi gyűlések jegyzőkönyvei képezik. ...”. (Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*
. Szamosújvár, 1896. 122.)

1766–1959

4 doboz = 0,52 ifm

A szolnoki főesperesi kerület szerepel a pápai tizedjegyzékben (1332–1337), egyházközségeinek alapítása az egyházmegye körvonalazódásával egy időben történt. Területét több nemzet népesíti be ma is: magyarok, románok, szászok, örmények stb., de bányásztelepülései ennél sokkal összetettebb népességi és nemzetiségi képet mutatnak, ugyanis a 18–19. században Felső-Magyarország bányavidékéről, de a német és szláv nyelvterületről is számos bányászakértő telepedett meg az Északkeleti-Kárpátok és a Keleti-Kárpátok bányavidékein.

A vallásreform idején, a 16. században több plébániája a lutheránus vagy a református felekezethez csatlakozott. A kerület belső-szolnoki elnevezés alatt az 1761-es és az 1762-es évi egyházmegyei sematizmusban tűnik fel a következő plébániákkal: Csicsókeresztúr, Kapnikbánya, Dés, Beszterce, Szamosújvár és Bálványosváralja. [1]

Az 1782-es első nyomtatott egyházmegyei sematizmusban a kolozsi főesperességgel egyesült dobokai és belső-szolnoki kerületek (*Archidiaconatus Kolosiensi cui canonice uniti sunt Districtus Dobocensis et Szolnok interior*) elnevezés alatt tűnik fel, és nem önálló főesperességként. Ekkor az alábbi egyházközségek tartoztak ide: Kolozsvár, Kolozs, Bács, Bálványosváralja, Beszterce, Csicsókeresztúr, Dés, Erked, Fenes, Györgyfalva, Jegenye, Kapnik, Katona, Kide, Kajántó, Magyaregregy, Magyarláros, Mócs, Szék, Teke, Désakna, Kolozsmonsotor és Oláhláros. Ezek ma két főesperesi kerületbe (kolozs–dobokai és belső-szolnoki) csoportosulnak [2]

A belső-szolnoki főesperesi kerületet 1846-ban 14 plébánia alkotta: Szamosújvár (külön örmény és latin rítusú plébániákkal), Bálványosváralja, Beszterce, Csicsókeresztúr, Dés, Désakna, Kapnikbánya, Alsó-Kapnik, Magyarláros, Naszód, Oláhláros, Oláhlárosbánya (Erzsébetbánya)

és Óradna. A szamosújvári örmény plébános volt egyben a főesperes is. [3]

A 19. század második felében a főesperesi kerület Apanagyfalu plébániájával bővült (1866), majd Székkal, így 16 egyházközség alkotta. Széket a kolozs–dobokai főesperességből csatolták ide.

A belső-szolnoki főesperesi kerületet jelenleg 15 plébánia alkotja, a főesperességi hivatal a besztercei plébánián található.

Mivel a 18–19. században a szamosújvári örmény katolikus plébános egyben a kerület főesperese is volt, így a főesperességi hivatal ügyviteli iratanyagának nagyobb része is itt keletkezett. A belső-szolnoki főesperesség és a szamosújvári örmény katolikus plébánia ügyvitele két önálló fondba csoportosul, melyek a meglévő iktatókönyvek segítségével könnyen kutathatók.

Ezt a fondot a Szamosújvári Római Katolikus Gyűjtőlevéltárban található belső-szolnoki főesperességi fondrész egészíti ki, amely 1885–2001 közötti iratanyagot foglal magába 1,69 folyóméternyi mennyiségben. [4]

Az örmény katolikus gyűjtőlevéltárban található főesperességi iratanyagban belül kiemelkedő jelentőséggel bírnak a Protochoalele Scaunului Arhidiaconal az 1766–1835 közötti időszakból, amelyek a katolikus egyházi igazságszolgáltatás alsóbb szintű fórumainak helyi bizonyítékait képviselik.

1. doboz. Iktatókönyvek:

- a. kötet. 1877–1898 (56. iktatószámig)
- b. kötet. 1898 (57. iktatószámtól)–1916

2. doboz. Protocollum fori archidiaconali

- a. kötet. Főesperesi széki jegyzőkönyvek 1766–1782
- b. kötet. Főesperesi széki jegyzőkönyvek 1794–1804

c. kötet. Főesperesi széki jegyzőkönyvek 1802–1835

3. doboz. Protocollum fori archidiaconali

a. kötet. Főesperesi széki jegyzőkönyvek 1812–1817

b. kötet. Főesperesi széki jegyzőkönyvek 1821–1822

4. doboz. Belső-szolnoki főesperesi kerület hivatalos iratai 1863–1959

[1] Bárth János: *i.m.* 12, 22.

[2] *Sematizmus*. 1782. 19–20.

[3] *Sematizmus*. 1846. 123–136.

[4] A belső-szolnoki főesperesség iratainak jegyzékéhez lásd Bernád Rita: *i. m.* 217-219.

1693–2004

27,89 ifm

Szamosújvár városát (Armenopolis) az örmények alapították a 17. század végén a régi római castrum és a Martinuzzi Fráter György által 1540-ben építtetett vár közötti területen. Az örmények I. Lipót beleegyezésével 1700-ban megvásárolták a szamosújvári vártól délre eső részt, ide telepedtek le a szászok által 1713-ban Besztercéről elűzött örmények is. majd később Gyergyószentmiklósról és a Szépvíztől is kerültek ide örmény családok. A város alapkövét 1700-ban tették le, nem sokkal a terület megvásárlása után. A város felépítése közel 15 évig tartott Oxendio Virziresco püspök vezetésével, aki I. Lipóttól kapott engedélyt az építkezésre. Szamosújvár 1786-ban II. József császártól szabad királyi városi rangot nyert. [\[1\]](#)

Szamosújvár ma is álló legkorábbi örmény katolikus kőtemploma az 1723–1724 között épült Salamon-templom, amely nevét építtetőjéről kapta (Simai Salamon és neje építtette).

A kicsinek bizonyuló Salamon-templom egy nagyobb templom építését tette szükségessé. Az örmény székesegyház építését 1748-ban kezdték el a négyszögű főtér déli oldalán. A szentély 1759-re készült el, az első szentmisét ekkor tartották benne. A Szentháromság tiszteletére épített templomot 1804. június 17-én szentelte fel Mártonffy József püspök. [\[2\]](#) Ugyanez év augusztus 2-án a templom tornyát villám sújtotta, a torony leégett és a nagy harang eltört. [\[3\]](#)

Amíg az átlagos múlttal és lélekszámmal bíró plébániák iratmennyisége a Gyulafehérvári Főegyházmegegyében 3–5 folyóméternyire tehető, addig ehhez képest a szamosújvári örmény katolikus plébániáé ennek majdnem nyolcszorosa. Itt természetesen a nagy mennyiség abból is következik, hogy a plébánia hivatali iratanyaga mellett több, nem egyházi jellegű fondot sikerült azonosítani és rendezni. A főesperességi iratokat – az elkülönítés nehéz volta miatt – megtartottuk a plébániai iratsorozatokban, kutatásuk iktatókönyv és egyenkénti átnézés alapján történhet.

Az iratcsoportok egyik jellegzetes vonása az az összefonódás, amelyet az örmény világi közösség mutat az egyházközséggel szemben. Ennek köszönhető az a sok és értékes világi és egyházi személyi hagyaték (Szongott Kristóf, Mály Ferenc, Alexa Ferenc, Bárány Lukács, Lukácsi Kristóf stb.), amelyet bizalmi okokból az örmény katolikus plébánia kezelésére bíztak.

A szamosújvári örmény plébánia archívuma hitbuzgalmi egyesületi iratokban is bővelkedik. Az örmény közösség többféle társulatba csoportosult, fölöttébb jellemző (volt) rá a jámbor társaságokba való tömörülés, a valahova való tartozás. Már letelepedésükkor, a 18. század első évtizedeiben megalakultak a Szent Gergely, a Szent Anna, a Szűz Mária stb. elnevezésű jámbor egyletek. Egyesületeinek mennyisége ugyancsak meghaladja az átlag egyházközségben működő egyesületek számát. Olyan jellegű egyesületek domborodnak ki az örmény közösség társadalmi életéből, mint pl. a Társalkodó Kör vagy zenei téren a Fúvózenekar Egyesület. Ezeknek a társulatoknak (testvérületeknek) a jegyzőkönyvei, tagnyilvántartásai és egyéb iratai mind szép sorozatban fennmaradtak a 19–20. század fordulójáról. Ami a levéltári anyagok állapotát illeti, többségében jónak mondható, néhány iratcsomó azonban nedvességkárosulást szenvedett, így részleges fertőtlenítést igényel.

A szamosújvári örmény katolikus plébánia iratait a nagytemplom oratóriumaiból 2010. októberében szállítottuk át az új levéltári raktárba. Korábbi tárolási helyükön az iratokat egy térben őrizték a plébánia könyvtárával és műtárgyaival együtt.

339/a. Anyakönyvek

1714–1947

7 doboz, 1 kötet = 1,26 ifm

A szamosújvári örmény katolikus plébánia korabeli eredeti anyakönyvei az erzsébetvárosihoz hasonló módon megmenekültek az államosítástól, így 1714-től napjainkig hiánytalan sorozatban maradtak fenn.

1. doboz.
 - a. kötet. Keresztelési, házassági és halotti anyakönyv 1714–1742
 - b. kötet. Személynévmutató keresztelési anyakönyvhöz 1714–1798; egyházadójegyzék 1748–1776
2. doboz.
 - a. kötet. Keresztelési anyakönyv 1742–1799
 - b. kötet. Házassági anyakönyv 1742–1826
3. doboz.
 - a. kötet. Halotti anyakönyv 1742–1826
 - b. kötet. Halotti anyakönyv 1826–1856
 - c. kötet. Személynévmutató halotti anyakönyvhöz 1742–1826
4. doboz. Keresztelési anyakönyv 1799–1825
5. doboz.
 - a. kötet. Keresztelési anyakönyv, bérmlási anyakönyv 1826–1856
 - b. kötet. Házassági anyakönyv 1826–1857
 - c. kötet. Születési anyakönyv (fogalmazványok) 1842, 1846
6. doboz.
 - a. kötet. Bérmlási anyakönyv 1804–1853
 - b. kötet. Vegyes házasságok anyakönyve 1882–1909; megtértek anyakönyve 1882–1947; kitértek anyakönyve 1883–1902; bérmlási anyakönyv 1888–1944
 - c. kötet.
 - lélekösszeírás 1760–1783
 - vegyes házasságon belüli keresztelések anyakönyve 1800–1822
 - Karácsonyi Intézet leltára 1919
 - Kovrig Leányárvaház pénzügyi leltára 1919
 - örmény katolikus kegyalap pénzügyi leltára 1919
 - Simay-féle Salamon-templom leltára 1919
 - Lukácsy Kristóf-féle templomrestaurálási alap leltára 1919
 - plébániai ügyiratok másolati jegyzőkönyve 1784–1804
 - vegyes házasságok anyakönyve 1803–1822
 - Bárány Lukács-féle alap számadása 1919
 - d. kötet. Személynévmutató házassági anyakönyvhöz 1857–1913
 - e. kötet. Örmény családok összeírása 1714–1741 (1943-ban készült jegyzék)
7. kötet. Keresztelési anyakönyv 1857. január 3.–augusztus 17.
8. doboz.
 - a. kötet. Halotti anyakönyv 1845–1849 (fertőtlenítendő és restaurálandó!)
 - b. kötet. Személynévmutató halotti anyakönyvhöz 1721–1742; személynévmutató házassági anyakönyvhöz 1721–1826; könyvleltár 1853
 - c. kötet. Vegyes házasságok anyakönyve 1865–1870
 - d. kötet. Katonai házasságok anyakönyve 1876–1910
 - e. kötet. Római katolikus vagy görög katolikus plébániákhoz került örmények anyakönyve 1939

- f. kötet. Személynévmutató keresztelési anyakönyvhöz 1903–1960
- g. kötet. Személynévmutató halotti anyakönyvhöz 1900–1960

339/b. Plébániai iratok

1693–1998

57 doboz, 5 kötet = 7,38 ifm

- 1. doboz.
 - időrendbe rendezett iratok: 1693, 1708, 1710, 1715, 1719, 1721, 1725, 1727, 1729, 1731–1732, 1735–1738, 1742, 1746, 1753, 1755, 1757, 1758, 1763–1765, 1768, 1770–1774, 1776–1778, 1781–1784, 1786–1797, 1799, d. n.
 - levéltári iratok leltára 1719–1738
- 2. doboz. 1800–1814
- 3. doboz. 1825–1839
- 4. doboz. 1840–1846
- 5. doboz. 1847–1851
- 6. doboz. 1852–1855
- 7. doboz. 1856–1857
- 8. doboz. 1858–1859
- 9. doboz. 1860
- 10. doboz. 1861–1862
- 11. doboz. 1863–1864
- 12. doboz. 1865–1866
- 13. doboz. 1867–1868
- 14. doboz. 1869–1872
- 15. doboz. 1873–1876
- 16. doboz. 1877–1879
- 17. doboz. 1880–1881
- 18. doboz. 1882–1883
- 19. doboz. 1884–1885
- 20. doboz. 1886–1887
- 21. doboz. 1888–1889

- 22. doboz. 1890–1891
- 23. doboz. 1892–1893
- 24. doboz. 1894–1895
- 25. doboz. 1896–1897
- 26. doboz. 1898–1899
- 27. doboz. 1900–1901
- 28. doboz. 1902
- 29. doboz. 1903
- 30. doboz. 1904–1905
- 31. doboz. 1906
- 32. doboz. 1907
- 33. doboz. 1908
- 34. doboz. 1909
- 35. doboz. 1910
- 36. doboz. 1911
- 37. doboz. 1912
- 38. doboz. 1913
- 39. doboz. 1914–1915
- 40. doboz. 1916–1918
- 41. doboz. 1919–1920
- 42. doboz. 1921–1922
- 43. doboz. 1923–1924
- 44. doboz. 1925–1927
- 45. doboz. 1928–1931
- 46. doboz. 1932–1935
- 47. doboz. 1936–1937
- 48. doboz. 1938–1939
- 49. doboz. 1940–1942
- 50. doboz. 1943–1945
- 51. doboz. 1946–1953
- 52. doboz. 1954–1964
- 53. doboz. 1971–1974
- 54. doboz. 1975–1980
- 55. doboz. 1981–1985
- 56. doboz. 1986–1992
- 57. doboz. 1993–1998

Segédletek

1879–1966

- 1. kötet. Iktatókönyv 1879. október 2. (1. iktatószámától)–1898
- 2. kötet. Iktatókönyv 1898. április 24.–1917. március 18.
- 3. kötet. Iktatókönyv 1921–1942
- 4. kötet. Iktatókönyv 1936–1939
- 5. kötet. Iktatókönyv 1943–1966

339/c. Házassági iratok

1843–1979

1 doboz = 0,13 ifm

1. doboz.
 - a. kötet. Házassági szabadegyezkedések jegyzőkönyve 1843–1876
 - b. kötet. Házassági szabadegyezkedések jegyzőkönyve 1877–1888
 - c. kötet. Házassági szabadegyezkedések jegyzőkönyve 1902–1934
 - d. kötet. Házassági felmentvények jegyzéke 1857–1893
 - e. kötet.
 - házassági szabadegyezkedések jegyzőkönyve 1934–1940
 - házassági iratok 1947–1979

339/d. Iskolai iratok

1857–1948

5,62 ifm

339/d-I. Elemi (fiú- és leány-) iskolák iratai

1857–1941

8 doboz, 27 kötet = 3 ifm

1. doboz.
 - elemi iskola időrendbe rendezett iratai 1857–1941
 - elemi fiúiskola számadásai 1902–1910
 - elemi leányiskola számadásai 1903–1910
2. doboz.
 - nyomtatványok, iskolai füzetek, rajzok
 - tantestület ülési jegyzőkönyve 1879–1890
 - pénztárkönyv 1885–1886
 - tananyagbeosztás 1921–1922
3. doboz. Rajzminták
4. doboz. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplói 1898–1904
5. doboz. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplói 1904–1908
6. doboz.
 - leányiskola tantestületének ülési jegyzőkönyvei 1881–1902
 - látogatási naplók 1880–1925
 - elemi iskolai tantestület ülési jegyzőkönyve 1920–1923
7. doboz.
 - vegyes (fiú- és leány-) elemi iskolai anyakönyvek 1925–1940
 - pénztárnapló 1923–1940
 - iskolai anyakönyvek 1925–1940
8. doboz. Leányiskolai előmeneteli és mulasztási napló 1898–1904
9. kötet. Leányiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1879/1880–1884/1885
10. kötet. Leányiskola anyakönyve 1885/1886–1889/1890
11. kötet. Leányiskola anyakönyve 1890/1891–1894/1895
12. kötet. Leányiskola felvételi napló 1880/1881–1898/1899
13. kötet. Előmeneteli napló 1905/1906–1906/1907
14. kötet. Leányiskola anyakönyve 1895/1896–1897/1898
15. kötet. Leányiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1907/1908–1911/1912
16. kötet. Leányiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1915/1916–1917/1918
17. kötet. Leányiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1918/1919–1920/1921
18. kötet. Leányiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1921/1922
19. kötet. Leányiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1912/1913–1914/1915
20. kötet. Fiúiskola anyakönyve és szabályzata 1890/1891–1897/1898
21. kötet. Leányiskola felvételi naplója 1898–1903
22. kötet. Leányiskola felvételi naplója 1908/1909–1913/1914
23. kötet. Leányiskola felvételi naplója 1914/1915–1918/1919

24. kötet. Elemi iskola osztályzati anyakönyvének másodpéldányai 1925/1926–1938/1939
25. kötet. Fiúiskola felvételi naplója 1898/1899–1903/1904
26. kötet. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1908/1909–1909/1910
27. kötet. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1910/1911–1911/1912
28. kötet. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1918/1919–1921/1922
29. kötet. Fiú- és leányiskolai osztályzati anyakönyvek másodpéldányai 1887/1888, 1903/1904, 1904/1905
30. kötet. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1879/1880–1884/1885
31. kötet. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1875/1876–1878/1879
32. kötet. Fiúiskola felvételi naplója 1904/1905–1918/1919
33. kötet. Vegyes elemi népiskolai anyakönyvek 1922/1923–1924/1925
34. kötet. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1915/1916–1917/1918
35. kötet. Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója 1912/1913–1914/1915

339/d-II. Polgári iskola iratai

1875–1925

3 doboz, 1 kötet = 0,42 ifm

1. doboz.
 - időrendbe rendezett iratok 1875–1945
 - gyermekek beiratkozási jegyzékei 20. század első fele
2. doboz.
 - tantestületi ülések jegyzőkönyvei 1891–1923
 - iskolai bizonyítványok 1878–1902, 1921–1923
 - felvételi naplók 1919–1925
 - iktatókönyv (ügyviteli napló) 1920–1921
3. doboz. Vegyes oktatási segédanyagok, nyomtatványok 19. század vége–20. század első fele
4. kötet. Felvételi napló 1919–1925

339/d-III. Ipartanonc iskola iratai

1874–1916

2 doboz = 0,26 ifm

1. doboz. Időrendbe rendezett iratok 1895, 1910–1915
2. doboz.
 - Ipartanonc iskola bizottsági jegyzőkönyvei 1895–1916
 - tantestületi ülések jegyzőkönyvei 1883–1902
 - időrendbe rendezett iratok 1874–1909

339/d-IV. Világosító Szent Gergelyről nevezett örmény katolikus árvaház iratai

1860–1948

15 doboz = 1,94 ifm

A szamosújvári fiúárvaház alapítása Lukácsi Kristóf örmény katolikus plébános tevékenységéhez kötődik. Az árvaház tulajdonképpen megvalósítása Lukácsi Kristóf 4000 forintos személyes adományával kezdődött 1860-ban, 4 árva gondozásával. Az árvaház alapítóinak sorába csatlakoztak Ákoncz János, Moldován Simon, Csomák Emánuel és Kapatán Márton. A plébános életében a felvett árvafiúk örmény családoknál voltak elszállásolva és csak Lukácsi Kristóf 1876-ban bekövetkezett halála után kezdődött el az intézetnek egy új épületbe való áthelyezése, amely végül 1877-ben az iskolakezddéskor következett be. A fiúárvaház egy újabb, 35.000 forintos alapítványi összeget örökölt Czetz Gergely gimnáziumi tanár halála után 1893-ban, amelyből egy új épület kivitelezését tudták fedezni Zotti Lorenzo építész tervei alapján, és így ettől az évtől már 18 árváról tudtak gondoskodni. [5] Az árvaházi jótevő Czetz Gergely földi maradványait is az új intézet kápolnájába helyezték át, az új árvaházépületet Bárány Lukács plébános s igazgató szentelte fel.

[6]

1. doboz. Jegyzőkönyv 1860–1877
2. doboz.
 - bevételek és kiadások könyve 1911–1934
 - pénztárnapló 1926–1938
 - házi kiadások könyve 1930–1940
3. doboz. Árvaház iratai 1860–1879
4. doboz. Árvaház iratai 1880–1889
5. doboz. Árvaház iratai 1890–1899
6. doboz. Árvaház iratai 1900–1909
7. doboz. Árvaház iratai 1910–1919
8. doboz. Árvaház iratai 1920–1948
9. doboz. Árvaház gazdasági iratai 1863–1923
10. doboz. Leltárak 1905–1917
11. doboz. Nyugták 1904–1909

12. doboz. Nyugták 1912–1917, 1919–1923

13. doboz.

- időrendbe rendezett iratok 1883–1948
- tervrajzok 20. század második fele
- nyugták 1903–1920
- pénztárnaplók 1936–1948
- növendékek törzskönyve 1903–1947

14. doboz.

- anyakönyv 1873–1942
- alapszabályzat 1912

15. doboz.

- Voith Miklós ügyvéd, a Lukácsi Kristóf-féle hagyatéka végrehajtójának iratai 1879–1891 (a mezőszentjakabi regale ügye)
- a leányárvaház építésének költségvetése 1900–1930
- a fiúárvaház iratai 1903–1926
- a fiúárvaház építésének ügyiratai és tervrajzai 1892–1893
- a fiúárvaház székházának csereügye 1944–1948

339/e. Gazdasági iratok

1729–2004

34 doboz = 4,2 ifm

1. doboz.

- a. kötet. Egyházadójegyzék 1729–1780
- b. kötet. Egyházadójegyzék 1729–1778
- c. kötet. Egyházadójegyzék 1729–1761
- d. kötet. Egyházadójegyzék 1769–1774
- e. kötet. Egyházadójegyzékhez betűrendes névmutató 18. század
- f. kötet. Egyházadójegyzékhez betűrendes névmutató 18. század

2. doboz.

- számadáskönyv 1787–1796
- serfőzde összeírása 1797; malom összeírása 1802
- számadások 1826–1845, 1830–1845, 1863–1866, 1879–1944, 1890–1933

3. doboz.

- a. kötet. Számadáskönyv (templomi) 1864–1888
 - b. kötet. Számadáskönyv (kegyalap) 1844–1879
4. doboz. Pénztárnaplók 1876–1884, 1891–1894, 1910–1912, 1920–1936
5. doboz. Pénztárnaplók 1941–1949, 1966–1977

6. doboz.

- vagyonkimutatások 1908, 1924, 1949
- bérházak lakáskönyvei 1939
- bérházakkal kapcsolatos iratok 1947–1954
- postakönyvek 1879–1894, 1921–1951
- adóügyi iratok 1941–1944
- alkalmazottak javadalmazásával kapcsolatos iratok 1929–1948

7. doboz.

- főtemplom felújításával kapcsolatos iratok 1925–1932, 1946, 1960–1964

- vitrálium rajza és vele kapcsolatos iratok 1908
- 8. doboz.
 - leltárak 18. század, 1779, 1856, 1876–1877, 1880, 1907, a székesegyház leltára 1946
 - leltár 1933–1934
 - leltárak és velük kapcsolatos rendeletek 1945–1952
 - Salamon-templom leltárai 1898, 1904
- 9. doboz. Gazdaságügyi iratok /1796/–1956
- 10. doboz.
 - számadások, költségvetések 1849–1949
 - Világosító Szent Gergely szentmisealap pénztárkönyve 1852–1920
 - egyházi épületek javítására vonatkozó iratok (nagytemplom, kápolna, Státus-ház, Salamon-templom) 1867–1914
 - kegyes alapítványokkal kapcsolatos iratok 1870–1891
 - kölcsönző személyek nyilvántartása 1873–1897
- 11. doboz.
 - általános biztosítási iratok 1880–1905
 - részvények 1880–1944
 - kiseddóvó intézettel kapcsolatos iratok 1881–1900
 - egyházadó-jegyzékek 1890–1944
 - jövedelemösszeírás 1896
 - kántori lak és sekrestyési lak építésével kapcsolatos iratok 1896–1898
 - adó-befizetési ívek 1898–1921
- 12. doboz.
 - gazdasági bizottság jegyzőkönyve 1934–1935
 - Salamon-templomalap pénztárnaplója 1936–1941
 - ingatlanvásárlás (Temesváry és Tódorfi ház) 1939–1941
 - pénzügyi utasítások 1949–1952
 - szentmise alapítványok alapító okiratai 1913–1948
 - adóügyi iratok 1933–1956
- 13. doboz. Könyvleltárak 19. század első fele, 20. század első fele, 20. század közepe, 1948
- 14. doboz. Épületek bérlésével kapcsolatos iratok 1909–2004
- 15. doboz.
 - leltárak 1944–1973
 - könyvleltárak 1938, 1962
- 16. doboz. Leltárak 1944–1973
- 17. doboz. Örmény katolikus székesegyház felújításával kapcsolatos iratok 1960–1985
- 18. doboz. Gazdaságügyi iratok (gáz, fűtés) 1950–1999
- 19. doboz. Sírhely megváltások 1955–1983
- 20. doboz.
 - orgona javításával és átépítésével kapcsolatos iratok 1892–1962
 - templom javításával kapcsolatos iratok 1996
- 21. doboz. Ingatlanokkal kapcsolatos iratok 1925–1973
- 22. doboz. Ingatlanok összeírásával, leltározásával kapcsolatos kimutatások 1946
- 23. doboz. Nyugták, számlák 1849–1951
- 24. doboz. Nyugták, számlák 1907–1931
- 25. doboz. Nyugták, számlák 1932–1938

26. doboz. Nyugták, számlák 1938–1948
27. doboz. Pénzügyi okmányok 1903–1939
28. doboz. Salamon-templom nyugtái 1879–1918
29. doboz. Nyugták 1948–1950
30. doboz. Pénzügyi okmányok 1943–1945
31. doboz. Pénztári okmányok (nyugták, számlák) 1940–1941
32. doboz. Pénztári okmányok (nyugták, számlák) 1942–1946
33. doboz. Pénztári okmányok (nyugták, számlák) 1949
34. doboz. Pénztári okmányok (nyugták, számlák) 1951–1961

339/f. Társadalmi és hitbuzgalmi egyletek, intézmények iratai

1700–1949

12 doboz = 1,54 ifm

Ebbe az állagba több iratsorozatot osztottunk: a Tímár Céh iratait, különböző jámbor társulatok jegyzőkönyveit és iratait, az Ispotály anyagát, a Társalkodó Kör, a Jótékony Nőegylet, a Szamosújvári Kör, a Katolikus Legényegylet iratanyagát, valamint az Önképző Fúvózenekar jegyzőkönyveit és levelezéseit. A Nőegylet, a Rózsafüzér Társulat, a Legényegylet és az Oltárgylet kivételével más plébániák iratösszetételéhez képest egészen új társulatokkal van dolgunk.

A Karácsonyi ispotályt vagy más néven a Szegények Házát Karácsonyi Emánuel alapította 1803-ban az idős és beteg örmények ápolására 20.000 forint alaptőkéből. [7] A Társalkodó Kör a Kaszinó épületében működött és tartotta rendszeres gyűléseit, melyekről pontos jegyzőkönyveket vezettek. A Fúvózenekar szervezett működése és a múlt századforduló környékén megrendezett koncertjei a helyi örmény katolikus közösség zenei tehetségét bizonyítják.

Az örmény egyházközségek életében jelen levő nagyszámú jámbor egylettel részletesebben a történeti bevezetőben ismerkedhetünk meg.

1. doboz. Tímár céh kötetei:
 - a. kötet. Tímár céh alapszabályzata 1700 (restaurálandó!) ó!) [8]
 - b. kötet. Tímár céh pénztárnaplója 1736–1874
 - c. kötet. Tímár céh közgyűlési jegyzőkönyve 1936–1946
2. doboz.
 - a. kötet. Jézus Társulat alapítólevele és tagnyilvántartása 1729. szeptember 17.–1753. május 10.
 - b. kötet. Jézus Társulat elhunyt tagjainak névsora 18. század közepe
 - c. kötet. Jézus Társulat tagnyilvántartása 1797–1855
 - d. kötet. Jézus Társulat számadáskönyve 1825–1849
 - e. kötet. Szűz Mária Társulat jegyzőkönyve 1729–1840
 - f. kötet. Szűz Mária Társulat számadáskönyve 1729–1772
 - g. kötet. Világosító Szent Gergely Társulat elhunyt tagjainak nyilvántartása 1729
3. doboz.
 - a. kötet. Intenciók szentmisék nyilvántartása 1790–1802
 - b. kötet. Szentháromság Társulat tagnyilvántartása 1729–1786; Szentháromság Társulat számadáskönyve 1853–1878
4. doboz.
 - a. kötet. Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyve 1929. május 5.–1935. október 13.
 - b. kötet. Szent Anna Társulat jegyzőkönyve 1929. április 24.–1937. július 18.
 - c. kötet. Szent Anna Társulat törzskönyve 1935–1951
 - d. kötet. Szent Anna Társulat pénztárkönyve 1942–1947
 - e. kötet. Énekkar pénztárkönyve 1939–1944
 - f. kötet. Moldován-Csásusz alapítvány pénztárkönyve 1942–1947
5. doboz.
 - a. kötet. Hitbuzgalmi társulatok tagnyilvántartása 1898–1913
 - b. kötet. Oltáregylet törzskönyve és jegyzőkönyve 1929. április 1.–1946. szeptember 8.
 - c. kötet. Oltáregylet pénztárnaplója 1929–1934
 - d. kötet. Oltáregylet pénztárnaplója 1935–1940
 - e. kötet. Örmény katolikus nagytemplom vendégkönyve 1877–1974
 - f. kötet. Alexa Ferenc plébános vegyes tematikájú kötete (gazdasági ügyek, leltárak, lélekösszeírás) 1934–1944
6. doboz.
 - a. kötet. Szamosújvári Kör jegyzőkönyve 1891. december 20.–1897. január 11.
 - b. kötet. Szamosújvári Kör tagnyilvántartása 1892–1895
 - c. kötet. Katolikus Legényegylet jegyzőkönyve 1929–1936
 - d. kötet. Katolikus Legényegylet pénztárnaplója 1929–1937

- e. kötet. Katolikus Legényegylet iratai 1929–1934
- 7. doboz. Karácsonyi Szegény Ház iratai
 - tematikusan rendezett iratok 1903–1920
 - számadások 1898–1906
 - nyugták 1915–1920
 - pénztárnaplók 1915–1920
 - pénztárkönyv 1936–1947
 - leltár 1949
- 8. doboz. Társalkodó Kör iratai:
 - Társalkodó Kör /Egylet/ jegyzőkönyve 1880–1899
 - Társalkodó Kör iratai 1906–1917
- 9. doboz. Társalkodó Kör iratai:
 - Társalkodó Kör alapszabályzata 1860
 - Társalkodó Kör tagnyilvántartása 1862–1895
 - Társalkodó Kör jegyzőkönyve 1864–1879
- 10. doboz. Társalkodó Kör iratai 1891–1907
- 11. doboz. Jótékony Nőegylet iratai:
 - tematikusan rendezett iratok 1909–1944
 - alapító tagok névjegyzéke 1928–1943
- 12. doboz. Önképző Fúvózenekar iratai:
 - Önképző Fúvózenekar jegyzőkönyve 1898. február 12.–1913. október 9.
 - Önképző Fúvózenekar iratai 1908–1909

339/g. Tematikusan rendezett kötetek

1737–1991

6 doboz = 0,77 ifm

- 1. doboz.
 - a. kötet. Szamosújvári uradalom összeírása 1737
 - b. kötet. Ördögösfüzes és Szépkenyerűszentmárton birtokösszeírása 1779
- 2. doboz. Kegyes alapítványokkal kapcsolatos kötetek:
 - a. kötet. Kegyes alapítványok nyilvántartása 1751–1791
 - b. kötet. Kegyes alapítványok betűrendes mutatója 1751–1856
 - c. kötet. Kegyes alapítványok nyilvántartása 1759–1882
 - d. kötet. Kegyes alapítványok pénztárkönyve 1880–1920, 1936–1947

- e. kötet. Kegyes alapítványok törzskönyve /1804/1881–1921
- f. kötet. Kegyes alapítványok nyilvántartása 1751–1783
- 3. doboz.
 - a. kötet. Visitatio canonica 1731; püspöki rendeletek protokolluma 1753–1781
 - b. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1793–1813
 - c. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1813–1820
- 4. doboz.
 - a. kötet. Számadáskönyv 1783–1814; püspöki rendeletek protokolluma 1820–1825
 - b. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1825–1841
 - c. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1841–1848
- 5. doboz.
 - a. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1851–1857
 - b. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1858–1874
 - c. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1883–1909
- 6. doboz.
 - kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1944–1949, 1967–1991
 - kötet. Hirdetőkönyv 1957–1966
 - kötet. Sírhelymegváltási nyilvántartások 1910–1957

339/h. Tematikusan rendezett iratok

1826–1990

15 doboz = 1,95 ifm

- 1. doboz. Örmény nyelvű naptárak 19–20. század
- 2. doboz. Örmény nyelvű prédikációk 19–20. század
- 3. doboz. Örmény nyelvű imádságok, énekek, keresztutak 19. század
- 4. doboz. Meghívók, plakátok 1891–1943
- 5. doboz. Örmény nyelvű kéziratok, nyomtatványok 19–20. század
- 6. doboz. Latin és magyar nyelvű nyomtatványok 19–20. század

7. doboz.
 - Szamosújvár szabad királyi város képviselőtestületével kapcsolatos iratok 1849–1942
 - a katolikus autonómiai kongresszus választóinak összeírása 1897
 - Romániai Örmény Egyesülettel kapcsolatos iratok 1925–1928
 - Státussal kapcsolatos iratok 1897–1917
 - lélekösszeírás 1882
 - végrendeletek 1873–1944
8. doboz. Vegyes kéziratok, jegyzetek, versek 19. század vége–20. század eleje
9. doboz.
 - az egyházközség tulajdonjogával kapcsolatos iratok (peres iratok) 1830–1906
 - a szamosújvári kegyalap iratai és pénztárnaplója 1885–1889
10. doboz.
 - peres jellegű, tanúvallatási jegyzőkönyv 1841
 - Szent Gergely ünnepével kapcsolatos iratok 1923–1946
 - gyűlési meghívók 1925–1947, 1973–1985
 - műemléképületekkel kapcsolatos iratok 1944–1963
 - halotti igazolások 1964–1983
 - anyakönyvi ügyiratok 1967–1971
 - konverziós veszteségek, kártalanítási ügyiratok 1934–1990
11. doboz.
 - Govrik Adeodát síremlékével kapcsolatos iratok 1912–1914
 - Salamon-templommal kapcsolatos iratok 1826–1877
 - szegények között kiosztott élelmek és gyógyszerek jegyzéke 1832–1845, 1851
 - örmény katolikus egyházközség képviselőtestületének alapszabályzata 1878
 - zarándoklatokkal, utazásokkal kapcsolatos iratok 1893–1910
 - Oxendio Virziresco püspök szobrának készítésével kapcsolatos iratok 1894–1910
 - Salamon-templom felújításával kapcsolatos iratok 1900–1903
 - papok fegyelmi ügyei 1902–1908
12. doboz. Szamosújvári örmény családfakutatással kapcsolatos jegyzetek, családfák, levelezések 20. század első fele–közepe
13. doboz. Aprónyomtatványok 19–20. század
14. doboz. Aprónyomtatványok 19–20. század
15. doboz. Örmény nyelvű iratcsomó 18–20. század

339/i. Személyi hagyatékok

1702–1973

19 doboz, 1 mappa = 2,41 ifm

A személyi hagyatékok állagát összesen 32 sorozat alkotja, amelyben megtaláljuk a szamosújvári örménység egyházi és világi előjáróinak, tudományos elitjének személyes és hivatalos levelezését, magánjellegű iratait. Ez a gyűjtemény – felépítését, méreteit és összetettségét tekintve – egyedi állományt képez a Gyulafehérvári Főegyházmegye eddig rendezett levéltáraiban. Az egyes személyi hagyatékokat a korábbi gyakorlattól eltérően, a nagy mennyiségre való tekintettel, római számokkal jelöltük, amelyek ilyenformán a 339. fond „I” állagának sorozatait képezik.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő személyi irategyütteseket a lehető legnagyobb rendezetlenségben és keveredtségben a szamosújvári örmény nagytemplom oratóriumában találtuk meg bőröndökben, dobozokban, kosarakban és ládáknban. A keveredtség miatt egyenként, vagyis levelenként kellett azonosítanunk az egyes személyekkel kapcsolatos iratokat, amely több személy munkáját és több fizikai időt igényelt. Az állomány személyekre történt szétbontása után derült ki, hogy több személy nagy mennyiségű hagyatékával van dolgunk.

Itt meg kell említenünk azt a sajnálatos tény is, hogy az egykor bélyeggel ellátott levelezőlapok sarkait ismeretlen „tettes” megcsonkította, olykor mechanikus eszközzel, olykor kézi tépéssel eltávolítva a bélyegeket róluk, ami miatt a szövegrész is hiányos maradt több esetben.

Az ismertebb személyek és személyiségek iratainak ismertetését megelőzően részletesebb bevezetővel tudunk szolgálni, azonban nagyon sok olyan személy hagyatékát is közöljük, akiknek életéről és tevékenységéről nem készültek sajtó- vagy egyéb formában megjelentetett közlemények. Ez utóbbiak hagyatékát vagy hagyatéktöredékét csupán egyszerű felsorolásban tesszük közzé.

339/i-I. Szongott Kristóf (1843–1907)

1863–1907

4 doboz = 0,49 ifm

*Szongott Kristóf Marosbogáton született 1843. március 21-én és Szamosújváron halt meg 1907. január 24-én. Tanárként működött, jelentős történelmi és irodalmi (műfordítói) munkásságot fejtett ki, a magyarországi és erdélyi örménység legjelentősebb kutatójaként tartják számon. Szamosújváron és Gyulafehérváron tanult. 1884–1904 között a szamosújvári örmény katolikus gimnázium igazgatója volt, 1887-ben megalapította, haláláig kiadta, szerkesztette és részben írta az *Armenia* c. folyóiratot. 1905-ben létrehozta a szamosújvári Örmény Múzeumot, amelynek első igazgatója volt. Széles körű kutató- és feldolgozó munkája során a magyarországi örmények eredetével, történetével, művelődésével és néprajzával foglalkozott. Gyümölcsöző munkásságot fejtett ki iskolai, egyházi és helytörténeti, valamint közügyi téren is. Gimnáziumi tanérként vallást, mennyiségtant, szépírást, geometriát, magyar- és német nyelvet, történelmet és fizikai földrajzot tanított. Az Erdélyi Katolikus Státus gyűlésének tagja volt, a Szent István Társulat tiszteletbeli tagjává, majd a magyarországi Néprajzi Társaság örmény szakosztályának előadójává választotta meg. Életcélja az örménység történelmi múltjának feltárása és magyar nyelvű ismertetése volt. Az általa alapított *Armenia* c. havi szemlével is ezt a célt szolgálta.*

[\[9\]](#)

Főbb művei: *Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története* (fordítás örményről magyarra, Szamosújvár, 1892); *Szamosújvár, a magyar örmény metropolis írásban és képekben* (Szamosújvár, 1893);
;
Szamosújvár szab. kir. város monográfiája 1700–1900 (Szamosújvár, 1901, 1903);
A magyarhoni örmény családok genealógiája

(Szamosújvár, 1898);
A magyarországi örmények ethnographiája
(Szamosújvár, 1903).

Hivatali- és magánlevelezésének a szamosújvári plébániára való bízását az örmény katolikus egyházközségben és a helyi örmény közösségben betöltött kiemelkedő szerepe és gazdag publikációs tevékenysége indokolta. A személyi hagyatékok állagán belül Szongott Kristóf iratai az egyik legnagyobb mennyiségű anyagot képezik. Rendezése – a más személyi hagyatékokkal történt keveredetség miatt – egyenkénti különválasztással volt lehetséges.

1. doboz. Magánlevelezése 1863–1907
2. doboz. Az Armenia szakfolyóirattal és az Örmény Múzeum Egyesülettel kapcsolatos levelezések 1880–1907
3. doboz. Történeti és néprajzi kutatásával, valamint tanári működésével kapcsolatos jegyzetek 1872–1907
4. doboz.
 - gazdasági iratok 1870–1907
 - hivatalos levelezések 1869–1907
 - levelek Govrik Gergelytől 1891–1906
 - halálával kapcsolatos iratok 1907

339/i-II. dr. Mály István (1830–1916)

1853–1916

5 doboz = 0,62 ifm

Dr. Mály István Szamosújváron született 1830. október 21-én, négy éves korában Ördögösfüzesre került családjával, itt töltötte gyermekkorát. Középiskolai tanulmányait a besztercei piaristáknál és Kolozsváron, az orvosi egyetemet Pesten és Bécsben végezte el. Orvostudományi képzését 1856-ban nyerte el a pesti egyetemen, majd Kolozsvárra költözött. Mály doktor Kolozsvár városának híres orvosa volt, több tanulmányt publikált a koleráról, a kór lefolyása, kezelése és megelőzése 1873-tól foglalkoztatta. Az Erdélyi Római Katolikus Státus képviselője és a kolozsvári függetlenségi párt közgyűlési elnöke volt. [10]

1. doboz.
 - egyetemi indexei 1853–1854
 - doktori diplomája 1856. február 10.
 - kitüntetései 1877, 1910
 - hivatalos iratai 1884–1917
 - halálával kapcsolatos iratok 1916
2. doboz.
 - magánlevelezése, képeslapok 1870–1916
 - névjegykártyák
3. doboz. Magánlevelezése 1870–1916
4. doboz. Gazdasági iratai 1865–1916
5. doboz.
 - emlékalbum dr. Mály István 50 éves orvosi gyakorlatának tiszteletére 1906–1909
 - emlékalbum dr. Mály István 80. születésnapjára 1910
 - emlékalbum dr. Mály István 60 éves orvosi gyakorlatának tiszteletére 1916

339/i-III. Bárány Lukács (1841–1920)

1880–1917

2 doboz = 0,25 ifm

Bárány Lukács 1841. június 29-én született Szamosújvárt. A gimnáziumot Kolozsvárt, teológiai tanulmányait Bécsben végezte. Bécsben szentelték pappá 1864-ben. 1862-től gimnáziumi tanár volt Szamosújváron, 1879–1920 között Szamosújvár plébánosa, 1895-től főesperes. 1920. május 6-án hunyt el. [\[11\]](#)

1. doboz. Szolnok–Doboka vármegye közigazgatási bizottságától, törvényhatósági bizottsági tagként kapott iratai 1880–1915

2. doboz.

- örmény püspökséggel és tudományszervezéssel kapcsolatos iratai 1883–1914
- félhivatalos és iktatás nélküli iratai 1894–1917
- meghívók, köszöntők 1907–1917
- Kossuth Lajos dedikált fényképe 1883
- Magyarörmények 1916 (kézirat)

339/i-IV. Lukácsy (Lukácsi) Kristóf (1804–1876)

1823–1889

1 doboz = 0,13 ifm

Lukácsy Kristóf, ([Bethlen](#) , [1804 . március 30](#) .– [Szamosújvár](#) , [1876 . október 24.](#)) katolikus pap, egyházi és történetíró, armenológus. Középiskolai és bölcsészeti tanulmányait Szamosújvárt és [Gyulafehérvárt](#) , a teológiát pedig a [bécsi](#)

egyetemen végezte. 1827. december 20-án Bécsben örmény katolikus pappá szentelték, ezt követően 1837-ig Szamosújvárt mint segédlelkész működött. 1837–1853-ig gyulafehérvári papneveldei tanár. 1853–1855 között ugyanott gimnáziumi igazgató tanár volt. 1855–1876 között szamosújvári örmény katolikus plébános és főesperes. 40 000 forint vagyonát az általa alapított és Világosító Szent Gergelyről nevezett örmény katolikus fiúárvaháznak hagyományozta. A szamosújvári székesegyház kriptájában nyugszik. Az

[örmény–magyar nyelvrokonság](#)

szószólójaként írott

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei
című munkáját a

[Magyar Tudományos Akadémia](#)

elismeréssel jutalmazta.

M

úvei

:

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei

(

[Kolozsvár](#)

,

[1870](#)

), (reprint:

[Budapest](#)

,

[2000](#)

);

Historia Armenorum Transsylvaniae

címen latin nyelven forrásmunkát tett közzé (Bécs, 1859);

Adalékok az erdélyi örmények történetéhez

(kéziratban),

Világosító Szent Gergely élete

(kéziratban),

Örmény–magyar–latin szótár

(kéziratban).

[\[12\]](#)

1. 1. doboz.

- - gyulafehérvári működésével kapcsolatos hivatalos iratai 1823–1856

- - hagyatékával kapcsolatos iratok, gazdasági kimutatások (copftelki birtok [\[13\]](#))

1876–1889

339/i-V. Gajzágó Kristóf (1767–1855)

1786–1836

1 doboz = 0,12 ifm

Gajzágó Kristóf 1767-ben született Szamosújváron. 1802-ben szentelték pappá, majd Kerelőszentpálon a gróf Haller családnál nevelőként szolgált. 1830-tól Szamosújváron káplán, 1839-től plébános és főesperes, 1847-től iskolai felügyelő. 1855. augusztus 24-én hunyt el. [\[14\]](#)

1. doboz. Teológiai jegyzetei, prédikáció töredékei 1786–1836

339/i-VI. Czetz Gegely (1823–1889)

1851–1886

1 doboz = 0,13 ifm

Czetz Gergely szamosújvári gimnáziumi tanár volt és az Örmény Katolikus Fiúárház társalapítója. Désen született 1822-ben. A gimnáziumot és a jogot Kolozsvárt végezte. 1847-től tanító a szamosújvári örmény katolikus elemi iskolában. 1861-től tanár ugyanott az örmény katolikus algimnáziumban. 1889-ben két épület és 43 000 forint készpénzadománya segítségével kibővítették a szamosújvári Világosító Szent Gergely Fiúárházat. Szamosújvárt hunyt el 1889. augusztus 24-én. [\[15\]](#)

1. doboz. Kéziratok, levelezések 1851–1886

339/i-VII. Bárány István (1795–1846)

1818–1828

1 doboz = 0,13 ifm

Bárány István 1812-től szamosújvári lelkész volt. 1846. május 28-án halt meg ugyanott 51 éves korában. [\[16\]](#)

1. doboz. Két kinevezés és egy távirat 1818–1828

339/i-VIII. Merza Gyula (1878–1943)

1878–1943

1 doboz = 0,13 ifm

Merza Gyula ([Kolozsvár](#) , [1861](#) . [február 25.](#) – [Kolozsvár](#) , [1943](#) . [december 15.](#)) magyar néprajzkutató, az

[örménység](#)

kutatója (armenológus), turisztikai szakíró. Álnevei:

Araráti

,
Ekefalvi

,
Figyelő

,
Sinapis

,
Vándor, Veridicus

,
Za-la

. Szülővárosa piarista gimnáziumában érettségizett, itt és a

[bécsi](#)

egyetemen orvosi tanulmányokat folytatott. Gazdasági pályára lépett, majd európai utazásokon a kirándulóhelyeket, üdülőket, idegenforgalmi intézményeket és tájrajzi múzeumokat

tanulmányozva a

turisztikai irodalom

szakemberének képezte ki magát. Az

[Erdélyi Kárpát](#)

–egyesület jegyzője, főpénztárosa, Táj- és Néprajzi Múzeumának igazgatója, az

[Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület](#)

egyik alapító tagja; szerepe volt a

[szamosújvári](#)

[Örmény Múzeum](#)

létesítésében is. Az

[Erdély](#)

c. honismereti folyóirat szerkesztője (1903–1908), a

[bukaresti](#)

[Ararat](#)

örmény szaklap munkatársa (1924–1925). Néprajzi és turisztikai cikkei 1919 után a

[Keleti Újság](#)

,

[Magyar Nép](#)

,

[Pásztortűz](#)

,

[Véendiákok Lapja](#)

,

[Nagyvárad](#)

,

[Független Újság](#)

hasábjain jelentek meg. Örmény család leszármazottjaként jelentős szerepet vállalt az

[erdélyi örmények](#)

múltjának és szokásainak feltárásában.

A hazai örmények ethnográfiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról

(Szamosújvár, 1895) c. tanulmányában feldolgozta a

[magyar-örmények](#)

sorskérdését,

Az örmény kereszt

(Szamosújvár, 1902) c. munkájáért

[XIII. Leó pápa](#)

apostoli áldással tüntette ki. Megemlékezett

[Szongott Kristófról](#)

, a

[szamosújvári](#)

[Armenia](#)

c. folyóirat alapítójáról (1907);

Az örmény népköltőkről

(Szamosújvár 1907) c. munkája irodalomtörténeti forrásmunka. Összeállította az erdélyi

örménység bibliográfiáját (kéziratban), az erdélyi örmények nép- és korrajzával az 1932-es

[Erdélyi Magyar Évkönyvben](#)

jelentkezett. Jelentősebb turisztikai munkái:

Úti emlékek a tavak országából

(Kolozsvár, 1895),

Svájci képek

(Kolozsvár, 1896),

Látogatás a külföldi alpesi klubokban

(Kolozsvár, 1897),

Az Erdélyi Kárpát Egyesület története

(közlemény az Erdély 1930/4–5 számából),

A magyar turistaság keletkezése Erdélyben

(fejezet

A magyar sport ezer éve

c. munkában, Budapest, 1930).

[\[17\]](#)

1. doboz.

· levelezések 1878–1920

· gyászjelentés 1943

339/i-IX. Dobos Joachimné szül. Donogán Mária (1878–1943)

1912–1942

1 doboz = 0,12 ifm

Dobos Joachimné a szamosújvári Jótékony Nőegylet elnöknője volt.

1. doboz. Levelezések 1912–1942

339/i-X. Csipkés Károly

1702–1885

1 doboz = 0,13 ifm

1. doboz. Diplomák, bizonyítványok 1702–1885

339/i–XI–XVI. Jakabfi János, Bocsánczi Róza, Simon Gyula, Dobos Joachim, Délczeg Ferenc, Alexa Ferenc

1878–1943

1 mappa = 0,13 ifm

1. mappa.

XI. Jakabfi János (1779–1791)

Jakabfi János Madéfalván született. Csíksomlyón (1743) és Kolozsváron (1747–1748) tanult a jezsuitáknál. [\[18\]](#) 1779-től Szamosújvár plébánosa volt egészen 1791. szeptember 3-án bekövetkezett haláláig. [\[19\]](#)

- doktori diplomája 1751. június 21.
- egyéb kinevezései 1751, 1757, 1764

XII. Bocsánczi Róza

- oklevél 1878

XIII. Simon Gyula

- éremkitüntetés 1885

XIV. Dobos Joachim (1847–1912)

· emléklap 1893

XV. Délczeg Ferenc

· végelbocsátó levél 1912

XVI. Alexa Ferenc

Alexa Ferenc 1890. október 27-én született Szamosújváron. Bécsben szentelték pappá 1914-ben. Erzsébetvárosi szolgálata után (1917–1935), 1935-től haláláig Szamosújvár plébánosa volt. Hívei körében terjesztette az örmény nyelv ismeretét. Művei: *Örmény szentmise* (Kolozsvár 1919),

1000 szóból álló Magyar-örmény Szótár
(Erzsébetváros 1922).

[\[20\]](#)

· kinevezések, hivatalos levelek 1929–1957

339/i–XVII–XXXIII. Veres László, Patrubán Zakariás, Kapatán Márton, dr. Esztegár László, dr. Molnár Antal, Harag Regina, Turcsa Mihály, Gogomán Malvin, Papp Gusztáv, Mártonffi Márton, Délczeg család (Ferenc, Ilona és Mária), Grigore Covaciu, dr. Lengyel András, Sáhin Bertalan, Kovács Mária, Alexa Ferenc

1835–1973

1 doboz = 0,13 ifm

1. doboz.

XVII. Veres László

· líceumi bizonyítvány 1835. július 10.

XVIII. Patrubán Zakariás

· szerkereskedési szabadalom 1847

XIX. Kapatán Márton (1813–1891)

Kapatán Márton 1813. november 11-én született Szamosújváron. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában és Kolozsváron, a filozófiát és a jogot Nagyváradon végezte. Teológiai tanulmányait a csanádi püspökségen kezdte meg, majd Gyulafehérváron folytatta, 1839-ben szentelték pappá. Kézdiszentkereszten (Kézdipolyánban), Marosvásárhelyen, Szilágysomlyón (tanár), Zalatnán (tanár is), Topánfalván (ellátva Abrudbányát és Aranyosbányát is), Sepsiszentgyörgyön és Verespatakon tevékenykedett lelkészként és olykor tanárként is. Két évig tartó verespataki működése idején a kerület főesperese is volt egyben. Második zalatnai szolgálatát követően Gyulafehérvárra került kanonoknak, majd később a szeminárium rektorává nevezte ki Fogarassy püspök. A szemináriumot 1875–1883 között igazgatta. Betegsége miatt hazatérését kérelmezte a püspöktől. Szamosújvári lelkészsege alatt, 1891. március 8-án halt meg, a szamosújvári örmény nagytemplomba temették. [\[21\]](#)

· verespataki szolgálati idejéből származó iratok 1870–1871

· 1 db levél 1910

XX. dr. Esztegár László (1870–1908)

Esztegár László ügyvéd, Takarékpénztár Rt. igazgatója, Szolnok–Doboka vármegye és Szamosújvár város képviselője volt. Több tanulmánya jelent meg az *Armenia* havi szemlében.

· iskolai bizonyítványa és személyi iratai 1870–1904

XXI. dr. Molnár Antal (1847–1902)

Dr. Molnár Antal országgyűlési képviselő volt. Több tanulmányt közölt a Szamosújváron megjelenő *Armenia* havi szemlében az örmény nyelvről, jogról és egyéb, örménységgel kapcsolatos történeti témákról. Szongott Kristóf méltán emlékezik meg róla az *Armenia*

1898-as évi 3. számában, kiemelve képviselőként az erdélyi örménység érdekében kifejtett politikai érdemeit.

[\[22\]](#)

· hivatalos iratai 1877–1906

XXII. Haraga Regina (1883–1935)

· hivatalos és magánjellelű iratai 1883–1935

XXIII. Turcsa Mihály

Turcsa Mihály segédlelkész volt Szamosújváron.

- kinevezések, megbízások 1886–1926

XXIV. Gogomán Malvin (1887–1956)

Gogomán Malvin tanítónő volt.

- Igazolványok, bizonyítványok 1897–1956

XXV. dr. Papp Ágoston (Gusztáv) (1878–1938)

Dr. Papp Ágoston városi tanácsos volt.

- jogdoktori diplomája 1903. június 26. (külön tekerstartóban)

- két db levél 1910

XXVI. Mártonffi Márton (1848–1917)

Mártonffi Márton országgyűlési képviselő, az iparoktatás országos főigazgatója és a Lipót-rend lovagja volt. 1848. március 15-én született Szilágyrécscén, középiskolai tanulmányait Szamosújváron és Kolozsváron végezte. Papi pályájának megszakítása utána Pesten folytatta tanulmányait, majd tanári és tanfelügyelői tevékenységet folytatott Kassán és Temes megyében. Számos szépirodalmi, politikai és pedagógiai tanulmánya jelent különböző szaklapokban, kiváló magyar nyelvtankönyvet szerkesztett. 1893-ban az ipari- és kereskedelmi tanonciskolák országos felügyeletével bízták meg, 1894-ben királyi tanácsosi címet kapott, majd 1896-tól az iparoktatás országos főigazgatójának nevezték ki. [\[23\]](#)

- örménységgel kapcsolatos kéziratok, levelezések 1912–1915

XXVII. Délczeg Ferenc, Ilona és Mária

- családi iratok, levelezések 1912–1942

XXVIII. Grigore Covaciu (1886–)

- személyes és peres iratai 1915–1930

XXIX. dr. Lengyel András

- doktori diploma 1930

XXX. Sáhín Bertalan (1903–1974)

Sáhín Bertalan 1903. április 28-án született Szamosújváron. Teológiai tanulmányait Bécsben végezte, itt szentelte pappá 1928-ban Govrik Gergely mechtarista főapát–érsek. 1971-ben pápai prelátusnak nevezték ki. Gyergyószentmiklóson hunyt el 1974. május 5-én, sírja a helyi örmény katolikus temetőben található. [\[24\]](#)

- hivatalos iratai 1953–1973

XXXI. Kovács Mária

· személyes iratai 1957–1970

XXXII. Alexa Ferenc

Alexa Ferenc tanító volt.

· személyes iratai 1869–1899

Azonosítatlan személyi hagyatékok 19. század vége–20. század eleje.

339/j. Fényképtár

19. század–20. század

4 doboz, 1 mappa = 0,65 ifm

Ekkora mennyiségű és ilyen összetételű fényképgyűjteménnyel nem találkoztunk a Főegyházmegye eddig rendezett 150 plébániai levéltára esetében még. A fényképek régiségüknél fogva nemcsak fotótörténeti értékükkel tűnnek ki, hanem társadalomtörténeti forrásként is jól használhatók. Az elbűvölő családi- és egyéni beállított felvételeket, elképzelhető, hogy teljes levéltári hagyatékként keretében bízták a plébánia, illetve az Örmény Múzeum Egyesület őrzésére. Többségük hátulján jól kivehető az Örmény Múzeum Egyesület

bélyegzője. Mivel a második világháborút követően az Örmény Múzeum Egyesület tárgyi hagyatékának nagyobb része állmosításra került, így ez a kis gyűjteményrész megmenekült az állami közgyűjteménybe való tömörítéstől. Az állományt érdemes lenne darabszinten is rendezni – az ábrázolt személyek azonosításának kudarcával számolva, ugyanis egy általános középszintű levéltári rendezés keretei nem engedik meg ezt a tevékenységet is, látványuktól fogva pedig időszakos kiállítás keretében a széles közönségnek is ajánlatos lenne bemutatni.

1. doboz.
 - fényképek papokról
 - fényképek épületekről, természetről
2. doboz. Családi képek
3. doboz. Világi személyeket ábrázoló fotók (451 db)
4. doboz. Vegyes tematikájú fényképek
5. mappa. Vegyes fényképek

339/k. Gyászjelentések

1851–1962

11 doboz = 1,32 ifm

A gyűjtőlevéltár gyászjelentés-gyűjteménye úgyszintén egyedi a plébániai levéltárak történetében. Értékes személyes adattárt képez, egyházi és világi személyek nekrológiáit foglalja magába, amely elengedhetetlenül fontos adatokkal szolgál a családfakutatáshoz. A gyűjteményt betűrendbe rendezték, melynek eredeti rendjét megtartottuk. A közeljövőre a teljes, betűrendbe szedett gyűjtemény digitális hozzáférhetőségét tervezzük a Főegyházmegye levéltári honlapján.

1. doboz.
 - A: 1871–1949

- B: 1868–1955
- 2. doboz.
- C: 1867–1942
- D: 1869–1941
- 3. doboz.
- E: 1870–1967
- F: 1865–1955
- 4. doboz.
- G: 1851–1949
- H: 1878–1941
- 5. doboz.
- I: 1862–1942
- J: 1863–1948
- K: 1871–1942
- 6. doboz.
- L: 1873–1940
- M: 1864–1947
- 7. doboz.
- N: 1872–1943
- Ny: 1886–1912
- O: 1884–1942
- 8. doboz. P: 1878–1931
- 9. doboz.
- R: 1882–1947
- S: 1885–1922
- Sz: 1872–1914
- 10. doboz.
- T: 1863–1948
- U: 1889–1929
- V: 1868–1935
- 11. doboz.
- W: 1876–1911
- Z: 1885–1920
- A–Z: 1882–1904
- német nyelvű gyászjelentések 1904–1917
- román nyelvű gyászjelentések 1871–1916
- papok nekrológjai 1888–1962

339/I. Metszettár [\[25\]](#)

18–20. század

1 mappa = 0,2 ifm

1. A máriaradnai Skapulárés Boldogasszony kegyoltár ábrázolása, 1700 körül, j.n., 44,3×33 cm
2. Szeplőtelen fogantatás (Immaculata Conceptio), 18. század közepe, j.n., örmény felirattal, 42×24,5 cm
3. Nisibi Szent Jakab püspök, 18. század közepe, j.n., örmény felirattal, 41,5×29 cm
4. Örményország pusztulásának allegóriája, 19. század vége, j.n., 42×29,5 cm
5. Vehaphar T. T. Mekertics, a krími örmények katolikosza, 19. század, j.n., 66×48 cm (2 db)
6. Azária Aristáges caesareai érsek és főapát a bécsi mechitarista kolostorban, 19. század, j.b.l.: „Rajzolta kőre Lukáts Sándor”, j.j.l.: „Hartinger Antal Bécs”, 36×25 cm– 2 db, 42,5×32 cm – 1 db (3 db)
7. Boldog Gomidasz (Komitasz) mártír, örmény pap, zeneszerző, 20. század eleje, j.b.l.: „Proprieta Riservata”, j.j.l.: „Tip. S. Lega Eucaristica Milano”, 35×25 cm– 2 db, 30×22 cm– 1 db (3 db)
8. Hajk, 19. század vége, örmény és orosz felirattal, 65×44 cm

9. Öt örmény költő (Nazarean, Abovean, Alisan, R. Patkanean, Raffi) arcképe örmény feliratokkal 19. század vége, j.n., 41×43 cm

10. Sebastei Mechitar apát, 19. század, j. örményül: „Lsznkoc H. V. Melk”, 31×22 cm

11. Artasesz örmény király, 1896, örmény és orosz felirattal, 50×41 cm

12. Harminckét szűz mártíromsága 1794-ben, 19. század másodi fele, j.j.l.: „M. Bartalot pinxit”, 32×27 cm

13. Szent őrzőangyalok és védőszentek, 19. század, j.n., 18×11 cm

14. Jézus Krisztus keserves kínszenvedése, 1866, j.l.: „Pesten 1866. Nyomtatja és kiadja Bucsánszky Alajos. (Ősz utca 20 szám)”, 44×36 cm

15. Az apostolok sírjához viszik Szűz Máriát, 19. század második fele, j.b.l.: „Daniel Editeur, 61 rue de Vaugirard, Paris, au St Couer de Marie”, j.j.l.: „Imp Lemercier, Paris”, 47×32 cm

16. Szent Magdolna Zsófia, 19. század vége, j.b.l.: „Fotot. G.&M. Piazza Pigna 53 Roma”, 35×25 cm (3 db)

17. Szent Magdolna Zsófia, 20. század eleje, j.j.l.: „Fotot. G.&M. p. pigna 53 Roma” 34,5×25 cm, 38×28,5 cm, (2 db)

18. A jezsuita Claudio de la Colombière, 20. század első fele, j.b.l.: „Proprieta Riservata”, j.j.l.: „Tip. S. Lega Eucaristica Milano”, 45×31 cm

19. Páduai Szent Antal, 19. század vége, j.n., 25×16,5 cm

20. XIII. Leó pápa, 19–20. század fordulója, j.j.l.: „Hamböck”, j.l.: „Reproduction des von Sr Heiligkeit der Stadt München geschenkten Originalgemäldes.”, 31×22 cm

21. X. Piusz pápa, 20. század eleje, j.n., 30×22,5 cm

22. Haynald Lajos püspök, 19. század közepe, j.n., 23×20 cm

23. Fogarassy Mihály püspök, 19. század második fele, j.j.l.: „Ny Grund V Budapest”, j.l.: „Kiadja Vereby Soma”, 42×29 cm

24. I. Ferenc császár és Mária Lujza császárnő, 19. század eleje, j.n., 37×27 cm

25. Mária virág, 20. század eleje, j.n., 27×20,5 cm

26. Hunyadi János a várnai csatában, 19. század második fele, j.b.l.: „Weber Henrik eredeti rajza után kőre rajzolta Marastoni József”, j.j.l.: „Nyomt Engell és Mandello Pesten”, 47,5×34 cm

27. Tompa Mihály portréja, 1858, j.b.l.: „Barabás 857.”, j.j.l.: „J. Axmann & J. Benedict sc. 858.”, 28×20 cm

28. Eötvös József portréja, 19. század, j.b.l.: „Rajz. Barabás”, j.j.l.: „Metz. Mahlkecht”, j.l.: „Nóvilág, Kiadja Heckenast Gusztáv”, 27,8×18,5 cm

29. Kölcsey Ferenc portréja, 1863, j.b.l.: „Festé Einsle. Rajz. Ender.”, j.j.l.: „Metsz. Schwerdgeburth.”, j.l.: „Melléklet a „Nővilág” 49. számához”, 26,5×16,5 cm
30. Bajza József portréja, 19. század, j.b.l.: „rajz Barabás.”, j.j.l.: „Aczélba metszé Mahlknecht” j.l.: „Nővilág, Kiadja Heckenast Gusztáv”, 28×19 cm
31. Czuczor Gergely portréja, 19. század, j.b.l.: „Festette Barabás 1837. Másolta 1858.”, j.j.l.: „Véste Axman József Bécsben.”, j.l.: „Nővilág, Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten”, 28×20,5 cm
32. Jókai Mór portréja, 19. század, j.b.l.: „Barabás. 858.”, j.j.l.: „Jos. Axmann sculps:”, j.l.: „Nővilág, Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten”, 28×20,5 cm
33. Arany János portréja, 19. század, j.b.l.: „Barabás del. 856.” j.j.l.: „Jos. Axmann sculps”, j.l.: „Nővilág, Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten”, 28×16 cm
34. Gróf Széchenyi István 1860-ban, 19 század második fele, j.j.l.: „Barabás 860”, j.b.l.: „Nyom. Reiffenstein és Rösch”, j.l.: „Kiadja Pfeiter Ferdinánd”, 42×29 cm
35. Lukácsy Kristóf portréja, 19 század vége, j.n. 23,5×16 cm
36. Sauer Ignác egyetemi tanár, 19. század második fele, j.j.l.: „Barabás 859”, j.b.l.: „Nyom. Reiffenstein és Rösch Bécsben”, 42,5×27 cm
37. Mózes megtalálása, 19 század, j.b.l.: „Veronese pinxit”, j.j.l.: „W. French sc”, j.l.: „Druck u Verlag d Englischen Kunstanstalt v A. H. Payne Leipzig u Drezden”, 28×21 cm
38. A rézkígyó, 19 század, j.j.l.: „A. H. Payne sc.”, 26,5×20 cm

39. Jeruzsálem látképe, 19 század, j.b.l.: „Alexius Geyer”, j.j.l.: „A. H. Payne sc.”, j.l.: „Printed and Published for the Proprietors A.H. Payne Leipzig & Dresden.”, 28,5×21 cm

40. Jákob álma, 19 század, j.b.l.: „Ferd. Bol pinx.” j.j.l.: „A.H. Payne sc.”, j.l.: „Druck u Verlag d Englischen Kunstanstalt v A. H. Payne Leipzig u Drezden”, 28×21 cm

41. Nápolyi bérkocsi, 19 század közepe, j.b.l.: „Peingret”, j.j.l.: „W French sc”, j.l.: „Druck u Verlag d Englischen Kunstanstalt v A. H. Payne Leipzig u Drezden”, 28×22 cm

42. Rubens remekműve, 19. század, j.n., 31,5×23,5 cm (21 db)

43. A cegei tó a kastély erkélyéről nézve, 19. század vége, j.j.l.: „Fénynyomat Divald K. Eperjes”, 28×20 cm

44. Gróf Kornis Viktor kastélya Szentbenedeken, 19. század vége, j.j.l.: „Fénynyomat Divald K. Eperjes”, 28×20 cm

45. Salamon tornya Visegrádon, 19. század, j.b.l.: „L. Rohboch delt.”, j.b.l.: „F. Hablitschek sculps.”, j.l.: „ Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. / Lauffer és Stolp bizományában Pesten”, 25,5×16,5 cm

46. A váci temető Pesten, 19. század, j.b.l.: „L. Rohbock delt.”, j.j.l.: „G.M. Kurz sculpt.” j.l.: „Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. / Lauffer és Stolp bizományában Pesten”, 25,5×16,5 cm

47. Eger az északi oldalról, 19. század, j.b.l.: „L. Rohbock delt.”, j.j.l.: „G. Hess sculps.”, j.l.: „Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt / Lauffer és Stolp bizományában Pesten”,

25,5×16,5 cm

48. Szomolnok bányaváros újonnan renovált temploma, 20. század eleje, j.l.: „Hornyánszky Viktor nyomása”, 24,5×16 cm

49. Sněžka látképe, 19. század közepe, j.b.l.: „Würbs delin.”, j.j.l.: „Gh Daumerlang sculp.”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 28×23 cm

50. Szent Jakab templom, Kutná Hora (Chram Sw Jakuba w Kutné Horé), 19. század, j.b.l.: „C. Würbs”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5 ×23 cm (2 db)

51. Washington látképe (Kapitol we Washingtoné), 19. század, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5×23 cm

52. Szent Borbála templom (Chram sw. Barbory), Kutná Hora, j.b.l.: „W. Kandler del.”, j.j.l.: „B.C. Shmidt sc.”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5 ×23 cm

53. Konstantinápoly falai (Hraby Carihradské), 19. század, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5×22,5 cm

54. Jótékonyág (Dobrocinnost), 19. század, j.j.l.: „Baumann sc.”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 17,5×23 cm

55. Wíden város látképe, 19 század, j.j.l.: „K. Schmidt del. et sc.”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 28×23 cm

56. Bolgár életkép (Bulharska Wes.), 19. század, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5 ×23 cm

57. Madrid, a spanyolok legfontosabb városa (Madrid hlavní město ve Španělsku), 19. század, j.j.l.: „Leopold Burckhart sculp. Vienna”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5 ×23 cm (2 db)

58. Római pásztorfiú (Římský pastoušek), 19. század, j.j.l.: „A. Wildner”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5 ×23 cm

59. Az athéni akropolisz (Akropolis w Athenách), 19. század, j.b.l.: „R v Heideggen del”, j.j.l.: „C. Daumerlan fc 46”, j.l.: „Sklad Synů Bohumila Haase”, 27,5 ×23 cm

339/m. Pecséttár

19–20. század

1 doboz = 25 db

A SZÖKGYL pecsétgyűjteménye 25 darab pecsétnyomóból áll, amelyek hajdan egyházi, iskolai és különböző társadalmi intézmények hivatalos ügyeinek hitelesítéséhez szolgáltak.

1. Szamosújvári Jótékony Nőegylet

2. Az örmény szertartású katolikusok apostoli kormányzósága
3. Ellenőrizve és átnézve tőlünk
4. Örmény katolikus plébániahivatal
5. Szamosújvári Örmény Katolikus Népiskolák 1894
6. Szamosújvári Társalkodó Egylet 1860
7. Szamosújvári Örmény Katolikus egyház Gazdasági Hivatala
8. Szamosújvári Örmény Katolikus Árvaház Intézet
9. A Leányárvaház főnöknője
10. Római Katolikus Leányárvaház – Kovrig Róbert
11. Örmény Múzeum Egyesület
12. Örmény Katolikus Egyház Énekkar
13. Örmény Katolikus Elemi Iskola
14. Örmény Katolikus Fiúárvaház
15. Szent Gergely Örmény Római Katolikus Fiúárvaház
16. Leányárvaház
17. Világosító Szent Gergelyről nevezett fiúárvaház
18. Szent Gergely Alap 1851–1900 Kolozsvár
19. Könyv
20. Fizetve
21. Fizetve
22. Nyomtatvány
23. Törölve
24. Ajánlva
25. Ismeretlen

339/n. Térképtár

19–20. század

1 doboz = 0,12 ifm

1. doboz. Vegyes térképek 19–20. század.

339/o. Tervtár

19–20. század

1 mappa = 0,12 ifm

A levéltár tervrajzgyűjteménye a szamosújvári örmény katolikus plébánia tulajdonában és kezelésében lévő épületek teljes vagy részleges építészeti rajzaiból áll. [\[26\]](#)

1. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház keresztmetszet – 1901	tervrajzai: homlokzat és
2. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház homlokzat – 1901	tervrajzai: alaprajz, keresztmetszet,
3. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház	tervrajzai: föld közötti pincealap – 1901
4. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház	tervrajzai: keresztmetszet – 1901
5. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház 1901	tervrajzai: metszet oldalmetszettel –
6. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház	tervrajzai: két fásszín terve – 1901
7. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház	tervrajzai: földszinti alaprajz – 1901
8. A szamosújvári örmény katolikus leányárvaház	tervrajzai: pincealaprajz – 1901
9. Az örmény katolikus leányárvaház tulajdonát képező „fácsebinye” volt vendéglőépület átalakítási, kibővítési terve – 1902	
10. Az örmény katolikus fiúárvaház homlokzatterve Lorenzo Zotti szignójával – 1893 körül	
11. Az örmény katolikus fiúárvaház alaprajza Lorenzo Zotti szignójával – 1893 körül	
12. Az örmény katolikus fiúárvaház tervrajzai: alaprajz, homlokzat, keresztmetszet – 19. század vége	
13. A Szentháromság-templom főoltárának terve – 19. század első fele	

14. A plébániaépület főkapujának rajza – 19. század második fele
15. A Lukácsi-féle kápolnába építendő sírbolt tervrajza
16. Városrendezési terv (ismeretlen tér) – 19. század második fele
17. A rettegi istálló terve: alaprajz, keresztmetszet, homlokzati terv – 1863
18. Az örmény katolikus székesegyház alaprajza (kripták) – 20. század második fele

339/p. Címertár

19–20. század

1 mappa = 0,12 ifm

A főegyházmegye levéltári anyagában ez egy egyedülálló gyűjtemény, amely családi- és halotti címerrajzokat foglal magába. A látványukkal is elbűvölő heraldikai ábrázolások tulajdonosait az alábbiakban egyenként ismertetjük.

1. Idősebbik Beodrai Karátsonyi László címere – 19. század [\[27\]](#)
2. Izay alias Huszthy család címere – 19. század
3. Simai (Simay) család címere – 1843 [\[28\]](#)
4. Markovits család címere – 1843 [\[29\]](#)
5. Beodrai Karátsonyi Ferenc címere – 1881
6. Lompérdi Korbuly Géza [\[30\]](#) címere – 1890 [\[31\]](#)
7. Simay Gergely címere – 1909 (2 db)
8. Czegei és szentegyedi gróf Wass Ármin címere – 1914

9. Lompérdi Korbuly Bogdán [32] címere – 1911

[1] Gazdovits Miklós: *Az erdélyi örmény város: Szamosújvár történetéből*. In: Helmut Buschhausen–Livia Drăgoi–Nicolae Gazdovits szerk.: *Örmény kultúra és művészet Szamosújváron*. Bukarest, 2002. 18.

[2] Szongott Kristóf: *A szamosújvári örm. kath. nagytemplom története*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1893. 201–202.

[3] Uó: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*. III. Szamosújvár, 1901. 54.

[4] A szamosújvári leányárvaházat Kovrig Tivadar alapította 1893-ban, hogy az erdélyi félárva vagy árva örmény lányoknak a nevelését biztosítsák.

[5] Nagyné Lukács Klára: *A szamosújvári örmény katolikus árvaházak története*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Piliscsaba, 2007. 170–171.

[6] Uo. 172.

[7] Szongott Kristóf: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*. II. Szamosújvár, 1901. 204.

[8] A tímár társulat alapszabályzatát magyar nyelvű kivonatban közli Szongott Kristóf: *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája*. III. Szamosújvár, 1901. 34–36.

[9] Rónai Aross Lajos: *Szongott Kristóf*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1901. 146–148; Gabányi János: Szongott Kristóf születésnek 100 éves évfordulója. In: *Szamosújvári M. Kir. Állami Gimnázium 1942/43 évkönyve*. Szamosújvár, 1943. 1–7.

[10] Szongott Kristóf: *dr. Mály István*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1893. 225–234.

[11] Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest–Kolozsvár, 2009. 173.

[12] Szongott Kristóf: *i. m.* I. Szamosújvár, 1901. 393–403.; Jakubinyi György: *i. m.* 2001. 43–44.; Gazdovits Miklós: *i. m.* 2006. 308–311.

[13] Lukácsi Kristóf copftelki birtoka a fiúárvaház tőkéjét képezte.

[14] Ferenczi Sándor: *i. m.* 251.

[15] *Magyar Katolikus Lexikon*. II. Budapest, 1993. 313; Szongott Kristóf: *Czetz Gergely*. In: *Armenia*.
.
Magyar-örmény havi szemle
. 1894. 44–46.

[16] Ferenczi Sándor: *i. m.* 713.

[17] Mály István dr.: *Merza Gyula irodalmi tevékenysége*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle* . 1905. 353–356.; *Románi ai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés III. (Kh–M)*. (Főszerk. Dávid Gyula.) Bukarest, 1994. 547.

[18] Ferenczi Sándor: *i. m.* 280.

[19] Szongott Kristóf: *i. m.* I. Szamosújvár, 1901. 373–376.

[20] Jakubinyi György: *i. m.* 2001, 39.

[21] Szongott Kristóf: *i. m.* III. Szamosújvár, 1901. 181–184.; Ferenczi Sándor: *i. m.* 289.

[22] Szongott Kristóf: *dr. Molnár Antal*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1898. 66–68.

[23] Szongott Kristóf: *Mártonffy Márton*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1903. 33–41.

[24] Jakubinyi György: *i. m.* 2001. 35.

[25] A metszetek darabszintű jegyzékét drd. Pál Emese művészettörténész készítette. Segítőkész közreműködését és precíz munkamódszereit ezúton is hálásan köszönjük. Rövidítésjegyzék: j.n. – jelzés nélkül; j.j.l. – jelezve jobbra lent; j.b.l. – jelezve balra lent; j.l. – jelezve lent.

[26] A tervrajzok jegyzékelését drd. Pál Emese művészettörténész végezte. Lelkes és segítőkéss munkáját ezúton is köszönjük.

[27] A család eredetéről és a címerről bővebben lásd Temesváry János: *A gróf Karácsonyi család őse és genealogusaink*.

In:

Armenia. Magyar-örmény havi szemle

. 1892. 42–47; Uő:

A gróf Karátsonyi család ősi nemessége és címérbővítései.

In:

Armenia. Magyar-örmény havi szemle

. 1892. 72–77.

[28] A Simay családot 1760-ban emelte nemesi rangra Mária Terézia. Az ekkor kelt címereslevél szövegét közölte Temesváry János: *Simay család*. In: *Armenia*.

Magyar-örmény havi szemle

. 1895. 266–273.

[29] A Markovics család nemesi címerét 1839-ben szerezte. A címereslevél szövegét közölte Temesváry János: *Márkovics család (kis-terpesti)*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*

. 1895. 256–261.

[30] Lompérdi Korbuly Géza Korbuly Bogdánnak volt a fia. Lásd Szongott Kristóf: *A Korbuly család* . In: *Ar*

menia. Magyar-örmény havi szemle

. 1907. 27.

[31] A Korbuly család címerét 1879-ben szerezte. A címereslevél szövegét közölte Temesváry János: *Korbuly család (lompérdi)*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1895. 56–59.

[32] Lompérdi Korbuly Bogdán a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsa volt. Életrajzi adataihoz bővebben lásd Merza Gyula: *Lompérdi Korbuly Bogdán*. In: *Armenia*.

Magyar-örmény havi szemle.

1906.

177–180.

1930–1991

10 doboz = 1,2 ifm

Az örmény katolikus egyházi igazgatás – mint azt már többször említettük – már az örmény katolikus uniót követően kialakult. Oxendio Virziresco püspök halála után a Szentszék püspök helyett 1716-ban Budakovich Lázárt nevezte ki az erdélyi örmények apostoli vikáriusává „cum iure ordinandi”, erdélyi örmény főesperessé és szamosújvári plébánossá, aki 1721-ig viselte ezeket a tisztségeket. 1721-ben rövid ideig Jónás szebasztei örmény katolikus püspök volt Mártonffy György erdélyi római katolikus püspök suffraganeusa és örmény vikáriusa. Távozása után Theodorovich Mihály lett az örmény apostoli vikárius és az erdélyi örmény főesperes egészen 1760. január 3-ig. III. Károly király 1738-ban engedélyezte az erdélyi örmény püspök választását, azonban a Szentszék és az örmények nem tudtak megegyezni. Róma végül 1741. augusztus 28-án elfogadta azt a kérést, hogy a négy örmény plébániát az erdélyi római katolikus püspök kormányozza. Mária Terézia Theodorovich Mihályt 1758-ban kinevezte örmény püspöknek, de a kinevezés végrehajtását Dániel Tódor királyi örmény tanácsos nem tette lehetővé. [\[1\]](#)

A szamosújvári örmény apostoli kormányzóságot a román konkordátummal alapították meg 1930. június 5-én, és közvetlenül a Szentszéknek rendelték alá. A kommunista időben nem ismerték el az önálló örmény kormányzóságot, 1951. december 27-én megszüntették, de a plébániák a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye keretében továbbra is működhettek. Az örmény katolikus plébániákat Lengyel Zoltán apostoli kormányzó 1953. június 22-én adta át közigazgatásilag a gyulafehérvári római katolikus püspökségnek. A rendszerváltás után Bálint Lajos gyulafehérvári érsek kérésére a Szentszék 1991. június 13-án kinevezte dr. Jakubinyi György akkori segédpüspököt örmény apostoli kormányzónak, aki mindmáig képviseli az intézményt. [\[2\]](#)

Az örmény apostoli kormányzás ma is létezik egyházzogilag, államilag viszont – személyzet hiányában – nincs elismerve, így a négy örmény szertartású katolikus plébánia továbbra is a gyulafehérvári főegyházmegye keretében működik.

Levéltári anyagának törzsrészét Szamosújváron, néhány doboznyi részét pedig Gyergyószentmiklóson őrizték az apostoli vikárius pasztorációs működési helyétől függően. Hivatalos iratait tematikus rendszerbe gyűjtötték, az egyes tárgykörökhöz tartozó, több évből származó iratokat külön dossziékba helyezték. A levéltár rendezésénél a kezdetben kialakított rendszert megtartottuk.

1. doboz. Tematikusan rendezett iratok 1931–1939

2. doboz.

· örmény katolikus plébániák anyakönyvi másodpéldányai 1930–1960

· örmény katolikus plébániák leltárai (1917) 1934–1952

· iktatókönyv 1945–1949

· könyvleltárak (Gyergyószentmiklós, Szépvíz, Erzsébetváros) 1948

3.doboz. Tematikusan rendezett iratok 1931–1951

4. doboz. Tematikusan rendezett iratok 1931–1951

5. doboz. Tematikusan rendezett iratok 1940–1947

6. doboz. Tematikusan rendezett iratok (gazdaságügyi) 1945–1953

7. doboz.

· örmény katolikus egyházi énekkar iratai 1933–1946

· mőtárgyak menekítésével kapcsolatos iratok 1943–1991

8. doboz. Tematikusan rendezett iratok:

- apostoli adminisztráció felosztása 1929–1965

- Szépvíz 1929–1962

- Bukarest 1930–1962

- katonaság 1934–1939

- felmentések 1945–1963

- szentmise-alapítványok 1946–1950

- Erzsébetváros 1946–1965

- örmény apostoli adminisztráció levelezése 1949–1955, 1965

- szamosújvári plébánia betöltésével kapcsolatos iratok 1965–1973

9. doboz.

- Központi Oltáregylet iktatókönyve 1940–1948

- Központi Oltáregylet iktatott iratai 1939–1947

· gazdasági iratok 1953–1962, 1965

· leltárak 1941–1953

10. doboz. Leltárak 1941–1952

[1] Jakubinyi György: *i. m.* 2001. 34.

[2] Uo. 30–32.

1760–1988

1,15 ifm

A szépvízi örmény plébánia a legújabb keletű valamennyi örmény plébánia között. Merza Gyula szerint 1768-ban Moldvában az orosz–török háborúk miatt nagy éhínség tört ki, amelynek következtében több száz apostoli örménynek kellett elhagynia a területet és így települtek le Szépvízen, ahol önálló Örmény Compániát hoztak létre. [1] Uniáltatásukat Bajtay Antal püspök Karácsonyi János erzsébetvárosi főesperesre bízta. Kezdetben egy fakápolnában miséztek, a jelenlegi örmény katolikus templomot 1763–1785 között építették, melyet 1785-ben szenteltek fel Szentháromság tiszteletére. A szépvízi örmény rítusú egyházközség 1786-ig az erzsébetvárosi örmény főesperes–plébános jogkörébe tartozott, ekkortól pedig a felcsíki főesperesi kerületbe sorolták, ahová mindmáig tartozik.

[2]

Az 1882-es évi sematizmus szerint a szépvízi örmény katolikus plébánia 202 lélekszámmal rendelkezett. [3]

A szépvízi örmény katolikus templomot az 1925–1926 közötti felújítás során újrafestették, két mellékoltárát kicserélték, új ablakokkal szerelték fel és új szobrokkal díszítették belsejét. [4]

A romos plébániaépületet és a kántor–harangozói lakást 1995-ben vásárolta meg a Csibész Alapítvány. A plébániát felújították és 1997-ben a mallersdorfi ferences nővérek gyermekotthont nyitottak meg benne, amely mindmáig működik. [5]

A helyi örmény iskola 1890-ig működött, majd beolvadt az állami magyar iskolába. Fakultatív módon ezután is tanították a magyar iskolában az örmény írást és olvasást, a szükséges örmény tankönyveket az erzsébetvárosi mechitaristák szolgáltatták.

A jelenleg egy hívóból álló szépvízi plébánia kis mennyiségű levéltárát 2010. szeptember 9-én gyűjtöttük be a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltárba és 2010. október 21-én rendeztük. Az iratállomány állapota megfelelő volt, az iratokat nem érték káros biológiai–kémiai hatások.

584/a. Anyakönyvek

1931–1959

1 doboz = 0,01 ifm

A szépvízi örmény katolikus plébánia 1770–1950 közötti anyakönyveit a múlt század 50-es éveiben államosították. Ez a hat kötet jelenleg Csíkszeredában, a Román Állami Levéltár Hargita Megyei Kirendeltségénél kutatható.

1. doboz.

- a. kötet. Keresztelési anyakönyv 1931–1955
- b. kötet. Házassági anyakönyv 1932–1950
- c. kötet. Halotti anyakönyv 1931–1959

584/b. Plébániai iratok

1760–1977

3 doboz = 0,38 ifm

1. doboz. 1760–1761, 1768, 1778, 1780, 1785–1792, 1794–1796, 1799, 1801–1810,
1814–1815, 1820, 1822, 1824, 1826–1831, 1833–1841, 1844–1847, 1849–1853, 1855,
1858–1863, 1865–1866, 1869, 1873–1878, 1880–1881, 1885–1902, 1904–1909
2. doboz. 1911–1927, 1947–1951, 1959–1977

Segédletek

1891–1950

1. doboz.
- a. kötet. Iktatókönyv 1891–1919
 - b. kötet. Iktatókönyv 1919–1928
 - c. kötet. Iktatókönyv 1935–1937
 - d. kötet. Iktatókönyv 1946–1950

584/c. Gazdasági iratok

/1750/1933–1988

2 doboz = 0,25 ifm

1. doboz.

· költségvetések, zárszámadások, leltárak, bérleti szerződések 1964–1980

· jelentések (relatiók) 1933–1934

2. doboz. Családkimutatások (családfa) /1750/–1988

584/d. Tematikusan rendezett kötetek

1781–1981

3 doboz = 0,39 ifm

1. doboz.

a. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1781–1822

b. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1823–1853

c. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1865–1926

2. doboz.

a. kötet. Örmény kompánia jegyzőkönyve 1764–1786

b. kötet. Örmény kompánia jegyzőkönyve (számadások) 1791–1814

c. kötet. Örmény kompánia jegyzőkönyve 1816–1846

3. doboz.

a. kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1888–1924

b. kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1924–1981

c. kötet. Historia domus 1860–1973

d. kötet. Szentháromság Segélyegylet jegyzőkönyve 1927–1944 [\[6\]](#)

584/e. Tematikusan rendezett iratok

18. század–1977

1 doboz = 0,12 ifm

1. doboz.

1.
 - latin és magyar nyelvű nyomtatványok 18.–20. század
 - örmény nyelvű kéziratok, nyomtatványok 18–19. század
 - szépvízi örmény katolikus plébánia története 20. század első fele
 - levéltári leltár 1873–1977
 - vegyes levelezés 1914–1954
 - kánoni állapottal kapcsolatos iratok 1948–1951
 - Szentháromság Segélyegylet alapszabályai 1942–1943

[1] Merza Gyula: *i. m.* 6.

[2] Fáraó Simon: *A szépvízi örmény telep.* In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*, II. 1888. 47–48.; *A gyulafehérvári főegyházmegye történelmi szemelvénye a 2000. jubileumi és millenniumi évben*. Gyulafehérvár, 2000. 232.

[3] *Sematizmus*. 1882. .

[4] Bogos Mária: *A szépvízi örmény közösség*. Budapest, 1997.

[5] *Sematizmus*. 2010. 439.

[6] A szépvízi Szentháromság Segélyegyletről bővebben lásd Bogos Mária: *i. m.*

1696–2011

5,05 ifm

Bár az első, Gyergyóban letelepedett örményekről nincsenek egyértelmű történeti forrásaink, Szongott Kristóf és Merza Gyula írásaiból arról értesülünk, hogy Gyergyószentmiklóson a két első örmény – a Hercz vezetéknevű Ázbej és Vártig testvérek – 1654-ben telepedett le. [1] Más adatok szerint az örmények csoportosan 1688-ban érkeztek Gyergyószentmiklóásra. Kezdetben bérbe vett magánházakban tartották az istentiszteleteket. Ferenczy György római katolikus főesperes–plébános 1613-ban egy régi kápolnánál az idegeneknek temetőt létesített, amelyet 1698-ban Szebelébi Bertalan püspöki helynök az örmények rendelkezésére bocsátott. A hozzá tartozó – 1450 körül épült - gótikus kápolnát 1712-ben 120 aranyforintért megvásárolták az örmények Mártonffy György erdélyi püspöktől. Helyére a gyarapodó örmény közösség számára egy nagyobb templomot építettek, de amikor ez is szűknek bizonyult, 1729-ben kijelölték az új templom helyét. A templom főbejáratának jobb oldalán örmény tábla jelzi, hogy az 1688-ban letelepedett gyergyószentmiklósi örmény közösség 1733-ban felépítette jelenlegi barokk stílusú templomát, amelyet 1772. augusztus 24-én szentelt fel Bajtay Antal erdélyi püspök Szűz Mária születésének tiszteletére. Az építkezéseket Theodorovics Simon helyettes főesperes, örmény szertartású plébános vezetésével végezték elsősorban a jámbor társulatok költségén. A templom körüli lőréses várfalban a tizenöt állomást ábrázoló keresztúti képeket helyezték el. A Petőfi tér 4. szám alatt áll a plébánia impozáns épülete, amelynek telkét az örmények 1768-ban vásárolták meg. A plébánia udvarán 1780-ban kántori lakást és a telek végén harangozóit lakot építettek. A plébánián érdekes könyvtár, a templomban pedig számtalan műkincs bizonyítja az örmények vallásosságát és kultúra iránti szeretetét.

[2]

A templom teljes felújítását 1889-ben végezték. Görög Joachim kanonok–plébános nevéhez fűződnek a templom festett üvegablakai, a pneumatikus rendszerű orgona beszerzése és felszerelése, az örmény temető gondos elrendezése és a plébánia felújítása a 19. század utolsó évtizedében. [3]

A gyergyószentmiklósi örményeknek külön iskolájuk is volt, 1794-ben külön gimnáziumot

tartottak fenn. Ebben az iskolában tanult Ákoncz-Kövér István, aki később a velencei mechtarista rend érsek-főapátja lett. A fokozatos elnéptelenedés miatt az örmény iskola az 1880-as évek elejére teljesen megszűnt. [4]

A gyergyószentmiklósi örmény közösség életébe 2003-ban új lendületet hozott Puskás Attila örmény katolikus papi működése. Az elhanyagolt plébániaépület és a melléképületek korszerű tatarozását is ekkor végezték el. Leltározás és könyvtári feldolgozás alá került a plébánia régi könyvtárája. A levéltárat ekkor különítették el a könyvszekrények alsó részébe és egy önálló üveges almáriumba.

A gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébánia levéltárát a 2011 februárjában történt rendezéskor a plébánia nagyirodájának könyves szekrényeiből, részben dobozokból és részben zsákokból, sikerült egységesíteni. Az iktatott ügyviteli levelezés már keletkezése idején hozzáférhető sorozatba lett gyűjtve, dobozolásukat néhány évvel korábban végezték el. A gazdasági iratokat, a tematikus levéltári köteteket és iratokat, az egyes személyi hagyatékot és fényképeket, valamint az örmény kormányzóság levéltárát a könyvtári bútorzat aljában tárolták hol szabadon, hol fekete műanyagzsákokban.

612/a. Anyakönyvek [5]

1723–2011

1 doboz = 0,13 ifm

Sajnálatos módon a gyergyószentmiklósi örmények eredeti 18–19. századi anyakönyvei nem maradtak meg a plébánián, az 1950-es években államosították őket. A gyergyói örmények

1729-1949 közötti anyakönyvei 12 kötetben ma a Román Állami Levéltár Hargita Megyei Kirendeltségénél férhetők hozzá. A családfakutatást a plébánián maradt névmutatók könnyítik.

1. doboz.

1.

- a. kötet. Keresztelési anyakönyv 1917–2010
- b. kötet. Halotti anyakönyv 1918–2010
- c. kötet. Házassági anyakönyv 1930–2003
- d. kötet. Házassági anyakönyv 2004–2011
- e. kötet. Névmutató keresztelési anyakönyvhöz 1723–1820/1905/
- f. kötet. Névmutató keresztelési anyakönyvhöz 1821–1905
- g. kötet. Névmutató keresztelési anyakönyvhöz 1905–1948
- h. kötet. Névmutató örmény nyelven 1842–1843

612/b. Plébániai iratok

1696–1997

17 doboz = 2,12 ifm

Az egyes ügyiratokat a 2. számú doboz tartalmától kezdve a 19–20. század fordulóján sorszámozták és leltározták. Ezt a rendet megtartottuk. Az első dobozba a legkorábbi darabok,

valamint a tematikus sorozatba gyűjtött iratok kerültek. Külön említést érdemel a plébániai irategyüttes legkorábbi, 1696. március 1-jén kelt darabja, amellyel Lipót császár megerősíti Oxendio Virziresco püspök birtokvásárlási szerződését. Az adás-vételi szerződés szerint az örmény püspök 800 forintért örök áron megvásárolja a görgényszentimrei uradalmat a Berzenczei családtól. Ez a magyar nyelvű, csonka állapotban (az oklevél 1/5-e hiányzik az alsó részen) fennmaradt papíroklevél feltételezhetően egy 19. századi szövegű másolat. Az eredeti keltezés is későbbi lehet, ugyanis a lipóti oklevél megerősíti a Gyergyóújfaluban ekkor kiállított vásárlási okmányt.

Az ereklyeigazolványok nemcsak tematikailag, hanem formailag is külön gyűjteménybe kívánczoltak. Hasonló megoldással találkozunk az erzsébetvárosi plébániai iratoknál is.

A gyergyószentmiklósi Mercantile Forum vagy más nevén a Kereskedői Szék 1795-ben jött létre. Ez a kereskedelmi törvénykező fórum az örmény közösség hivatalos vezető fóruma volt, 1860–1873 között Örmény Tizes néven működött, majd 1873-ban megszűnt. [\[6\]](#) Néhány iratból álló gyűjteményét a plébánia időrendi iratsorozatába osztottuk be.

1. doboz.

· 1696. március 1.

· 1772. október 5.

· ereklyeigazolványok 1748, 1750, 1759, 1765–1766, 1774, 1791, 1930 [\[7\]](#)

· Mercantile Forum iratai 1806, 1808, 1811, 1815, 1820, 1822, 1829

2. doboz. 1828, 1832–1833, 1836–1837, 1841–1862

3. doboz. 1863–1869, 1871–1877

4. doboz. 1878–1889

5. doboz. 1890–1901

6. doboz. 1902–1909

7. doboz. 1910–1918

8. doboz. 1919–1932

9. doboz. 1933–1937

10. doboz. 1938–1942

11. doboz. 1942–1950

12. doboz. 1951–1960

13. doboz. 1961–1969

14. doboz. 1970–1976

15. doboz. 1981–1992

16. doboz. 1993–1997

Segédletek

1717–1972

1. doboz.

a. kötet. Iktatókönyv 1878–1924 (kötés nélkül)

b. kötet. Iktatókönyv 1925–1939 (480. iktatószámig)

c. kötet. Iktatókönyv 1939 (481. iktatószámtól)–1959

d. kötet. Levéltári leltár /1729/1828–1887 (a leltár az 1970-es években készült)

e. kötet. Levéltári leltár 1717–1972 (a leltár 1974-ben készült)

612/c. Gazdasági iratok

1837–1999

9 doboz = 1,16 ifm

1. doboz.

- jövedelemösszeírás 1896

- számadáskönyv 1856–1879

- kepekönyvek 1887–1905, 1912–1913

- postakönyvek 1898–1914, 1915–1936, 1937–1957

- Görög Joachim síremlékével kapcsolatos iratok (tervrajz, költségvetés) 1929–1930

- Görög Joachim síremlékére összeállított gyűjtőívek 1928

2. doboz.

- jótékony célú alapítványok alapítólevelei 1837–1904
- szentmise-alapítványok alapítólevelei és kimutatásai 1853–1944
- szentmise-alapítványokkal kapcsolatos iratok 1931–1950

3. doboz.

- pénztárnaplók 1931–1996
- önkéntes hozzájárulások jegyzéke 1947–1953
- házbérek nyilvántartása 1982–1983
- jövedelembevallás 1934

4. doboz.

- könyvleltárak 1934, 1962, 1977, 1988, 1990-es évek
- ingó- és ingatlanleltárak 1949–1978, 1980-as évek
- leltározással kapcsolatos rendelkezések és iratok 1947–1959

5. doboz. Adókönyvecskék, betéti ívek, zárszámadások, költségvetések, pénzügyi iratok 1892–1990

6. doboz. Ingatlanokkal kapcsolatos iratok:

- ingatlanokkal kapcsolatos iratok, adás-vételi szerződések, végzések 1847–1882

- birtokarányosítási végzések 1902–1908

- birtoktérképek 1913, 1923

- birtokívek 1906

- telekkönyvi kivonatok 1939

- ingatlanokkal kapcsolatos iratok (templom, kápolna, területek), tervrajzok, tereprajzok 1949–1976

- templomjavítási munkálatok gazdasági iratai 1962–1963

- lakbérleti szerződések 1953–1967, 1982–1989

- plébániaépület javításával kapcsolatos iratok 1982

· temetőkert javításával kapcsolatos iratok 1994

7. doboz. Nyugták, számlák 1921–1949

8. doboz. Nyugták, számlák 1979–1994

9. doboz. Nyugták, számlák 1995–1999

612/d. Tematikusan rendezett kötetek

/1650/1712–1987

5 doboz = 0,64 ifm

1. doboz.

a. kötet. Gyergyószék jegyzőkönyve (adókönyv-fogalmazvány): gyergyószéki alkotmányok és hivatalos okiratok másolatai /1650/1726–1859

b. kötet. Mercantile Forum jegyzőkönyve (örmény nyelven) 1762–1799 [\[8\]](#) (restaurálandó!)

c. kötet. Nagyboldogasszony Társulat alapítólevele [\[9\]](#) , alapszabályzata és megerősítései 1712–1776; historia domus 1931 [\[10\]](#)

d. kötet. Historia domus (töredék) 1929–1935

2. doboz.

a. kötet. Gyergyói örmény kompánia (*natio*) jegyzőkönyve (püspöki rendeletek protokolluma) 1753–1835

b. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1848–1857

c. kötet. Püspöki rendeletek protokolluma 1887–1931

3. doboz.

a. kötet. Kimenő levelek fogalmazványainak és püspöki leiratoknak jegyzőkönyve /1873/1878–1886

b. kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1869. december 5.–1882. április 24.

c. kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1927. március 6.–1933. szeptember 14.

d. kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1933. november 5.–1943. november 25.

e. kötet. Egyháztanácsgyűlési jegyzőkönyv 1982–1987 (kötés nélkül)

4. doboz. Hitbuzgalmi egyesületek kötetei:

a. kötet. Szentháromság Legényegylet jegyzőkönyve 1875. január 5.–1912. február 18.

b. kötet. Szentháromság Legényegylet jegyzőkönyve 1920. április 18.–1929. április 7.

c. kötet. Szent István és Nagyboldogasszony „Ikeregylet” számadáskönyve 1870–1913

d. kötet. Szent István és Nagyboldogasszony „Ikeregylet” és a Szentháromság Legényegylet jegyzőkönyve 1875. január 29.–1914. június 11.

e. kötet. Úrinők Kongregációjának jegyzőkönyve 1929–1940

f. kötet. Ikeregylet számadáskönyve 1877–1914

g. kötet. Ikeregylet alapszabálya 1873 (kézirat)

h. kötet. Ikeregylet alapszabálya 1906 (nyomtatott)

5. doboz.

a. kötet. Szent István Társulat alapítólevele és alapszabályzata 1727. május 25. [\[11\]](#)

b. kötet. Örmény Oltáregylet Leányifjúsági Alosztályának jegyzőkönyve 1939. november 15.–1940. december 9.

c. kötet. Egyesületi tagok távolmaradási naplója 1895 (? egyesület)

d. kötet. Oltáregylet alapszabálya 1880

612/e. Tematikusan rendezett iratok

/1668/1753–1996

5 doboz = 0,62 ifm

1. doboz.

· levéltári jegyzetek 1807–1929

· a gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébánia szervezeti alapszabályzata 19. század vége

· zálogjog bekebelezésével kapcsolatos iratok 1899–1912

· Dalegylet (Dalkör, Dalárda) iratai 1932–1939

2. doboz.

· formuláskönyv pápai, császári és püspöki rendeletek másolataival /1668/–1753

· lélekösszeírások 1842 (másolat), 1943, 1990

· anyakönyvi igazolások 1876–1953

· a gyergyói főesperesi kerület örmény katolikusainak összeírása 1931

· házszentelések sorrendjének nyilvántartása 1984–1989

3. doboz.

· lapszemlék 20. század első fele

· örményekre vonatkozó gépelt kéziratok:

o Az erdélyi örmények története (franciául) 1964

o Örmény–magyar történelmi kapcsolatok 1970–1980-as évek

o A Vörös Köpönyegesek ... 1996 (szakdolgozat)

o Az örmény jellem, az örmény katolikus hierarchia 1990-es évek

o Tarisznyás Márton: A gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom története (turistakalauz), 1980-as évek

4. doboz.

· kéziratos direktóriumok 1853–1909

· nyomtatott direktóriumok 1910–1956

· egyházmegyei nyomtatott sematizmusok 1829, 1930, 1938, 1944

5. doboz.

· teológiai jegyzetek, prédikációk 20. század első fele

· örményekre vonatkozó aprónyomtatványok, törvények, egyesületi alapszabályzatok, tanulmányok 1856–1975

612/f. Görög Joachim személyi hagyatéka (1862–1928)

1 doboz = 0,13 ifm

Görög Joachim 1862. február 23-án született Szamosújváron. 1885. október 11-én szentelték pappá Bécsben a mechitaristáknál. Magyar–latin szakos kolozsvári tanári diplomája is volt. Címzetes kanonok, tanár, a gyergyószentmiklósi Fogarassy Leánynevelő Intézet igazgatója és író. 1926-tól szenátor a román képviselőházban. 1928. február 6-án hunyt el Gyergyószentmiklóson. A gyergyószentmiklósi örmény katolikus temetőben temették el, sírja fölé díszes kupolájú kriptát alakítottak ki hívei. [\[12\]](#) Hívei és utódai nagyon tisztelték, felkészült prédikációival és kiváló szónoki tehetségről árulkodó beszédeivel tömegeket vonzott maga köré. „Idejét a templomnak, az iskolának és szeretett híveinek” szentelte.

[\[13\]](#)

1. doboz. Emlékalbum papságának 40. évfordulójára a kortárs kerületi papok fényképeivel

612/g-j. dr. Pápai Márton, dr. Márton Janka, Bodor Gábor és Olescher Mária személyi hagyatéka

1766–1976

1 doboz = 0,12 ifm

612/g. dr. Pápai Márton

· doktori diplomája 1766. április 2.

612/h. dr. Márton Janka

· lelkiyakorlatos jegyzetek 1941–1944

612/i. Bodor Gábor

· Az erdélyi örmények története fényképekben c. album 1972–1976

612/j. Olescher Mária

Tanítónő.

- személyi iratok, kinevezések, megbízólevelek, hivatalos iratok 1907–1929

612/k. Fényképtár

19–20. század

1 doboz = 0,13 ifm

1. doboz.

- csoportképek, családi képek, portrék 19. század második fele–20. század első évtizedei
- szamosújvári örmény katolikus templom és egyéb örmény épületek fotóalbuma 1920-as évek
- gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom, plébánia, temető és templom berendezéseinek fényképalbuma 20. század második fele
- Márton Áron (1970-es évek), búcsú alkalmával készült fotók 1980-as évek

[1] Szongott Kristóf: *A Gyergyó-Szent-Miklósi örmény kath. templom*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*
. 1904. 226–227.; Merza Gyula:
i. m.
Vác, 1913. 4.; Veszely Károly:
Erdélyi egyháztörténelmi adatok
. I. Kolozsvár, 1860. 22.; Garda Dezső:
Gyergyószentmiklós története
. I. Csíkszereda, 2007. 109-110.; Vákár József:
A gyergyószentmiklósi latin és örmény szertartású róm. kat. templomok története
. In:
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyergyószentmiklóson 1939. augusztus 27-29. napján tartott tizenhatodik vándorgyűlésének emlékkönyve
. Kolozsvár, 1940. 37.

[2] Jakubinyi György: *i. m.* 2001, 40.; *Sematizmus*. 2010, 436.

[3] Vákár József: *i. m.* 38.

[4] Vákár József: *i. m.* 39.

[5] A folyamatos irodai ügyvitel céljából az anyakönyvek a plébánián maradtak. Jegyzékük a levéltári fond- és állagismertetés teljessége miatt szerepel itt a kötetben.

[6] *A gyergyói örményekről. Kiskalauz*. (Összeállította Bajna György–Márton László–Zárug Aladár). Gyergyószentmiklós, 2001. 7–9.

[7] A gyergyószentmiklósi ereklyebizonyítványok 1748–1791 közötti darabjait közölte Kovács Bálint: *i.m.* 206.

[8] A Mercantile Forum (Kereskedői Szék) 1805–1844 közötti magyar nyelvű jegyzőkönyveit forrásként kiadta Garda Dezső: *A törvénykező örmény közösség*. I–III. Csíkszereda, 2010.

[9] Díszes, keménytáblás, zöld bársonykötésű, fémveretekkel díszített kötet. Az alapítólevelet Stephanos Stephanean Roska örmény vizitátor állította ki 1729-ben.

[10] A historia domus kötet a folyamatos bejegyzések végett a plébánián maradt. Említése a levéltári fond- és állagismertetés teljessége miatt szerepel a felsorolásban.

[11] Díszes, keménytáblás, rózsaszínű bársonykötésű, fémveretekkel díszített kötet. Az alapítólevelet Minas Thorosean szamosújvári plébános, az erdélyi örmények főesperese állította ki 1727-ben.

[12] Jakubinyi György: *i. m.* 2001. 40.

[13] A gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébánia historia domusa 1931.; *Kisebb közlemények*

menia, Magyar-örmény havi szemle.
1900. 381.

. In:
Ar

Levéltári források – surse arhivistice – archive sources:

1. Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Roma (=APF):

Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (=SOCCG) vol. 661.

Scritture riferite nei Congressi (=SC) Armeni. Vol. 3., 7, 9, 15.

SC Collegio Urbano. Vol. 4 (1708–1727).

2. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (=ASV):

Archivio della Nunziatura in Vienna (=Archivio Nunz Vienna) Vol. 196.

3. Archivele Naționale Cluj, Cluj Napoca

Primăria Orașului Bistrița.

4. Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, Warszawa:

0777–m–0082 jelzetű kézirat

Liber Defunctorum Parochianorum Stanislavoviensium Armenorum (1715–1829). Jelzet:
776–m 8a

5. Gyulafehérvári Érseki- és Főkapitányi Levéltár, Gyulafehérvár: Canonica Visitationes Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Budapest:

Régi Akadémiai Anyag 249/1876. (Szongott Kristóf: Magyarok eredet és őslaka. A munkák tudománytörténeti vonatkozásairól)

Könyvészet – bibliografie – bibliography:

1. A Csíkszépvízi 1896-ban alakult Oltár-Egylet alapszabályai. Csíkszereda, 1897.
 2. A csíkszépvízi Szentháromság Segély-Egyesület Alapszabálya. Csíkszereda, 1903.
 3. A gyergyói örményekről. Kiskalauz. (Összeállította Bajna György–Márton László–Zárug Aladár). Gyergyószentmiklós, 2001.
 4. A gyulafehérvári főegyházmegye történelmi sematizmusa a 2000. jubileumi és millenniumi évben. Gyulafehérvár, 2000.
- Assmann, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1997.
- Aurenhammer, Hans: *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit. Der Wandel ihrer Ikonographie und ihrer Verehrung*. (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde, Band VIII.) Wien, 1956.
- Ávedik Félix: *A magyar-örménység multja és történelmi jelentősége*. In: Ávedik Félix–Hermann Antal–Hovhannesian Eghia: *Az örmények*. Budapest, 1921.
- Ávedik Félix: *Magyar-örmény bibliográfia*. In: Hermann Antal–Hovhannesian Eghia szerk.: *Az örmények*. Budapest, 1921.
9. Ávedik Lukács: *Cámeller György alapítványa*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1890.
10. Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár, 1896.
- Ávedik Lukács: *Szentföldi emlékfüzér az 1882-iki első magyar jeruzsálemi zarándoklás alkalmából*. Marosvásárhely, 1883.
12. *Az Egyházszervező Örmény-Bizottság emlékirata főtisztelendő és nagymélt. Gr. Majláth Gusztáv Károly püspök úrhoz a hazai örménykatholikus Egyházi Főnökség helyreállítása tárgyában*. Kolozsvár, 1911.
- Bagi–Gevorgyan, Eva: *Hay–Howngarakan grakan aňňowt’yownner ev „Armenia” Amsagir*. Jereván, 1979.
- Balázs-Decsi Attila: *A Szamosújvári örmény temető monográfiája*. Budapest, 2009.
- Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. Kolozsvár, 2005.
- Barna Gábor: *A szentek tisztelete*. In: Barna Gábor szerk.: *A szenttisztelet rétegei és formái Magyarországon és Közép Európában. A magyar szentek tisztelete*. Szeged, 2001.
- Bartelmäss, Martin: *Die Ausweisung der Armenier aus Bistritz in Folge der Pest im Jahre 1712. In: Programm des evangelischen Obergymnasiums [...] dann der evangelischen*

- Mädchenschule A.B. zu Bistritz . Bistritz, 1897.
18. Bárth János: *Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén*. Kecskemét, 2008.
- Benda Kálmán szerk.: *Csángó–magyar okmánytár*. Budapest, 2003.
- Benkő József: *Transilvania*. II. Claudiopoli, 1833.
21. Bernád Rita: *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium* . Gyulafehérvár–Budapest, 2009.
22. Bogos Mária: *A szépvízi örmény közösség*. Budapest, 1997.
23. *Calendarium dioecesanum v. cleri M. Principatus Transilvaniae*. Nagyszeben, 1782.
24. *Calendarium ecclesiasticum ...* Gyulafehérvár, 1788.
- Dahinten, Otto: *Geschichte der Stadt Bitritz in Siebenbürgen*. Köln–Weimar–Wien, 1988.
- Drost–Abgarjan, Armenuhi–Kovács Bálint–Tibor, Martí: *The Catalogue of the Armenian Library of Elisabethopolis*. Eger–Leipzig, 2011.
- Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, 2000.
- Egyed Ákos: *Az örmény kérdés az 1790–91-es erdélyi országgyűlésen*. *Világtörténet*. 1995, ősz–tél.
29. Fáraó Simon: *A szépvízi örmény telep*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*, II. 1888.
- Fasching Ferencz: *Nova Dacia*. Claudiopoli, 1743
- Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest–Kolozsvár, 2009.
- Fokolean (Fogolyan) Łukas: *Mxiar Abbahayr ew Transilvanioy Mxiarean Ařak elowean (1723-1736)* . In: *Bazmavep*. 1985/3–4.
- Garda Dezső: *A gyergyói örmények könyve*. I. Budapest, 2007.
34. Garda Dezső: *A törvénykező örmény közösség*. I–III. Csíkszereda, 2010.
35. Garda Dezső: *Gyergyószentmiklós története*. I. Csíkszereda, 2007.
36. Gazdovits Miklós: *Az erdélyi örmény város: Szamosújvár történetéből*. In: Helmut Buschhausen–Livia Drăgoi–Nicolae Gazdovits szerk.: *Örmény kultúra és művészet Szamosújváron* . Bukarest, 2002.
37. Gazdovits Miklós: *Az erdélyi örmények története*. Kolozsvár, 2006.
- Govrikean, Grigor: *Hayk Elisabet'upolis Transilowanioy. Hator B. (1780–1825)*. Bécs, 1899.
- Gündisch, Gustav: *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen*. Köln–Wien, 1987. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 14.)
- Györffy György: *A székelyek eredete és településük története*. In: Mályusz Elemér szerk.: *Erdély és népei*. Budapest, 1999.
- György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1930.
- Hajkakan Sowetakan Harangitaran. II. Jerevan, 1976.
- Hewsen, Robert H. *Armenia: A Historical Atlas*. Chicago, 2001.
- Hofmann, Gregorio: *Il Vicariato Apostolico di Konstantinopoli*. Roma, 1935. (Orientalia Christiana Analecta 103.)
- Hovhannesian, Eghia: *A hazai örmények a nemzet szolgálatában*. Gödöllő, 1940.
- Hovhannesian, Eghia: *Armenia népe. Multja, történelme. Irodalma, sajtója, művészete. Az örmény-kérdés. Az örmény kolóniák. A magyarországi örmények* . Budapest, 1934.
- Hovhannesian, Eghia: *Hazai örmények a nemzet szolgálatában. Függelék: A magyarországi*

- örmény családok teljes névsora . Gödöllő, 1940.
- Ilia Andreas: *Ortus et Progressus variarum in Dacia gentium et religionum*. Claudiopoli, 1730.
- Jakowlewitsch Marr, Nikolas: *Ani. Eglise du palais Pamjatniki armjanskatgo iskusstva*. Petersburg, 1915.
50. Jakubinyi György: *A Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa Szamosújvár*. Kolozsvár, 2001.
51. Jakubinyi György: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Kolozsvár, 2010.
- Josupeit-Netzel, Elke: *Die Reformen Josephs II. in Siebenbürgen*. München, 1986.
- Keleti Újság* XII. évf. 136. szám.
- Kessler, Wolfgang: *Universitas Saxonum*. In: Wolfgang Kessler szerk.: *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationuniversität*. Köln–Wien, 1990.
55. *Kisebb közlemények*. In: *Armenia, Magyar-örmény havi szemle*. 1900.
- Kordé Zoltán: *Über die Herkunft der Szekler*. In: Roth, Harald szerk.: *Die Szekler in Siebenbürgen*. Köln–Weimar–Wien, 2009.
- Kovács András–Kovács Zsolt szerk.: *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737*. Kolozsvár, 2002.
- Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Piliscsaba, 2006.
59. Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény társadalom szenttiszteletének rétegei az újkorban*. In: S. Lackovits Emőke–Szőcsné Gazda Enikő szerk.: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. 1. Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007.
- Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális szellemi kapcsolatai a 17–18. százabucan*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. II. Piliscsaba, 2007.
- Kovács Bálint: *Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. 29 (100) Jahrgang (2006) Heft 1.
- Kölonte Béla: *Gyergyó története a kialakulástól a határőrség szervezéséig (tekintettel a nemzetiségi kérdésre)*. Gyergyószentmiklós, 1910.
- Köpeczi Béla szerk.: *Erdély története*. I–III. 1606–1830. Budapest, 1987.
- Köpeczi Béla szerk.: *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Budapest, 1990.
- Lukács Klára: *A szamosújvári örmény katolikus árvaházak története*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. II. Piliscsaba, 2007.

- Lukácsi Kristóf: *A Magyarok ősele, hajdankori neveli és lakhelyei eredeti örmény kútfők nyomán*. Kolozsvár, 1870.
- Lukácsy Kristóf: *Adalékok az erdélyi örmények történetéhez*. Kolozsvár, 1867.
- Lukacsy Christophorus: *Historia Armenorum Transylvaniae*. Vienna, 1859.
69. Mály István dr.: *Merza Gyula irodalmi tevékenysége*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1905.
- Medgyesy S. Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*. Piliscsaba–Budapest, 2009.
71. Merza Gyula: *Az örmény betelepülés története Magyarországon és a szamosújvári örm.-katholikus püspöki, illetőleg vikáriusi szék*. Vác, 1913.
72. Merza Gyula: *Lompérdi Korbuly Bogdán*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1906.
- Merza Gyula: *Örmény püspökség*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1897. 1. sz.
- Minasay Bžškeanc': *Čanaparhordut' iwn i Lehastan ew hayl kołmans bnakeals i Haykazanc' sereloy i naxneac' Ani k'atakin*. I Venetik, I Vasn Srboy Łazaru, 1830.
- Mutafian, Claude: *Ani after Ani, Eleventh to Seventeenth Century*. In: Richard G. Hovannisian szerk.: *History of the Armenian Kars and Ani*. Costa Mesa–California, 2011. His
76. Nagy Gergely Domonkos: *Az erzsébetvárosi örmény nagytemplom – térszervezés és struktúra*. In: Orbán János szerk.: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*. Marosvásárhely–Kolozsvár, 2011.
- Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-Ügy. A besztercei örmény egyházi viszály története (1607–1700)*. In: *Századok*. 143/4. (2009).
- Nagy Kornél: *Errores et abusus inter Armenos Transylvaniae vigentes" 1719-ből és a khalkedónizmus kérdése*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében*. II. Piliscsaba, 2007.
- Nagy Kornél: *Stefano Stefanowicz Roszka koadjutori kinevezése*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. I. Piliscsaba, 2006.
80. Nagyné Lukács Klára: *A szamosújvári örmény katolikus árvaházak története*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Piliscsaba, 2007.
- Neumann, Carl Friedrich: *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*. Leipzig, 1836.
- Nilles, Nicolaus: *Symbolae ad illustrandam historiarum ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*. Oeneiponte, 1885.
- Obertynski, Sdislaus: *Die Florentiner Union der Polnischen Armenier ind ihr Bischofskatalog*. (Orientalisa Christiana Vol. XXXVI–1.)
- Orosz Endre: *A szamosújvári római castellum praetoriumának ásatásáról*. Szamosújvár, 1907.
- Pál Emese: *Világosító Szent Gergely ábrázolásai Erdélyben*. In: Kovács Zsolt–Sarkadi Nagy

- Emese–Weisz Attila szerk.:
iber Discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára
 . Kolozsvár, 2011.
- Pál Judit: „Unió vagy unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872). Kolozsvár, 2010.
- Pál Judit: *Armeni în Transilvania. Contribuții la procesul de urbanizare și dezvoltare economică a provinciei / Armenians in Transylvania. Their Contribution to the Urbanization and the Economic Development of the Province* . Cluj-Napoca, 2005.
- Pál Judit: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. százabucan . In:
Erdélyi Múzeum.
 LIX (1997). 1–2.
- Petrowicz, Gregorio: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi Limitrofi*. Parte terza. 1686–1954. Roma, 1988.
- Petrowicz, Gregorz: *Roszka Stefan*. In: Romiszowski Aleksander–Rudowski Jan szerk.: *Polski Słownik Biograficzny* . Tom XXXII. Polska Akademia Nauk Instytut Historii. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1989–1991.
- Pierre, Nora szerk.: *Erinnerungsorte Frankreichs*. München, 2005
- Polyák Mariann: *Ávedik Lukács, Erzsébetváros történetírója*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.:
Örmény diaszpóra a Kárpát medencében
 . I. Piliscsaba, 2006.
- Polyák Mariann: *Az Armenia folyóirat jelentősége Erdélyben*. In: Óze Sándor–Kovács Bálint szerk.:
Örmény diaszpóra a Kárpát medencében
 . II. Piliscsaba, 2007.
- Poósz Lóránd: *Az örmény népirtás visszhangja az erdélyi sajtó- és közvélemény tükrében*. Diplomadolgozat, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem- és Filozófia Kar. Cluj-Napoca, 2008.
- Poósz Lóránd: *Az örmény népirtásról és erdélyi visszhangjáról*. In: *Látó – Szépirodalmi folyóirat* .
 2008/4.
 96. *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés III. (Kh–M)*. (Főszerk. Dávid Gyula.) Bukarest, 1994.
97. Rónai Aross Lajos: *Szongott Kristóf*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1901. 146–148; Gabányi János: *Szongott Kristóf születésnek 100 éves évfordulója*. In: *Szamosújvári M. Kir. Állami Gimnázium 1942/43 évkönyve*. Szamosújvár, 1943.
- [Řoš'ay, Step'anosi S.: Žamanakagrowth'iw'n kam tarekank' ekelec'akank'](#) . Kiadta: Oskean, Hamazasp. Wien, 1964.
- Roth, Harald szerk.: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*. Köln–Weimar–Wien, 2003.
- Roth, W. Paul: *Das Diploma Leopoldinum. Vorgeschichte, Bestimmungen*. In: Lengyel K. Zsolt–Wien, A Ulrich A szerk.:
Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Köln–Weimar–Wien, 1999.

- Safran, William: *Diasporas in modern societies: Mythos of homeland and return*. In: *Diaspora: A Journal of transnational Studies*. 1:1 (1991) 63–97.
- Sat'eniĳ, Geĳyan: *Ani matenagitowt'yown*. Jereván, 2006.
103. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato* MDCCCXLIV. Kolozsvár, 1846.
104. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis*. Gyulafehérvár, 1882.
105. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis*. Gyulafehérvár, 1782.
106. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis*. Gyulafehérvár, 1888.
- Schünemann, Konrad: *Die Armenier in der Bevölkerungspolitik Maria Theresias*. In: *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. 1933. Wien.
- Schütz Ödön: *Hajk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I. Ókor–Középkor*. Budapest, 1995.
- Szimonján Anahit: *A magyarországi örmény sajtó XIX–XX. századi története*. Budapest, 1996.
110. Szongott Kristóf: *A Gyergyó-Szent-Miklósi örmény kath. templom*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1904.
111. Szongott Kristóf: *A Korbuly család*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1907.
112. Szongott Kristóf: *A szamosújvári örm. kath. nagytemplom története*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1893.
113. Szongott Kristóf: *Czetz Gergely*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1894.
114. Szongott Kristóf: *dr. Mály István*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1893.
115. Szongott Kristóf: *dr. Molnár Antal*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1898.
116. Szongott Kristóf: *Mártonffy Márton*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1903.
117. Szongott Kristóf: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*. I–IV. Szamosújvár, 1901–1903.
- Tatevos Hakobyan: *Anii Patmutyun*. Jereván, 1982
- Tchobanian, Pavel: *Ani et son mythe (XIIIe–XIXe siècles)*. In: Kévorkian H. Raymond szerk.: *Ani – capitale de l'Arménie en l'an mil.* (Kiállítási katalógus) Paris, 2001.
120. Temesváry János: *A gróf Karácsonyi család őse és genealogusaink*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1892.
121. Temesváry János: *A gróf Karátsonyi család ősi nemessége és címerbővítései*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1892.
122. Temesváry János: *Korbuly család (Iompérdi)*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1895.
123. Temesváry János: *Márkovics család (kis-terpesti)*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1895.
124. Temesváry János: *Simay család*. In: *Armenia. Magyar-örmény havi szemle*. 1895.
- Teutsch, Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das Sächsische Volk*. II.

- Band. 1700–1815. Von dem Kuruzzenkriegen bis zur Zeit der Regulationen. Köln–Wien, 1984.
- Tournebize, F. Araquélian Khatchatur. In: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*. Paris, 1912.
- Tölölyan, Khachig: *Armenian Diaspora*. In: *Encyclopedia of Diaspora: Immigrant & Refugee Cultures Around the World*. Vol. I. 35–36.
- Tölölyan, Khachig: *Rethinking diaspora(s): Stateless power in the transnational moment*. In: *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 5:1 (1996) 3–36.
- Tölölyan, Khachig: *The Contemporary Discourse of Diaspora Studies*. In: *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. Vol. 27. Nr 3. 2007.
- Trócsányi Zsolt: *Transsylvaniaji hajeri iravakan kacowt`yown` Leopoldyan hrovartaki šrjanowm (1690–1848)*. In: Barxowdaryan Vladimir: *Haj-hungarkan patmakan jev mšakut`ajin kaperi patmut`junic*. Jerewan, 1983.
131. Vákár József: *A gyergyószentmiklósi latin és örmény szertartású róm. kat. templomok története*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyergyószentmiklóson 1939. augusztus 27–29. napján tartott tizenhatodik vándorgyűlésének emlékkönyve*. Kolozsvár, 1940.
- Vanyó Tihamér: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*. Budapest, 1986.
133. Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. Kolozsvár, 1860.
- Volkmer, Gerald: *Das Fürstentum Siebenbürgen 1541–1691*. Kronstadt–Heidelberg, 2002.
135. Zsebe Márta–Knecht Tamás szerk.: *A Gyulafehérvári Főegyházmegye millenniumi sematizmusa*. Kolozsvár, 2010.